

tijdschrift voor volkskunde
en volkskultuur

BETER EEN VOGEL IN DE HANT ALS
THIEN IN DE LOGHT.

DESE WAYT MET ALLE WINDEN.

DIT IS EEN GELEERT MAN

HY SIT TUSSEN WEESTOELN IN ASS.

OOSTVLAAMSE
ZANTEN

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN V.Z.W.

De Bond geeft "Oostvlaamse Zanten" uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cock-fonds tweejaarlijks een prijsvraag uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, studie-vergaderingen aan de R.U.G., de tweejaarlijkse Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen en het tweejaarlijkse Interprovinciaal Colloquium voor Volksdevotie. In 1968 is de Bond gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk verzorgt.

Lidmaatschap: 500 F gewoon lid - 150 F gezinslid (zonder tijdschrift)
(BTW inbegrepen) 450 F derde leeftijd
600 F kantwerk(st)ers - 750 F beschermlid
1.500 F steunend lid - 700 F bibliotheken, verenigingen, boekhandel
750 F buitenland

Los nummer: 150 F - *dubbelnummer:* 300 F

Stortingen op rekeningnummer 703-0327514-23 of 000-0096946-43
van de Koninklijke Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Beheerraad: voorzitter R. van der Linden; ondervoorzitter G. Weze; sekretaris/penningmeester L. Beyens; leden M. Broeckhove, R. Coppens, P. De Groote, M. De Puydt, A. Eloy.

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne: voorzitter G. Weze; lesgeefsters: O. De Brie, R. De Jaeger-Van de Veire, J. De Paepe-Lodens, Ph. De Schrijver, M.J. De Smet, F. Devriese-Langerock, B. Goeminne, D. Impens-Van Peteghem, H. Pintelon, H. Verniers-De Bruycker.

Beheerskommissie bibliotheek: bibliotekaris A. Eloy; leden R. van der Linden, G. Weze. Openingsuren: op dinsdag, woensdag, donderdag en vrijdag van 10 - 12 en van 14 - 17 uur. Gesloten van 15 t.e.m. 31 juli.

Medewerk(st)er(s) bibliotheek: N. Creyf, L. De Hauwere, F. Van Bost (archivaris).

Beheerskommissie Museum voor Volkskunde Gent: De Bond beheert het Museum met vertegenwoordigers van de Bond en het Stadsbestuur. Voorzitter G. Weze; sekretaris-penningmeester M. De Puydt; leden L. Beyens, M. Broeckhove, R. Coppens, P. De Groote, A. Eloy, R. van der Linden. Stadsafgevaardigden B. Vandendriessche, M. Vermote.

ippa

Vriendelijk en efficiënt in bankzaken

Zetel Gent

Kouter 1 - 9000 Gent - Tel. 09/225.75.41

Omslag

Volksprenten van omstreeks 1860

Uit de verzameling van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, in de bibliotheek, Kraanlei 65 te Gent.

Expositie van Volksprenten in het Museum voor Volkskunde, naar aanleiding van de Gentse Feesten 1966

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsureuzen

Hoofredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesecretariaat en ruildienst: Arnold Eloy • Recensiedienst: Marc Jacobs
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem

Onder de auspiciën van de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen v.z.w.

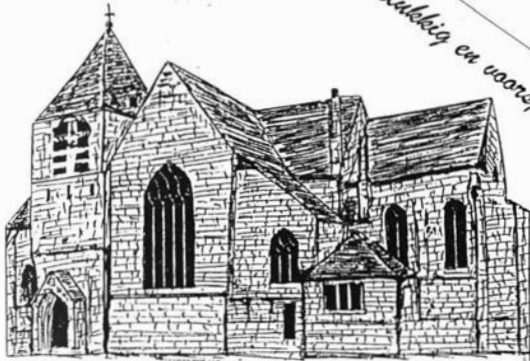
INHOUD

P.R. Nieuwjaarsbrief 1995 - 1996 in de vorm van een vaantje	2
<i>Alfons K.L. THUS.</i> Opdrachten in de presentemplaren: een veronachtzaamde bron voor de geschiedenis van de volkskunde in Vlaanderen	3
<i>W.L. BRAEKMAN</i> De Nazarethse bende van Coben den Beer en die van Jan De Lichte	47
<i>Henri VANNOPPEN</i> De knoop als historisch document in de geschiedenis van mode en streekdracht	59
LEVEND VOLKSLEVEN G.S. Springkasteel Peperkoekenhuisje: Vondelmolen	2
BONDSNIEUWS Redactie. Hulde aan de trouwe leden. Erratum	40
SCRIPTA MANENT: <i>W.L. BRAEKMAN</i> : Tovenaresen branden kerktoren of te Gent	42
BOEKBESPREKING <i>Bert DEWILDE</i> Lachtroontjes aan de Taaltropeze. 1250 doordenkertjes met dubbele bodem, schalks en ondeugend.	41
<i>Walter GIRALDO</i> Duizend jaar mirakels in Vlaanderen. Een volkskundige benadering. Uitgeverij Marc Van de Wiele, Brugge 1995, 160, ill. R.v.d.L.	44
<i>Detty VEREYDT</i> Een bed van beton. Coproductie Bakermat, Mechelen/Amsterdam en Solidoriteitsoktie Welzijnszorg, Brussen, 1995, 156, omslagillustratie: Anne Westerduin. P.R.	46
<i>Maurits DE MEYER</i> Het Vlaamse Sprookjesboek. 1995, 368 pagina's. Illustraties: An Condoele. Elfde herziene druk. Standaard Uitgeverij, Antwerpen. P.R.	56
<i>Geert van ISTENDAEL</i> Vlaamse Sprokkjes. Woord vooraf door Prof. Dr. S. Top: 11-12. Inleiding Stefaan Top: 13-14. Uitgeverij Atlas Amsterdam/Antwerpen, 1995, 335, omslagillustratie en 196 illustraties Judith van Istendoel. R.L.	57
<i>Siegfried DEBAEKE</i> Humor in de oorlog. Uitgeverij De Klaproos, Veurne, 1994, 192, 150 foto's en karikaturen. G.S.	58

Nieuwjaarsbrief in de vorm van een bedevaartvaantje 1995 - 1996

1995-1996

Michel Vastiau
Eeuwenkenners 10
1650 Beersel

Sint-Lambertuskerk te Beersel

Michel Vastiau te Beersel laat Jozef en Maria met het kind Jezus in de scherpe hoek van het vaantje plaats nemen.

Op deze wijze komt zelfs een vaantje opduiken in een zalige sfeer.

R.L.

Gelukkig en voorspoedig NIEUWJAAR 1996.

Springkasteel „Het Peperkoekenhuisje“

VONDELMOLEN

Op een feest op een domein van het kasteel te Ooidonk op 9 juli 1995 vinden kinderen een fijnzinnig pret door heen en weer te springen en te wippen in het Peperkoekenhuisje van het Sprookje: „Hansje en Grietje“. Het spreekt vanzelf dat een vinnige bakkerij van peperkoek zulk huisje te voorschijn tovert.

G.B.
Gentbrugge

Opdrachten in presentexemplaren: een veronachtzaamde bron voor de geschiedenis van de volkskunde in Vlaanderen

Wie als historiograaf wil doordringen tot de krachten die de ontwikkeling van de volkskunde als wetenschap in Vlaanderen bepaald hebben, dient inzicht te verwerven in het fijnmazige netwerk van sterke en minder sterke vriendschaps- en machtsrelaties dat de beoefenaars van de betrokken discipline in de loop van de geschiedenis heeft samengebonden. De kennis over deze intermenselijke betrekkingen is van wezenlijk belang om de methodologische en ideologische invloeden te achterhalen die bepaalde individuen of groepen op zekere tijdstippen binnen deze wetenschap hebben uitgeoefend.

Onze bijdrage heeft niet de bedoeling deze relaties te ontrafelen en bloot te leggen. Dit is in het huidige stadium van het onderzoek volstrekt onmogelijk. Wij wensen enkel de aandacht te vestigen op een type historische bron dat bij het netwerk-onderzoek (niet alleen inzake volkskundigen!) erg veronachtzaamd is gebleven, namelijk handschriftelijke opdrachten in present-exemplaren van publicaties.

1. Speurend naar informatie voor netwerk-onderzoek

In het begin van de jaren vijftig heeft Ger Schmook op schitterende wijze, via zijn studie over de „driehoeksverhouding“ Pol De Mont - August Gittée - Alfons De Cock, de bruikbaarheid van persoonlijke briefwisseling voor netwerk-analyses aangetoond [1].

Dat het archief van organisaties voor dit soort studies van kapitaal belang kan zijn, illustreerde Marc Jacobs met zijn boek over de „Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-Onderzoek“ [2]. Hoe redactionele gegevens inzake tijdschriften eveneens inzicht verschaffen in de relaties onder volkskundigen, bewijzen de inleidingen bij elk deel van de in 1964 door K.C. Peeters gestarte Nederlandse Volkskundige Bibliografie.

Zeer onlangs heeft Renaat van der Linden gewezen op de informatieve waarde van de hulde-albums waarmee vooraanstaande volkskundigen bedacht zijn geworden [3]. De in de albums afgedrukte naamlijsten van redactieleden, medewerkers en intekenaars laten toe na te gaan wie op een bepaald ogenblik bereid is gevonden publiek getuigenis af te leggen van zijn gevoelens van vriendschap, bewondering of zelfs ontzag voor de gehuldigde.

Lang niet altijd zijn brieven en andere archiefbescheiden (in voldoende mate) voorhanden of toegankelijk om de onderzoeker op het spoor te brengen van de intimi rond een figuur. Het materiaal in tijdschriften en monografieën verschaft slechts in beperkte mate een antwoord op de vragen van de onderzoeker. De lijsten in een Liber Amicorum betreffen een zo ruime kring (vrienden, familieleden en kennissen naast „buitenstaanders“) dat het onmogelijk blijkt er de veel kleinere groep der intimi uit af te zonderen [4]. Bovendien biedt een huldeboek slechts een momentopname van de entourage van de (niet meer jonge) gevierde [5]. Uit de aard der zaak informeren de hulde-albums (hoe relatief talrijk zij ondertussen ook zijn) alleen over de netwerken rond een beperkt aantal volkskundigen.

De onderzoeker zal dus naar nog andere bronnen moeten uitkijken. Daartoe behoren de handschriftelijke opdrachten in presentexemplaren. Aan de hand van een aantal voorbeelden, zullen we trachten de kentrekken evenals de mogelijkheden en beperkingen van dit type bron te schetsen.

2. Een oude traditie door volkskundigen overgenomen

De gewoonte dat auteurs een presentexemplaar van hun publicatie, voorzien van een handschriftelijke opdracht, aan vrienden en bekenden schenken, is sedert eeuwen in Vlaanderen ingeburgerd. Zo bewaart het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen een exemplaar van *De Capitolio Romano Commentarivs* (Gent, 1617) van de Gentse humanist Justus Rycquius (de Rycke) met een eigenhandige dedicatie aan Pieter Pauwel Rubens [6].

De traditie van het presentexemplaar-met-opdracht is vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw in Vlaanderen nog gestimuleerd geworden door de alsdan - mede dank zij de Vlaamse Beweging - oplevende publicistische activiteit. De vrij talrijke handschriftelijke opdrachten die men in de negentiende-eeuwse bestanden van onze bibliotheken in allerhande publicaties aantreft, getuigen hiervan.

Handgeschreven dedicaties [7] blijken een inherent deel te zijn geworden van de subcultuur die het wereldje van de schrijvers kenmerkt. Zij functioneren als een onderdeel van het communicatiesysteem waarmee auteurs hun sociale relaties met collega's en sommige leden van de „buitenwereld“ onderhouden. Essentieel is bij dit alles: 1) dat de personen [8] die aan dit systeem participeren elkaar effectief kennen [9], 2) dat het - in de regel - gaat om inschriften in geschonken exemplaren.

Letterkundigen en historici lieten zich inzake dedicaties nooit onbetuigd. Wanneer men weet dat de eerste volkskundigen in Vlaanderen uit dat milieu kwamen, wekt het geen verwondering dat ook zij heel wat presentexemplaren-met-opdracht verspreid hebben [10].

Reeds van bij de aanvang van de wetenschappelijke beoefening van de volkskunde, duiken in exemplaren van volkskundige publicaties dedicaties op.

Portret van Alfons de Cock.
Tekening door Edmond van Offel.

In zijn studie over de „driehoeksverhouding“ van de „drie groten“ uit de vroege geschiedenis van het tijdschrift *Volkskunde* heeft Ger Schmoek aangegeven hoe August Gittée (Gent, 1858 - Bosvoorde, 1909), auteur van het Vraagboek tot het zamelen van Vlaamsche Folklore of Volkskunde (Gent, 1888), via overdrukjes ruchtbaarheid gaf aan zijn activiteiten, in binnen- en buitenland [11].

Lode Baekelmans deed, op basis van de briefwisseling van Alfons de Cock, verslag over het in 1891 aangevangen ruilen van overdrukjes en boeken tussen Alfons de Cock (Herderssem, 1850 - Antwerpen, 1921) en Gidéon Busken Huet (Den Haag, 1860 - Parijs, 1921), bibliothecaris bij de „Bibliothèque Nationale“ te Parijs, zoon van Coenraad Busken Huet en o.m. geïnteresseerd in volksverhalen [12].

3. De auteur van de handschriftelijke opdracht

Presentexemplaren kunnen, als bij definitie, enkel „gepresenteerd“ - geschonken - worden door mensen die rechtstreeks en actief bij de totstandkoming van de publicatie betrokken zijn geweest.

In veruit de meeste gevallen brengt de schrijver de opdracht aan. Soms echter signeert niet hij maar één van de anderen die bij de uitgave betrokken waren.

VIRGINIE LOVELING ALS FOLKLORISTE

Aan den heer
Lode Monteyne.
als blijk van waardeering.
Herman Verbaere sept '43

Zo droeg de graficus Herman Verbaere (° Wetteren, 1906) in 1943 aan de literator en toneelcriticus Lode Monteyne (Antwerpen, 1886 - Berchem, 1959) een exemplaar op van het door hem geïllustreerde (anoniem verschenen) werk van Paul de Keyser, *Virginie Loveling als Folkloriste 1836-1923*. Ter herinnering aan een edel en welbesteed leven in dienst van de Vlaamsche Letteren en Folklore (Gent, 1943). Hier volgt de tekst: „Aan den heer / Lode Monteyne, / als blijk van waardeering. / [get.:] Herman Verbaere sept '43” [13].

Een afdruk van *Volksgebruiken en Gewoonten in Noord-Brabant* (Brecht, 1898) van de Noord-Brabantse volkskundige Petrus Norbertus Panken (Duizel, 1819 - Bergeijk, 1904) [14] draagt de inscriptie: „uit *achtung aangeboden* / [get.:] *J.B. Vervliet*“. Deze opdracht brengt in herinnering dat Jan Baptist Vervliet (Antwerpen, 1855 - 1942) - samen met Jozef Cornelissen (Antwerpen, 1866 - Deurne, 1942) - hoofdredacteur was van het tijdschrift *Ons Volksleven* waarin de teksten van P.N. Panken oorspronkelijk verschenen waren.

Van het posthuum verschenen boek *Vlaamsche Sagen uit den volksmond verzameld* (Amsterdam, 1921) van Alfons de Cock berust in het Volkskundemuseum te Antwerpen een exemplaar met daarin de opdracht: „*Van harte aan den vriend / van mijnen overleden echtgenoot, / W[edu]we A. de Cock*“ [15]. Het museum verwierf het betreffende exemplaar in 1971 uit de collectie van Maurits de Meyer (Elversele, 1895 - Wilrijk, 1970), de geestelijke erfgenaam van Alfons de Cock inzake de studie van het volksverhaal [16].

Einde 1931 verscheen van de op 30 juli 1931 overleden Emile H. van Heurck (Antwerpen, 1871) posthuum het standaardwerk *Les Livres Populaires Flamands [...] Préface de Maurice Sabbe* (Antwerpen, 1931). De familie van de overledene nam de taak op zich presentexemplaren te verdelen onder de vrienden van de overledene. De volkskundige Jan Gessler (Maaseik, 1878 - Heverlee, 1952) ontving nummer XXV, één van de 50 luxe-exemplaren op Van Gelder-papier. De opdracht erin luidt: „*A monsieur Jean Gessler / en souvenir de son ami Emile / Hommage de profonde / reconnaissance. / Sa famille. / [get.:] Julien H. van Heurck / Noël 1931*“ [17].

Portret van Emile van Heurck.
Houtsnede door Edward Pellens.

Bij levensbeschrijvingen gebeurt het soms dat niet de auteur maar de geportretteerde een exemplaar signeert. Zo schonk Lode Baekelmans een exemplaar van G.W. Huygens' monografie over hem aan Prosper Arents (Borgerhout, 1889 - Mortsels, 1984) - die Baekelmans' bibliografie had opgemaakt - met daarin volgende opdracht: „*Aan / Prosper Arents / die zich zoveel moeite / gaf voor mijn werk / genegen / [get.:] Lode Baekelmans / 28.9.60*“ [18].

4. Het presentexemplaar: veelal een schaars goed

Presentexemplaren worden vaak door de drukker/uitgever verstrekt als een volledige of partiële vergoeding voor de in verband met de productie van het werk geleverde prestaties.

De oplage van overdrukken uit tijdschriften of uit verzamelwerken is normaliter geheel bestemd om door de auteur uitgedeeld te worden [19]. Dit betekent echter niet dat

alle exemplaren van de overdrukken ook altijd effectief als presentexemplaar gediend hebben (net zoals ook niet noodzakelijk al de auteursexemplaren van monografieën weggeschonken zijn geworden). Toen het Antiquariaat van de N.V. Standaard-Boekhandel (Antwerpen) na de dood van Jan Gessler diens bibliotheek aankocht [20], trof het daarin van sommige overdrukken nog een stock aan.

Bij monografieën omvatten de presentexemplaren in de regel slechts een geringe fractie van de totale oplage [21]. Een uitzondering hierop vormen de zogeheten „privatdrukken“ die, soms wegens hun als „gewaagd“ beschouwde inhoud (zoals de nog te citeren bundel van Jules Frère en Jan Gessler), principieel niet in de handel komen.

Het feit dat het aantal presentexemplaren gewoonlijk tot slechts enkele tientallen beperkt is, maakt de symboolwaarde van iedere geschonken publicatie des te groter. De ontvanger weet immers dat een schrijver selectief met zijn auteursexemplaren dient om te springen [22].

De schenker van zijn kant, zal vaak niet aarzelen om de zeldzaamheid en dus de kostbaarheid van het geschenk te onderstrepen [23]. Toen Emmanuel Rosseels (Antwerpen, 1818 - 1904) in 1880 aan één van zijn vrienden een exemplaar van zijn bundel afromismen en spreekwoorden, getiteld Voor heden en morgen. Gedachten, wenken en opmerkingen (Amsterdam-Antwerpen, s.a.), schonk, trok hij speciaal de aandacht op het feit dat het om een luxe-editie ging: „Mynen goeden vriend A. Van Bellingen, / wordt dit exempl. (een der zes op hand- / papier gedrukt) aangeboden / Antw. 19-6-1880 / [get.:] Emm. Rosseels“.

5. De symboliek van het getal

Soms wordt de zeldzaamheid beklemtoond door de totale oplage te vermelden en ieder exemplaar van een volgnummer te voorzien [24]. Jan Gessler schreef in een exemplaar van zijn *Inventaire fait en 1608 chez le Chanoine François de Bocholtz* (overdruk uit: *Leodium*, 1929): „à mon excellent et très savant ami / Em.H. van Heurck, / en témoignage de profonde et / inaltérable affection. / 1-7-30“. Op de binnenzijde van de omslag voegde hij daar nog aan toe: „Tiré à vingt exemplaires. / N°1. / [get.:] Jean Gessler“. Dat Gessler uitgerekend exemplaar nummer 1 aan Emile van Heurck schonk, bezat een zeer grote symbolische waarde. De Leuvense hoogleraar erkende hierdoor dat de Antwerpenaar Emile van Heurck volgens hem als de allervoornaamste, de „nummer één“, onder de volkskundigen in Vlaanderen moest beschouwd worden.

Onze interpretatie krijgt een bevestiging in een andere dedicatie van Jan Gessler, nu in zijn *Une source inconnue de Victor Hugo* (Leuven, 1929). Bij de gedrukte verantwoording van de oplage, „Tiré à 25 exemplaires pour les amis de l'auteur N°7“, voegde Gessler, doelend op het cijfer zeven, handschriftelijk deze tekst toe: „nombre symbolique, / cher aux folkloristes, / offert à leur maître à tous, / le plus savant, le plus serviable, / le meilleur des Amis, / Monsieur Em.-H. van Heurck, / par son fidèle / [get.:] Jean Gessler“.

De gevoelens van waardering waren overigens wederkerig. „A mon excellent et savant ami Jean Gessler / hommage cordial d'un de ses admirateurs, [get.:] Emile H. van Heurck“, prijkt op een overdrukje uit *Pro Medico*, 7 (1930): *L'Imagerie des Pays-Bas (Belgique et Hollande)*. Piëteitsvol schreef Gessler op het brochuurtje (nu in het Volkskundemuseum te Antwerpen): „Son dernier article“.

Op 18 juli 1922 beloofde Gabriël Celis (Gent, 1880 - 1959) aan Emile van Heurck hem het nummer 1 van de luxe-editie van zijn *Volkskundige Kalender voor het Vlaamsche Land* (Gent, 1923) te zullen schenken [25]. Een teken van dankbaarheid. E.H. Celis had daar ook alle redenen toe: Emile van Heurck leende hem een groot aantal (gebruikte) clichés om er het boek mee op te luisteren.

6. Het plezier van het ontvangen en het schenken

Dat Emile van Heurck dedicaties van vrienden wist te smaken, blijkt o.m. uit een brief die hij in 1930 aan de volkskundige Jan Baptist Vervliet zond, na de ontvangst van een exemplaar van J. CORNELISSEN & J.B. VERVLIEET, *Vlaamsche Volksvertelsels en Kindersprookjes, Tweede herziene uitgaaf*, 3 delen (Brussel, 1930).

SOCIÉTÉ
DES
BIBLIOPHILES
ANVERSOIS

SECRETARIAT :
26, AVENUE HÉLÈNE
ANVERS

Anvers, le 4 mai 1930

Cher Ami,

Des occupations aussi nombreuses
que diverses ne m'ont pas permis de vous dire
jusqu'à présent combien j'ai été sensible à
votre hommage, la réédition de vos intéressants
Contes flamands. J'en ai placés avec grand
plaisir dans ma bibliothèque, à côté de l'édition
princeps. Je vous remercie d'avoir enrichi le
premier volume d'une dédicace aussi flatteuse
qu'indulgente.

J'espère que vous vous portez bien et que j'aurai
la satisfaction de vous revoir sous peu.

Vous avez peut-être appris que j'ai failli
faire l'année passée le grand saut dans l'In-
connu, trois mois au lit, avec une maladie
qui ne pardonne guère et dont j'ai pu me

Anvers, le 4 mai 1930

Cher Ami,

Des occupations aussi nombreuses que diverses ne m'ont pas permis de vous dire jusqu'à présent combien j'ai été sensible à votre hommage, la réédition de vos intéressants contes flamands. Je les ai placés avec grand plaisir dans ma bibliothèque, à côté de l'édition princeps. Je vous remercie d'avoir enrichi le premier volume d'une dédicace aussi flatteuse qu'indulgente. J'espère que vous vous portez bien et que j'aurai la satisfaction de vous revoir sous peu. Vous avez peut-être appris que j'ai failli faire l'année passé le grand saut dans l'Inconnu, trois mois au lit, avec une maladie qui ne pardonne guère et dont j'ai pu me tirer, à la grande surprise de mes médecins, parce que mon coeur était irréprochable. Actuellement, je suis entièrement rétabli.

Croyez, mon cher Ami, à mes sentiments de gratitude et d'amitié.

[Get.:] Emile H. van Heurck.

Zoals iedere auteur, beleefde Emile van Heurck niet enkel plezier aan het krijgen maar ook aan het schenken van presentexemplaren. Nadat hij (vermoedelijk begin 1915), naar aanleiding van een publicatie, felicitaties had ontvangen van J.B. Vervliet, liet hij aan zijn collega-volkskundige, via een naamkaartje, fier weten dat die kortelings weeral een Van Heurck-product mocht verwachten: [Emile van Heurck] „*remercie très vivement son excellent ami Vervliet de ses aimables félicitations et pour lui montrer qu'il persévère dans son vice, lui adressera vers la fin de mai un nouveau travail „L'onguent armaire et la poudre de Sympathie dans la science et le folklore“ dont on va commencer l'impression chez MM. Buschmann. Il lui présente, à lui et son frère, ses vœux de bonne santé et ses bonnes amitiés [get.:] Emile H. van Heurck“* [26].

De zorg die sommige auteurs besteden aan de verwoording van de opdrachten wijst erop dat het creatieve proces niet noodzakelijk ophoudt bij de publicatie van het betrokken werk. Het wegschenken van de exemplaren biedt de gelegenheid zich verder literair uit te leven, namelijk door voor iedere geadresseerde een passende tekst te bedenken. Ger Schmook bleek hierin een meester. Dit zal blijken uit verscheidene nog te citeren dedicaties. Hier toch alvast één voorproefje, gevonden in het exemplaar van *De Driehoeksverhouding Pol De Mont - August Gittée - Alfons De Cock* uit het bezit van Maurits de Meyer: „*Er waren drie tamboers ... / Zij trekken aan uw venster / voorbij! / [get.:] G. Schmook / April 1952“* [27].

Ret van Pol de Mont. Linsnede door Clément Tréfois.

7. Een exemplaar van De Vlaamsche Vertelselschat voor Pol de Mont

Het voorbeeld van Jan Gessler die niet alle exemplaren van zijn overdrukjes „plaats-te“, is nogal uitzonderlijk. Meestal heeft een auteur veeleer presentexemplaren te weinig dan te veel, zeker wanneer het monografieën betreft.

Dit probleem klinkt door in een (niet geda-teerd) schrijven van Victor de Meyere (Boom, 1873 - Antwerpen, 1938), conservator van het Antwerpse „Museum voor Folklore“, aan een niet met naam genoemde persoon [28]:

Beste Vriend,

Ik ontving geen nieuws van de Bock op mijn vraag bespreking „De Schelde“. Daarom wist ik niet wat doen, daar ik presentemplaren te weinig heb. Ook ontving ik deze eerst gisteren. Een bespreking van u in *Volkskunde*? Ik vraag niet beter! Ik dorst het u evenwel niet vragen, daar het een artikel vooraan in het nummer zijn moet. Gaat zulks? Hiernevens het boek.

Volkskunde I-II verschijnt binnen de week, nr III binnen de maand. Als uw kopij mij binnen de acht dagen toekomt is uw artikel bestemd voor afl. III.

Ik zorg voor de zaak *Sermoenboekje*.

Dank op voorhand

uw [get.:] V. de Meyere.

Er bestaat geen twijfel: de geadresseerde was niemand minder dan Pol de Mont (Wambeke, 1857 - Berlijn, 1931). Deze dichter, kunstkenner en volkskundige-van-het-eerste-uur bekleedde van 1919 tot 1923 de functie van hoofdredacteur bij *De Schelde* en bleef ook daarna geregeld aan die vlaamsgezinde krant meewerken.

Met „het boek“ bedoelde Victor de Meyere het eerste deel van zijn *De Vlaamsche Vertelselschat* (Antwerpen, 1925), uitgegeven door „de Bock“ (d.w.z de Uitgeverij De Sikkel, opgericht en geleid door Eugeen De Bock). De „zaak Sermoenboekje“ verwees naar een dispuut over het *Sermoen van Bacchus* dat in het eerste nummer van 1926 van het (door Victor de Meyere geleide) *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde* tussen Paul de Keyser en Pol de Mont „uitgevochten“ werd [29].

De bespreking door Pol de Mont van *De Vlaamsche Vertelselschat* verscheen uiteindelijk vooraan in het dubbelnummer 5-6 van 1926 [30]. Pol de Mont recenseerde wat naag de *Vertelselschat*! Zo kon hij nog eens „zijn“ visie geven over de wijze waarop volksverhalen dienen te worden uitgegeven, een uiterst pijnlijke kwestie die ruim een kwarteeuw vroeger tot een onherstelbare breuk had geleid tussen hem en August Gittée.

Inzake het volksverhaal-onderzoek voelde Victor de Meyere zich wellicht sterker verwant met de jonge onderzoeker Maurits de Meyer dan met de oude dichter Pol de Mont. Het exemplaar van *De Vlaamsche vertelselschat* uit de bibliotheek van Maurits de Meyer (nu in het Volkskundemuseum te Antwerpen) bevat in elk van de vier delen een opdracht van zijn hand. In deel IV lezen we volgende tekst: „Aan Maurits de Meyer / aan den vriend wiens / typencatalogus my toe- / liet met deze uitgave / aan te vangen. / 21-2-34. [get.:] Victor de Meijere“. Met de „typencatalogus“ bedoelde de auteur: M. DE MEYER, *Les Contes Populaires de la Flandre. Aperçu général de l'étude du conte populaire en Flandre et catalogue de toutes les variantes flamandes de contes populaires d'après le catalogue des contes types par A. Aarne* (FF Communications n°37), Helsinki, 1921.

Ex libris van Pol de Mont. Tekening door Karel Doudelet, 1900.

8. Uitgevers en de present- en recensie-exemplaren

Dat Eugeen De Bock (Borgerhout, 1889 - Schoten, 1981) in verband met De Schelde voor „doveman“ speelde, was niets uitzonderlijks. Een uitgever is steeds erg zuinig met present-exemplaren, in de overtuiging dat elk door de auteur weggeschonken boek een potentiële koper minder betekent.

Dat uitgevers ook de eigenlijke recensie-exemplaren niet gul uitdelen, onderstreepte Alfons de Cock op 4 april 1899 in een kaartje aan één van de twee redacteurs van Ons Volksleven, Jozef Cornelissen: „Recensie-ex. van onzen 2en Vertelselbundel zijn er niet meer beschikbaar: de uitgever heeft er maar een klein getal rondgezonden, omdat het werk te kostelijk is (de platen alleen kosten hem 720 fr.). Doch zie, een voorstel: ik zal zelf voor u een ex. aankopen, indien gij mij de 2 eerste jaarg. van uw tijdschrift kunt bezorgen. Ik weet dat ze uitverkocht zijn; kunt gij ze u echter niet antiquarisch aanschaffen?“. Met „onze tweede vertelselbundel“ bedoelde Alfons de Cock het door hem en Pol de Mont samen uitgegeven *Dit zijn Vlaamsche Vertelsels uit den Volksmond opgeschreven, met 30 teekeningen van Karel Doudelet* (Gent - Deventer, 1898).

Benderlaesuur, 4/4 - '99. Waarde Collega,

Dank voor uwe vriendelijke mededeeling. Het kaartje van Groesser, dat zeer succinix waarde heeft, is uitgeg. bij C. De Cauwer oude Beurs, 35, Antwerpen (109 fl.; prijs ...? Minder dan 1 fr.)

Recensie-ex. van onzen 2e Vertelselbundel zijn er niet meer beschikbaar: de uitgever heeft er maar een klein getal rondgezonden, omdat het werk te kostelijk is (de platen alleen kosten hem 720 fr.) Doch zie, een voorstel: ik zal zelf voor u een ex. aankopen, indien gij mij de 2 eerste jaarg. van uw tijdschrift kunt bezorgen. Ik weet dat ze uitverkocht zijn; kunt gij ze u echter niet antiquarisch aanschaffen?

Hartelyk

Mus

De Cock

Briefkaart van Alfons de Cock aan Jozef Cornelissen, 1899.

Draagt de auteur zelf het financiële risico van de editie, dan ontwikkelt ook hij een veeleer krenterige kijk op de kosteloze uitdeling van exemplaren. Hiervan getuigt volgend briefje, ontdekt in een exemplaar van: J. GAILLARD, *Kronyk of tydrekenkundige beschryving der stad Brugge, sedert derzelve oorsprong tot op heden, naer het achtergelaten handschrift van B.-J. Gaillard, verrykt met aenbelangende aenteekeningen van den uitgever* (Brugge, 1849):

Monsieur,

Ayez l'obligeance de consacrer quelques lignes de votre estimable journal à la recommandation du nouvel ouvrage que je publie et dont j'ai l'honneur de vous envoyer un prospectus? Si comme je l'espère, vous accueillez ma demande, veuillez m'envoyer le N° du journal où se trouvera l'article. Je m'empresserai de mon côté de vous envoyer successivement toutes les livraisons de mon livre en attendant je suis avec respect

[get.:] J. Gaillard
Bruges le 7 juillet 1846.

Jean Jacques Gaillard (Brugge, 1801 - 1867) „waagde” dus enkel een prospectus. Pas als de (ons helaas niet met naam bekende) krantenuitgever de nodige ruchtbaarheid wou schenken aan de publicatie, kon die het boek krijgen. De man van de krant is blijkbaar positief ingegaan op Gaillards aanbod en werd uiteindelijk beloond met al de afleveringen van de (ook voor volkskundigen interessante) *Kronyk*. Toen hij het geheel liet inbinden, deed hij (met oog voor het bibliofiele detail) de brief vooraan in het boek kleven.

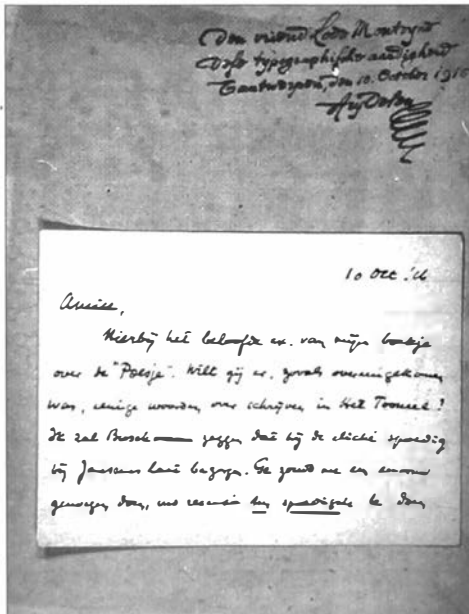
9. Present- en recensie-exemplaren

Of de auteursexemplaren (of een deel ervan) al dan niet als recensie-exemplaren zullen dienen, is afhankelijk van de afspraken die tussen de schrijver (eventueel de illustrator) en de commerciële uitgever gemaakt zijn.

In het geval van *De Vlaamsche Vertelselschat* diende Victor de Meyere uit zijn voorraad auteursexemplaren te putten om Pol de Mont van een exemplaar ten behoeve van een bespreking in *Volkskunde* te voorzien.

Recensie-exemplaren zijn vaak te herkennen aan een beknopte (geschreven of gestempelde) tekst die erin voorkomt. Er zijn stempeltjes in de handel met: „Ter Bespreking”. Die zullen wel vooral gebruikt worden wanneer de commerciële uitgever zelf voor de verzending zorgt. De inscriptie bezit iets meer persoonlijks wanneer zij, door de auteur, met de hand geschreven is, al kan ze dan nog als een soort bevelschrift klinken. Zuinig met zijn woorden bleek de taal- en volkskundige Cyriel De Baere (Baasrode, 1884 - Beringen, 1961), toen hij in zijn *De bedrijvigheid der Compagnies of Nieuwe Kamers van Rhetorica te Brussel* (Oudenaarde, 1955) neerschreef: „Ter Recensie / in Eigen Schoon en De / Brabander. / [geparafeerd:] C”.

Soms valt aan een presentexemplaar niet meer te merken dat het eigenlijk als een recensie-exemplaar gediend heeft. In een exemplaar van het qua vormgeving bewust archaisch aandoend boekje van Ary Delen (Leuven, 1883 - Antwerpen, 1960) [31], *Dit is iets over de geschiedenis van het Poppenspel in Vlaanderen in 't bijzonder en over den alom vermaarden Antwerpschen Poesje* (Antwerpen, 1916), schreef de auteur in een imitatie van zeventiende-eeuws schrift: „Den vriend Lode Monteyne / dese typographische aardigheid / Tantwerpen, den 10 October 1916 / [get.:] Ary Delen”. Een gewoon geschenkje? Neen, een recensie-exemplaar voor *Het Tooneel* (Antwerpen, drukkerij Janssens). We weten dit toevallig doordat in het betrokken exemplaar van het door A. de Tavernier Zoon uitgegeven en door Buschmann gedrukt boekje nog een kaartje steekt met volgende tekst:

10 Oct. '16

Amice,

Hierbij het belofde ex. van mijn boekje over de „Poesje“. Wilt gij er, zooals overeen gekomen was, eenige woorden over schrijven in Het Tooneel? Ik zal Buschmann zeggen dat hij de cliché spoedig bij Janssens laat bezorgen. Ge zoudt me een enorm genoegen doen, uw recensie ten spoedigste te doen verschijnen. Tavernier brengt het ding nog deze week in den handel.

Met mijn besten dank bij voorbaat en steeds hartelijk

Uw [get.:] Ary Delen.

10 Een plaatsje voor een „dartele“ kanunnik in De Vlaamsche Gids?

„Aan Lode Monteyne, / Van harte! / [get.:] Jules Frère / 1-12-24“, lezen we in een exemplaar van J. FRÈRE & J. GESSLER, *Uit een Tongerschen dichtbundel der XVIe eeuw. Privaatdruk met inleiding en aanteekeningen* (Tongeren, 1925).

Het boek bevat een keuze „erotische“ gedichten van de Tongerse kanunnik en rederijker Ardt Bierses. De hele oplage bestaat uit tweehonderd genummerde exemplaren, „niet voor den handel bestemd“. Hoeveel van deze tweehonderd nummers zullen niet door Frère of Gessler met een „van harte“ aan gegadigden geschonken zijn?

Het exemplaar uit de bibliotheek van Lode Monteyne (nummer 48) [32] is echter meer geweest dan een gewoon „van harte“ opgedragen relatiegeschenkje. Het functioneerde (net zoals het geciteerde exemplaar van het poppenspel-boekje van Ary Delen) tevens als een recensie-exemplaar. Dit blijkt uit de bespreking die Lode Monteyne eraan wijdde in zijn *Vlaamsche Kroniek 1924-1925* in *De Vlaamsche Gids*.

Het present-/recensie-exemplaar van het „ondeugende“ werkje moest daarenboven dienen om (via Lode Monteyne) nog enkele onuitgegeven teksten in *De Vlaamsche Gids* geplaatst te krijgen. Een inliggend kaartje, geschreven door één van de uitgevers, de Limburgse volkskundige Jules Frère (Tongeren, 1881 - 1937), laat dit uitschijnen.

Waarde Lode Monteyne! H/12/24
Hierbij heb ik 't gewogen u'n
present-exemplaar der „blauwtele“ Refes.
van Ren. Bierses te laten geworden. In
den Codex Romanus nag in 5-tal onuitgege-
ven stukjes voor, die ik niet wankoop te
kunnig ontcijferen, - 3de Vl. 3de voorbehoofd! -
Kien d' Sabbe, die ik vl. paar t' H.S. ter zijge
zond, schreef mij absoluut: „Wat 't niet goed is
Referen int lot, b.v. „int keetste van de Doye“, in Vl.
9de te laten verschijnen met eenige regels in -
leiding over uw H.S. Het uitvoerige stukken voor
de Academie blijven: Ik hoop alstiez op sich
novotie niet uipen, - nu wel! - Dienstvoor-
leg zal ik u gebentlijc clichés in bini Bleez ofsta

4/12/24 Waarde Lode Monteyne!

Hierbij heb ik 't genoeg u 'n present-exemplaar der „dartele“ refer[einen] van kan. Bierses te laten geworden. In den Codex komen er nog 'n 5-tal onuitgegeven stukjes voor, die ik niet wanhoop te kunnen ontcijferen, - en „Vl[aamsche] G[ids]“ voorbehoud! - Vriend Sabbe, die ik v[er]l[eden] jaar 't H[and]s[chrift] ter inzage zond, schreef mij als dan: „Ware 't niet goed één Referein int Sot, b.v. „int heetste van den Dage“, in „Vl[aamsche] G[ids]“ te laten verschijnen met eenige regelen inleiding over uw H[and]s[chrift]. Het uitvoerig stuk kan voor de Academie blijven“. Ik kon als toen op dit voorstel niet ingaan, - nu wél! - Dienstwillig zal ik u gebeurlijk clichés in bruikleen afstaan. N.B. Ik ga eens onderzoeken of Bierses en uw dartelen Kwistwater geen verre neven zijn! - Van harte!

uw d[ien]st[w]illige] [get.] Jules Frère 2/12/24

Ik lees u regelmatig in „Tooneel“ en Vl[aamsche] G[ids], - vroeger ook in Carolus! -

Dit documentje vertelt ons heel wat over de totstandkoming van de publicatie van Frère en Gessler. Enkele ophelderingen zijn hierbij misschien wel nodig. De „Codex“ is het handschrift waaruit de gedichten kwamen. Blijkens de briefkaart poogde Frère zijn codex bij de „Koninklijke Vlaamsche Academie“ uit te geven, maar dan wel - zo blijkt uit de inleiding van de privédruk - zonder een reeks „aanstootgevende“ gedichten die erin voorkwamen [33]. Op deze geplande (gezuiverde) teksteditie slaan de woorden „het uitvoerig stuk“. Met „Sabbe“ bedoelde Frère de literator en cultuurhistoricus (met sterke volkskundige belangstelling) Maurits Sabbe (Brugge, 1873 - Antwerpen, 1938), lid van de „Koninklijke Vlaamsche Academie“ én van de redacties van onder meer De Vlaamsche Gids en Volkskunde [34]. Uiteindelijk nog dit: „Kwistwater“ verwijst naar een cynisch-realistische roman van Lode Monteyne over een brok uit het leven van een renteniertje: *De Tweede Lente van Meneer Quistwater* (Antwerpen, 1914).

11. Presentexemplaren zonder inschriften

Niet alle auteursexemplaren die effectief als presentexemplaren gediend hebben, zijn nu nog als zodanig herkenbaar.

De schenker plaatst niet altijd een eigenhandige opdracht in het werk dat hij overhandigt. In zulk geval blijft van de overdracht dan ook geen enkel spoor, tenzij de ontvanger de omstandigheden noteert waarin hij het exemplaar verworven heeft. Met de acribie die hem als „boekbewaarder“ eigen was, noteerde de literator en Antwerps stadsbibliothecaris (met aandacht voor volkskunde) Emmanuel de Bom (Antwerpen, 1868 - Kalmthout, 1953) in potlood een „ex dono“ in zijn privé-exemplaar van E. VAN HEURCK, *Guirlande de Saints. Notes de Folklore [...] avec bois originaux* (Antwerpen, 1916): „31 Mei 1916 / Geschenk van / den uitgever- / drukker Joseph / Buschmann / aan E. de Bom“.

Soms wordt de opdracht niet op de publicatie zelf aangebracht maar op een blaadje of kaartje dat bij het boek of overdrukje wordt gevoegd. Zo stuurde Prosper Verheyden (Mechelen, 1873 - Wilrijk, 1948) een overdruk van zijn studie *De Maagdendans* [35] aan Pol de Mont, met daarin volgend kaartje:

Antwerpen, den 10n April 1922

Geachte Heer de Mont,

Als een oud schilderij, Marialegenden, Middelnederlandsch en folklore te pas komen bij de geschiedenis van een denkbeeld, in dit opstel over den Maagdendans behandeld, moet ik dan niet verwachten dat het onderwerp Uwe belangstelling zal verwekken? Daarom bied ik U dit exemplaar.. Met alle hoogachting

[get.:] Prosper Verheyden.

Antwerpen, den 10^{en} April 1922

Geachte Heer de Mont,

Als een oud schilderij,
Marialegenden, Middelneder-
landsch en folklore te pas
komen by de geschiedenis
van een denkbeeld, in dit
opstel over den Haag-
jendans behandeld, moet

ik dan niet verwachten
dat het onderwerp een
openbaar Uw belang-
stelling zal vroecken?
Daarom bied ik u dit
exemplaar.

Met alle hoogachtung

Prosper Verheyden

Voor mij ligt een exemplaar van het prachtboek: R. VAN DER LINDEN, Bedevaartvaantjes. Volksdevotie rond 200 heiligen op 1000 vaantjes (Brugge, 1986). Er ligt een eenvoudig, gedrukt kaartje in: „U aangeboden door de auteur: / Renaat van der Linden / Godveerdegemstraat 15 / 9620 Zottegem / 7.1.1987 / Uitgeverij Tabor [...] Brugge [...]“. Hoe snel gaan zulk documentjes niet verloren?

12. Een presentexemplaar als bijlage bij een vraagstelling

Een niet gesigneerd en vrij onogelijk overdrukje: J. PIETERS, *De Boete van Sint Cornelius te Ninove* (overdruk uit: *Volkskunde*, 1934), lijkt bij de eerste aanblik niets bijzonders. Plots krijgt het ding betekenis, wanneer blijkt dat er een begeleidende brief bij hoort van de auteur, Jules Pieters (Serskamp, 1896 - Aalst, 1974) [36], gericht aan Lucien Crick (Elsene, 1885 - 1965), de verantwoordelijke van de afdeling Volkskunde van de „Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis“ te Brussel en een uitstekend kenner van het volkskundige erfgoed [37]. De brief luidt aldus:

Jules Pieters
Serskamp

Serskamp, den 2 November, 1934.

Beste Heer Crick,

Laat me toe dat ik mij tot Uw meemillende
hervegheid wende om een paar inlichtingen.

In bijgaanden overdruk is er sprake van
eene i.p. "boete" of regiem opgelegd aan de bedevaar-
ders te Ninove. Kunt gij niet zeggen of over dergelijke
"boeten" iets verscholen is, in hoever gij weet?

Buiten de "essien" door Van Heuraet (in zijn "Bra-
jelets") aangehaald, vond ik er nog een paar. Er moeten
er nog vele zijn, denk ik, in onze oudste bedevaartplant-
sen, en deze werden gewoonlijk in het bedevaart- of
broederschapboekje afgedrukt in de 18^e en 19^e eeuw.

Kunt gij me er niet enkele aanduiden (het is niet
noodig te of te schrijven) uit Uw verzameling bedevaart-
boekjes? of is dit deel der bibliotheek ook ten dienste
van het publiek?

Tulke regiemien hadden toch niets te maken
met het godsdienstig karakter der bedevaarten,
meer ik, en zijn van univ.- geneeskundigen
aard. Meent U ook niet?

Serskamp, den 2 November, 1934.

Beste Heer Crick,

Laat me toe dat ik mij tot Uw welwillende bevoegdheid wende om een paar inlichtingen. In bijgaanden overdruk is er sprake van eene z.g. „boete“ of regiem opgelegd aan de bedevaarders te Ninove. Kunt gij niet zeggen of over dergelijke „boeten“ iets verschenen is, in zoover gij weet?

Buiten de „regiemen“ door Van Heurck (in zijn „Drapelets“) aangehaald, vond ik er nog een paar. Er moeten er nog vele zijn, denk ik, in onze oudste bedevaartplaatsen, en deze werden gewoonlijk in het bedevaart- of broederschapboekje afgedrukt in de 18e en 19e eeuw. Kunt gij me er niet enkele aanduiden (het is niet noodig ze af te schrijven) uit Uw verzameling bedevaartboekjes? of is dit deel der bibliotheek ook ten dienste van het publiek? Zulke regiemen hadden toch niets te maken met het godsdienstig karakter der bedevaarten, meen ik, en zijn van zuiver-geneeskundigen aard. Meent U ook niet?

Ik betrouw erop dat gij me, bij gelegenheid, hierop eens zult antwoorden en bied U intuschen mijn beste groeten.

[Get.:] Jules Pieters.

We citeren dit schrijven, omdat het een kijk geeft op de wijze waarop de betrokken volkskundige, door aan te kloppen bij een wetenschappelijke autoriteit, trachtte niet alleen zijn informatie aan te vullen, maar ook zijn nog onzeker geformuleerde hypothese te toetsen [38]. Het presentexemplaar functioneerde hier niet alleen als een relatiegeschenk, maar ook en vooral als een middel om aan de geadresseerde duidelijk te maken waarover en in welke context inlichtingen gevraagd werden.

13. Presentexemplaren die zulks aanvankelijk niet waren

Zijn presentexemplaren in de regel objecten welke reeds onmiddellijk na het drukken voorbestemd waren om - althans in een eerste fase [39] - buiten het commerciële circuit te blijven, toch is dat niet altijd het geval.

De Antwerpse literator, stadsbibliothecaris en (af en toe) volkskundige [40] Lode Baekelmans (Antwerpen, 1879 - 1965) speurde tijdens zijn levensavond vroegere edities van zijn werken op om die aan zijn oud-medewerker en trouwe vriend, de letterkundige en (vooral) bibliograaf Prosper Arents, te kunnen schenken. In een antiquarisch exemplaar van zijn *Sinjoorkens*, uitgegeven te Antwerpen in 1910, schreef Baekelmans in 1958 volgende opdracht: „Aan Prosper Arents / om zijn stel aan te vullen! / genegen en dankbaar / [get.:] Lode Baekelmans / 10.'58“.

Een wat apart geval vormt een exemplaar van *Het Oude en het Nieuwe Kinderboek* (Antwerpen, 1934) met daarin het (op het eerste gezicht) enigmatische inschrift van de auteur: „Van de koper tot de verkoper-jr. / van harte gerestitueerd! / [get.:] G. Schmook / Lente 1961 / na meer dan een kwart eeuw“. Wat was gebeurd? De Antwerpse antiquaar én boekenliefhebber Hubert Thijs (Antwerpen, 1900 - Lier, 1976) had in maart 1961 aan stadsbibliothecaris Ger Schmook (Antwerpen, 1898 - 1985), ten behoeve van één van diens Noordnederlandse collega's, zijn enig exemplaar van *Het Oude en het Nieuwe Kinderboek* verkocht [41]. Zoonlief, die voor al wat „folklore“ aanging belangstelling koesterde, was over deze transactie niet te spreken.

Toen Ger Schmook op één of andere wijze over dit grote ongenoegen hoorde, stuurde hij het boekje prompt terug, met daarin de hoger geciteerde en enkel door ingewijden te begrijpen tekst.

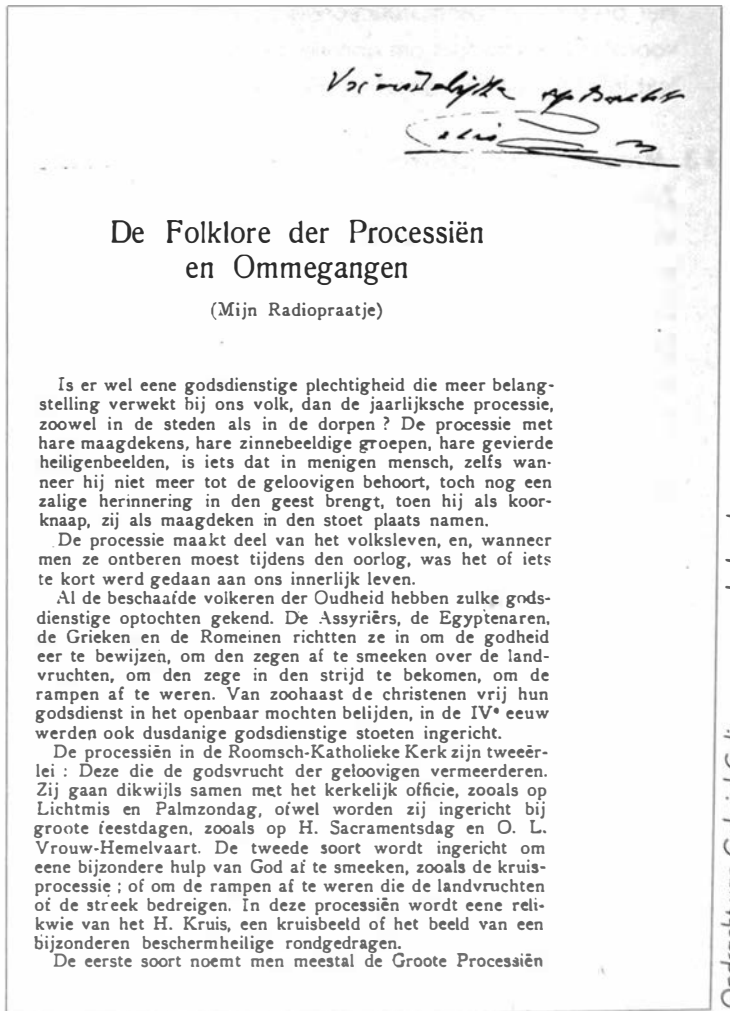
Er zit in het „gerestitueerde” boekje nog steeds een getypt briefje van Ger Schmook aan Hubert Thijs, gedateerd van 17 maart 1961: „Ik bezorg u het boekje van uw zoon terug. Neen, dat wens ik hem niet te ontfutselen. Kijk dan maar eens verder uit: de Noordnederlandse collega kan dan wel even wachten. Ten zeerste vereerd door de genegenheid, Uw [get.:] G. Schmook, directeur. P.S. Ik heb mij veroorloofd er iets in te schrijven!”.

Waarom moest Ger Schmook er zo nodig „iets” in schrijven? Omdat hij als fijnbesnaard cultuurwetenschapper (die al talloze oudere en nieuwere boeken met opdrachten in handen gekregen had) beter dan gelijk wie besefte welk een sterk medium dedicaties kunnen zijn. De zoon van de antiquaar is er hem - vijftiendertig jaar later - nog altijd dankbaar voor.

14. Naamloze geadresseerden

Een vroegere bezitter heeft uit de opdracht van J.B. Vervliet in het werk van P.N. Panken de naam van de geadresseerde weggesneden. Zulke verminkingen gebeuren wel vaker. De opdracht van Emile van Heurck in een exemplaar van zijn *Un Drapelet Ancien de Notre-Dame d'Anvers (1728)* (overdruk uit: *De Gulden Passer*, 1924) is eveneens geschonden: „à mon amie [naam uitgewist] / folkloriste passionnée, en toute sympathie / [geparafereerd door Emile van Heurck]”.

Ook in gave exemplaren is de geadresseerde niet altijd met naam en toenaam vermeld. De dedicatie beperkt zich dan tot een zinsnede in de aard van: „Vriendelijke opdracht / [get.:] Celis” [42], „Hartelijk dank U / de schrij-

Opdracht van Gabriel Celis aan een onbekende.

ver / [get.:] Emile Andelhof" [43] of „Met mijn beste groeten. / [get.:] J. C[ornelissen].“ [44]. Soms wordt een omschrijving gegeven, zoals „Aan myn vrouwtje / [get.:] Maurits“, in een exemplaar [45] van *Vlaamsche Volkskunde* (overdruk uit: *Vlaanderen door de Eeuwen heen*) door Maurits de Meyer. Niet zelden komt enkel de voornaam voor. Bijvoorbeeld: „Aan Joseph en Clotilde / uit welgemeende vriend- / schap en innige genegenheid / 12-2-25 [?]. / [get.:] Victor de Meijere“ [46].

Aan Joseph en Clotilde
uit welgemeende vriend-
schap en innige genegen-
heid

12-2-25.

Victor de Meijere

LANGS DEN STROOM

Opdracht van Victor de Meijere aan een Joseph en een Clotilde, 1925.

Ontbreekt de naam van de geadresseerde, dan kan men enkel hopen dat voldoende herkomstgegevens beschikbaar zijn omtrent het voorhanden exemplaar. Helaas valt bij antiquarische aankopen vaak niet meer te achterhalen uit welke collectie een bepaalde publicatie oorspronkelijk komt.

In een exemplaar van M. DE MEYER, *De Studie der Volksvertelsels* (Brasschaat, 1922), lezen we enkel: „Van den schrijver / [geparafeerd door M. de Meyer]“. Gelukkig bleef het originele - door Maurits de Meyer geschreven - omslag bewaard. Het adres luidt: „Dr. Lucien Crick / 18 Dageraadstraat / Brussel“.

„Met waarderende groet! / [get.:] Fr.O.“, staat in: F. OLBRECHTS, *Iets over Avondrijmpjes* (overdruk uit: *De Brabander*, 1924). Ook hier is de envelop toevallig nog voorhanden. Zij is door Frans Olbrechts (Mechelen, 1899 - Aken, 1958) geadresseerd aan - eveneens - Lucien Crick [47].

Dat de begunstigde vaak niet vernoemd wordt, is eigenlijk best te begrijpen. Wie een presentexemplaar ontvangt, weet uiteraard dat dit object speciaal voor hem bestemd is. Zuiver functioneel gezien hoeft zijn naam er dus niet in te staan.

Is de vermelding van de geadresseerde (soms zelfs met opgave van zijn functie [48]) in een geschreven opdracht - logisch bekeken - verre van evident, toch geldt het een vrij algemeen en eeuwenoud gebruik. Mogelijk hebben de gedrukte dedicaties (zelf een voortzetting van wat in antieke en middeleeuwse scriptoria gebruikelijk was) hier inspirerend gewerkt. Immers, de gedrukte opdrachten (van oudsher aangewend om hulde te brengen maar vaak ook om te

vleien en gunsten te bekomen) vermeldden steeds de naam van degene aan wie het werk zelf (dus niet zomaar één exemplaar!) opgedragen was.

Onbewust spelen ook psychologische elementen een rol. Door de naam van de begunstigde te noemen, benadrukt de schenker het persoonlijke aspect van zijn geschenk. Het lijkt wel alsof hij wil zeggen: „*Dit exemplaar is voor U, dus voor niemand anders, en daarom heb ik er uw naam in geschreven*”. Vandaar misschien ook dat sommigen - die het inschrift aldus aanvoelen - hun naam uit het presentexemplaar verwijderden, wanneer zij dat om de een of de andere reden van de hand doen [49].

15. Dedicaties: wikken en wegen

Wie een presentexemplaar ontvangt, vormt zich op basis van de bewoordingen uit de dedicatie een (al dan niet correct) idee van de gevoelens die de schenker tegenover hem koestert. De auteur is zich daar uiteraard van bewust en zal zijn woorden in functie daarvan ook wikken en wegen.

Dit blijkt zeer duidelijk wanneer we verscheidene presentexemplaren van éénzelfde titel naast elkaar leggen. Van de bibliografie van de volkse schrijver Harry Peters (Antwerpen, 1839 - Deurne, 1907) door Prosper Arents [50] hebben we drie afdrucken onder de hand. Alle drie de opdrachten luiden verschillend. Die aan de zwager van Prosper Arents, Lode Monteyne, klinkt als volgt: „*Aan Lode Monteyne / met hartelijke / genegenheid / vanwege / [get.:] Prosper Arents / 28 Juli 1953*”. De toenmalige adjunct-stadsarchivaris van Antwerpen, Jan van Roey, werd bedacht met: „*Aan Jan van Roey / vriendschappelijk / vanwege / [get.:] Prosper Arents / 17 Juli 1953*”. In het exemplaar voor Hubert Thijs staat: „*Aan Hubert Thijs / met sympathie / vanwege / [get.:] Prosper Arents / 21 Juli '53*”.

De historicus Jan Denucé (Antwerpen, 1878 - 1944) ontving van Emile van Heurck een exemplaar van diens *L' Oeuvre des Folkloristes Anversois* (Antwerpen, 1914) met daarin: „*à Monsieur Jean Denucé, / avec les meilleurs compliments / de l'auteur / [get.:] Emile H. van Heurck*”. Ook Edmond de Bruijn kreeg zulk een boek. Daarin stond te lezen: „*à mon cher Edm. de Bruyn, / très cordial hommage, / [get.:] Emile H. van Heurck*” [51].

16. Eerbetoon

Toen Lucien Crick in 1933 in een opdracht aan Isidoor Teirlinck (Zegelsem, 1851 - Brussel, 1934) de term „eerbied” gebruikte, deed hij dat heel bewust. Door volgende tekst: „*Aan den Heer Is[idoo]r Teirlinck / uit eerbied. / [get.:] Lucien Crick*” [52], maakte hij aan de oude Teirlinck duidelijk dat hij hem als een groot volkskundige erkende [53].

Dit eerbetoon doet enigszins denken aan de leenman die „hulde” brengt aan zijn heer. Deze oorspronkelijk aan de feodaliteit ontleende notie (overigens ook voorkomend in „huldeboek”) wordt vrij veel in opdrachten gehanteerd. Enkele voorbeelden: „*Hulde van den schrijver / aan den waarden Heer Claes / [get.:] Lucien Crick*” [54] en „*Aan Dr. Lucien Crick / hulde van de schrijver. / [get.:] P. De Keyser*” [55]. Een huldeblijk lezen we eveneens in een exemplaar van het boek van Louis De Baecker (Sint-Omaars, 1814 - Parijs, 1896), getiteld *Les Flamands de France. Etudes sur leur langue, leur littérature et leurs monuments* (Gent, 1850): „*à Monsieur le chanoine De Smet / hommage respectueux / [get.:] De Baecker*”. Nog vanuit Frans-Vlaanderen bracht Raymond de Bertrand (Duinkerke, 1802 - 1864) anno 1854, in een exemplaar van zijn *Dévotions populaires chez les Flamands de France de l'arrondissement de Dunkerque* (Duinkerke, 1854), een „hommage”, namelijk aan de Antwerpse vlaamsgezinde vereniging „Voor Tael en Kunst”: „*A la Société de: Voor Tael en Kunst à Anvers / hommage de son correspondant / [get.:] De Bertrand*” [56].

Dat men zulke „hulde” vaak niet al te letterlijk als een plechtig (en dus afstandelijk) eerbetoon dient te interpreteren, blijkt uit de geregeld opduikende combinatie van deze term met woor-

den die op een vriendschappelijke omgang wijzen. Hartelijkheid, vriendschap en huldeblijken zijn opperbest samen te rijmen, zo bijvoorbeeld voor Maurits Sabbe in: „Mijn goeden vriend / L. Monteyne / Hartelijke hulde! / 5-2-1918 [get.:] M. Sabbe” (in: M. SABBE, Dierkennis en Diersage bij Vondel, Antwerpen, 1917) [57]. Emile van Heurck was dezelfde mening toegedaan: „Affectueux hommage à mon ami / Oscar van Schoor, / [get.:] Emile H. van Heurck” [58].

„Hoogachting” wijst niet noodzakelijk op een grote afstand tussen personen. We vinden dit begrip immers geregeld gecombineerd met vriendschap. Zie bijvoorbeeld: „Aan den Hooggeachten / en zeer gewaardeerden / Vriend / dichter Pol de Mont. / 2-7-'30. [get.:] Victor de Meijere” [59] of nog: „Uit dankbaarheid en Hoogachting aan mijnen goeden / vriend, den Heer Em. Van Heurck. / [get.:] J. Ernalsteen” [60].

In 1917 schreef Oscar van Schoor (Dendermonde, 1873 - Antwerpen, 1936) in een exemplaar van zijn *De Folklore Tentoonstelling „Ons Volksleven” te Antwerpen in 1916* (Antwerpen, 1917) [61]: „Den Heere Lucien Krick uit hoogachting / de schrijver / 3.8.17. [get.:] Oscar van Schoor”. In dit geval bezat deze plechtige term „hoogachting” wellicht nog wel al zijn zwaarwichtigheid, vermits uit de foutieve spelling van de naam van de geadresseerde blijkt dat Crick op dat ogenblik voor Van Schoor een nog vrijwel onbekende was.

Slechts weinigen verstaan de kunst om hun waardering voor iemand uit te drukken, zonder gebruik te maken van ietwat versleten uitdrukkingen in de aard van

„hulde” of „hoogachting”. Ger Schmoock echter, beschikkend over een onuitputtelijke inspiratie [62], had daar geen problemen mee. Luister naar wat hij anno 1967 in een exemplaar van zijn studie over het Brusselse genootschap „De Distel” (waar o.m. Alfons de Cock over de vloer kwam [63]) schreef aan Willem van Eeghem (Brugge, 1888 - Vilvoorde, 1974), kenner bij uitstek van het Vlaamse leven in de hoofdstad: „Deze wereld is Dr. Willem van Eeghem / zeker niet vreemd en wie weet / hoeveel (en welke!) slakken legt / hij op mijn staart! / [get.:] G. Schmoock” [64].

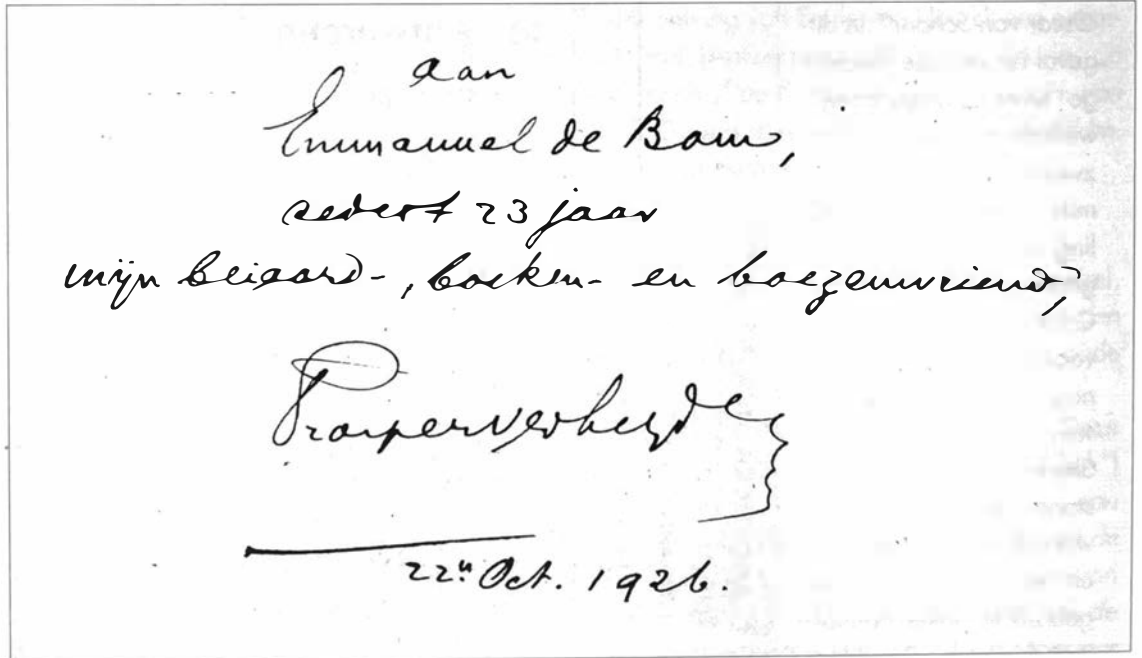
Opdracht van Oscar van Schoor aan Lucien Krick, 1917.

17. Vriendschap en genegenheid

Van alle gevoelens die in opdrachten tot uiting zijn gebracht [65], komt de vriendschap (in alle oonaarden) zeker het meest voor.

De intensiteit van dit gevoelen manifesteert zich wellicht het sterkst wanneer de auteur de geadresseerde uitdrukkelijk betitelt als „vriend“, zoals Isidoor Teirlinck in volgende opdracht deed: „Den vriend A. Mulle / [get.:] I. Teirlinck“ [66]. Nog sprekender wordt deze betiteling wanneer men er één of meer adjectieven aan toevoegt. Zo droeg advocaat Edmond de Bruijn (Antwerpen, 1875 - 1956) [67] een luxe-exemplaar van zijn *Le Folklore du Droit Immobilier* (Brussel, 1904) op aan zijn confrater en kunstliefhebber Laurent Fierens (die, zoals Edmond de Bruijn, deel zal uitmaken van het Antwerpse „Conservatoire de la Tradition populaire“) met deze woorden: „au brave ami familier / Laurent Fierens / Son / Edmond de Bruijn“.

In een presentexemplaar van een werk uit 1937 van de boek-historicus en beiaarden-specialist Prosper Verheyden prijkt: „Aan Emmanuel de Bom, / 1903 - tot nu! / [get.:] Prosper Verheyden“ [68]. Ook hier gaat het - onuitgesproken - over vriendschap! De volle betekenis van deze inscriptie dringt pas tot ons door, wanneer we in het hulde-album voor Verheyden (1943) lezen dat Emmanuel de Bom uitgerekend in 1903 Prosper Verheyden wist te winnen voor medewerking aan het toen pas opgerichte *Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen* [69]. Van de diepe vriendschap die uit deze samenwerking groeide, getuigt een dedicatie (met weerom een verwijzing naar 1903!) overduidelijk in: P. VERHEYDEN, *Beiaarden in Frankrijk* (Antwerpen, 1926): „Aan / Emmanuel de Bom, / sedert 23 jaar / mijn beiaard-, boeken- en boezemvriend, / [get.:] Prosper Verheyden / 22n Oct. 1926.“

Opdracht van Prosper Verheyden aan Emmanuel de Bom, 1926.

Op een sterke binding wijst, naast „vriend“, ook de term „kameraad“. Edmond de Bruijn schreef in een exemplaar van zijn *Le Folklore du Droit Immobilier*: „à son vieux camarade Ch. Doom / [get.:] Edmond de Bruijn“. Ook als „kameraad“ bestempelde Emile van Heurck de gezaghebbende Antwerpse oudheidkundige Frans Claes (Antwerpen, 1860 - 1933): „Très affectueux Souvenir / à mon cher camarade, M. Frans Claes. / [get.:] Emile H. van Heurck / juin 1920“ [70].

Jozef Cornelissen.

*Den Heer Dr. L. Crick
Uit genegenheid.
Jozef Cornelissen*

FOLKLORE

De Muizen en Ratten in het Volksgeloof.

I.

MUIZEN EN RATTEN VERDRIJVEN.

**Gewezen Werkhuizen SPLICHAL
Naaml. Vennootschap, Turnhout.**

Jozef Cornelissen sprak van „genegenheid” ten aanzien van Lucien Crick: „Den Heer Dr. L. Crick / Uit genegenheid. / [get.:] Jozef Cornelissen” [71]. Jan Gessler combineerde „genegenheid” en „vriendschap” met „eerbied” in: „Aan den / mij door zijne gewaarde [sic] vriendschap / vereerenden / Dr. L. Goemans / Secretaris der K[oninklijke]. V[laamsche]. A[cademie]. / als bescheiden blijk van innige / en eerbiedige genegenheid / aangeboden. / J.G. / Leuven, 12-8-33” [72].

„Toewijding” weerklinkt in sommige teksten: „à mon cher et dévoué confrère, / M. Jules Peuteman / en toute sympathie / [get.:] Emile H. van Heurck” [73].

18. Van „hartelijk“ tot „vriendschappelijk“

Veel presentexemplaren worden „hartelijk“ aangeboden, in de zin van: „Den Heer Dr. L. Crick / hartelijk. / [get.:] Jozef Cornelissen“ [74] of „Aan mad. De Cuyper en familie, / met hartelijke gevoelens / J.G[oossenaerts].“ [75].

Minder stereotiep klinkt: „gulhartig“, een term gebezigd door „den plezanten Dokter“ Wilfried Broeckaert (Wetteren, 1877 - Wilrijk, 1948) in een presentexemplaar van zijn Kwâjongen of de lustige folklore mijner guitenjaren (Antwerpen, 1925): „Den heere, Lode Monteyne / gulhartig aangeboden / [get.:] Broeckaert“.

„Hartelijk“ verschijnt vaak in combinatie met „vriend“, zoals in: „Den vriend Jos De Beer / hartelijk / [get.:] Jan de Schuyter“ [76] of in: „A mon ami Oscar van Schoor / cordialement / [get.:] Jos de Beer“ [77]. Soms is er het begrip „trouw“ aan toegevoegd, bijvoorbeeld door Victor de Meyere aan het adres van Charles Bernard (Antwerpen, 1875 - Brussel, 1961), één der mede-leden van het „Conservatoire de la Tradition Populaire“ [78]: „A mon cher ami / Charles Bernard, / fidèlement et cordialement. / [get.:] Victor de Meijere / 9 Juillet 1912“ [79].

De indruk van een grotere afstandelijkheid geeft de term „vriendschappelijk“ in opdrachten als: „Den Heer Dr. Lucien Crick / vriendschappelijk aangeboden door / den schrijver / [get.:] J. C[ornelissen].“ [80] of „Aan Dr. L. Crick, / vriendschappelijk [sic] / [get.:] Robert Foncke / Juli 1929“ [81]. De aanspreekvormen „Heer“ en „Dr“ dragen daar natuurlijk nog toe bij. Al heel wat „vriendschappelijker“ klinkt: „Vriendschappelijk / aan Arthur Cornette / M[ane de Bom] / 25 nov. 32“ [82].

19. Dankbaarheid

In een exemplaar van zijn *Les Drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les Pays voisins* (Antwerpen, 1922) schreef Emile van Heurck: „A mon cher Armand Farasijn, / hommage de gratitude et de vive sympathie, / Anvers Le 23 janvier 1922 / [get.:] Emile H. van Heurck“. Waarop de hier vertolkte dankbaarheid betrekking had, is ons helaas niet bekend [83].

Veel explicieter luidt de opdracht (en veel omvattender de dank!) in het exemplaar voor Max Elskamp (Antwerpen, 1862 - 1931), de oprichter van het Antwerpse Volkskundemuseum: „A Max Elskamp / Et voici, mon cher et émouvant poète, un nouvel / hommage de sympathie et de gratitude de celui dont tu as / guidé les premiers pas dans le jardin féérique du folklore / Anvers, 14 janvier 1922 / [get.:] Emile H. van Heurck“ [84]. Enkele jaren later (1929) zal Jan Gessler, in een reeds geciteerde en door het cijfer 7 magisch getinte opdracht, Emile van Heurck de „meester“ van alle volkskundigen (in den lande) noemen. Op basis van deze twee dedicaties tekent zich dan een filiatie af: Max Elskamp - Emile van Heurck - Jan Gessler en „de anderen“.

Niet enkel in Elskamp, ook in Alfons de Cock erkende Emile van Heurck dankbaar een leermeester. In een exemplaar van zijn *Le Merveilleux dans la Légende d'Haekendover* (Antwerpen 1920) getuigde hij daarvan: „Hommage de sincère affection / à mon cher et vénéré maître M. Alphonse / de Cock. / [get.:] Emile H. van Heurck“ [85].

De volkslied-specialist Jan Bols (Werchter, 1842 - Aarschot, 1921), pastoor te Alseberg, schonk de redemptorist François Xavier Godts (Antwerpen, 1839 - Essen, 1928) een brochuurtje van zijn hand over liederen en schreef daarin: „Den Zeereerwerden Pater F.X. Godts, C.ss.R., / uit dankbaarheid en toegenegenheid. / [get.:] J. Bols / Missie 18-28 Februari 1899“ [86]. Hier kunnen we enkel (op basis van de tijdsaanduiding) gissen dat E.H. Bols de gerenommeerde kanselredenaar dankte voor diens inzet bij de missie-prediking in zijn parochie.

De volkse verteller en „folklorist“ Cypriaan Verhavert (Kester, 1877 - Ukkel, 1946) liet geen twijfel bestaan omtrent de reden van zijn dankbaarheid. „Voor den heer / Lode Monteyne, /

die mijn werk door / zijn gunstige recensies / genegen steunde. / [get.:] Cyp[riiaan] Verhavert / 3 Nov. 1939", zo lezen we in een exemplaar van zijn Verwoeste Gewesten (deel I, Brussel, s.a.) [87]. Lode Monteyne had in de krant *De Dag* inderdaad met lof gesproken over Brusselsche Typen, een ander boek van Cypriiaan Verhavert [88].

Opdracht van Ger Schmook aan Prosper en Agnes Arents-Monteyne, 1971.

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS - DEEL 34 - No. 2

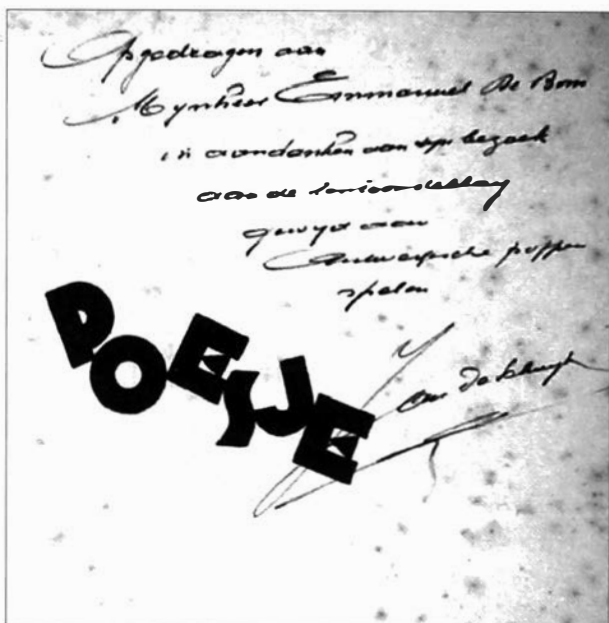
LES RIDDECKS D'ANVERS

Een aantal, meestal Franse, verhaspelde varianten voor een eenvoudige, maar wel enigmatische Antwerpse toponiem behorend tot een rond 1880 in de Schelde verdwenen middeleeuws stadsgedeelte

GER SCHMOOK Sr. *aan de heer Pau*
Mevrouw A. Arents-
Monteyne voor alle
hulp en bijstand in
zo ontbeugig gesel-
Schay tot aller genot!
Ger Schmook
17.8.1971

Een auteur kan dank betonen voor steun en hulp bij de samenstelling van zijn werk ondervonden. In een exemplaar van zijn toponymische en cultuurhistorische studie van de „Riedijk“, de vroegere Antwerpse prostitutie-buurt, schreef Ger Schmook aan het adres van Prosper Arents en echtgenote (Agnes Monteyne): „Aan de heer P. en / Mevrouw A. Arents- / Monteyne voor alle / hulp en bijstand in / zo ondeftig gezelschap tot aller genot! / [get.:] G. Schmook / 17.8.1971“ [89].

Vaak heeft erkentelijkheid te maken met de waardering die een auteur bij iemand meent te bespeuren voor zijn prestaties. Toen Emmanuel de Bom zich in 1936 gewaardigde een tentoonstelling te bezoeken van Antwerpse poppenspellen, georganiseerd door de volkskundige en publicist Jan de Schuyter (Antwerpen, 1889 - 1952), werd hij prompt - als dank voor de betoonde belangstelling - bedacht met een exemplaar van J. DE SCHUYTER, Poesje. Illustraties en teekeningen Leo Lewi (Antwerpen, 1933), met daarin: „Opgedragen aan / Mijnheer Emmanuel De Bom / in aandenken aan zijn bezoek / aan de tentoonstelling / gewijd aan / Antwerpsche poppen / spelen / [get.:] Jan de Schuyter“ [90].

20. Opdrachten kunnen een publicatie toelichtingen

Soms oordeelt een auteur het nodig, ten aanzien van bepaalde personen, zijn werk kort toe te lichten via een dedicatie.

Dit kan hij doen om speciale aandacht te vragen voor zijn geesteskind. Louis Stroobant (Gent, 1862 - Brussel, 1950), een archeoloog die geregeld volkskundige gegevens bij zijn bodemonderzoek betrok, vreesde dat zijn vriend, Emmanuel de Bom, slechts weinig aandrang zou voelen om iets over brandgraven te lezen. Daarom schreef hij op diens exemplaar van *Six nécropoles à incinération limitrophes de la Campine Anversoise* [91] de allicht wel de nieuwsgierigheid prikkelende vraag: „Van waar komt het Vlaamsche / volk? / Hulde aan vriend de Bom / [get.:] L. Stroobant“.

Niet zonder enige valse bescheidenheid, waarschuwde in 1916 Ary Delen de recensent Lode Monteyne niet te zwaar te tillen aan het keurig uitgegeven poppenspel-boekje (een herdruk van een tekst uit 1910), door het in de reeds geciteerde dedicatie af te doen als „slechts“ een „typografische aardigheid“. Ook volgende opdracht (door Emile van Heurck neergepend in zijn *Guirlande de Saints* van 1916) klinkt een beetje als een excuus: „Affectueux hommage à / mon bien cher Edmond de Bruyn, / qu'il lise avec indulgence / cette fantaisie folklorique / écrite à la demande de notre / ami commun M. Buschmann. / [get.:] Emile H. van Heurck“ [92].

Af en toe voelt een schrijver de behoefte om de doelstelling van zijn geschrift te expliciteren. Ger Schmook droeg een overdrukje van zijn biografische schets betreffende Lode Baekelmans op aan Prosper Arents met deze woorden: „Voor Prosper / deze proeve om / Lode / de geschiedenis / te doen ingaan / zoals het hoort. / [get.:] G. Schmook / Herfstdag '70“ [93]. In een overdruk van zijn studie over de binneninrichting van de Antwerpse Bourla-schouwburg [94] (een gebouw dat wegens enige gelijkenis met een negentiende-eeuws meubel de „commode“ bijgenaamd werd) schreef hij: „Voor Prosper, / dit pleidooi voor / behoud van de

'Kommood', zo oud! / [get.:] G. Schmook / 1.10.72". Om deze tekst te begrijpen, dient men te weten dat het stadsbestuur, in de periode toen Schmook zijn studie publiceerde, er zéér ernstig aan dacht deze schouwburg uit 1828 (nu één van de paradepaardjes van „cultuurstad“ Antwerpen!) af te breken.

Jan de Schuyter liet in volgende tekst niet het opzet maar wel iets van de genese van zijn publicatie doorschemeren in: „Een woord, een daad. / Op Signoorken tegen Tyl geruild. / en vriendelijk aangeboden aan / Pierre Dirickx [sic] / 24 September 1945 / [get.:] Jan de Schuyter“, in: J. DE SCHUYTER, *Tijl tegen den Mof. Vlaamsche Volkshumor tijdens den Oorlog. Teekeningen van A. en M. Payot* (Antwerpen, 1945). Klaarblijkelijk had Jan de Schuyter aan de drukker-uitgever en volkskundige Pierre Dirix (Antwerpen, 1882 - 1956) het voornemen te kennen gegeven om, na zijn boek over Op Sinjoorken [95], eens iets te schrijven over de volks-humor tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Ook de opdracht in exemplaar nummer 2 [96] van: G. SCHMOOK, *Lode Baekelmans (1879-1965)* (Gent, 1974) vertelt over het wordingsproces van het betrokken werkstuk: „In Memoriam bedacht en / geschreven terwijl uw vrien- / delijk oog toekeek, / Prosper! / 11 juli 1974. [get.:] G. Schmook“.

21. Het beeld van de geadresseerde

Door de bewoordingen waarmee een auteur zich tot de ontvanger van een presentexemplaar richt, hangt hij onwillekeurig een beeld op van deze persoon. Noemt hij de ander een „vriend“, dan suggereert hij daarmee dat zijn tegenspeler ook hem als „vriend“ beschouwt. Zo functioneert de dedicatie in een onvervalst proces van toe-eigening. Wanneer men duidelijk maakt dat men iemand tot zijn vrienden of confraters rekent, beklemtoont men meteen dat men „erbij hoort“. Het ritueel van schenken en ontvangen betekent dus meer dan alleen maar het uitwisselen van informatie in geschenkverpakking. Het moet vooral - bewust of onbewust - de integratie van de groepsleden bevorderen en de eenheid van de groep onderstrepen en bevestigen.

In nogal wat dedicaties tracht de auteur de geadresseerde nader te karakteriseren. Hij beperkt er zich dan niet toe hem kortweg te bestempelen als „vriend“ of iets dergelijks. Er komen daar dan op z'n minst nog één of meer epitheta bij. Zagen we al niet Prosper Verheyden Emmanuel de Bom zijn „beiaard-, boeken- en boezemvriend“ noemen?

Precisering in dedicaties moeten veelal duidelijk maken welke hoedanigheden van de geadresseerde in het bijzonder door de auteur gewaardeerd worden. Zo zien we de Kempische historicus en volkskundige Jozef Ernalsteen (Ophoven, 1894 - Antwerpen, 1974) een exemplaar van een brochure over de Brechtse schutterij opdragen aan „Den Heer Dr Verswijvelen, den heropwekker van / het Gildeleven te Capellen. / [get.:] J. Ernalsteen / 6-III-24“ [97]. Sander Pierron (Sint-Jans Molenbeek, 1872 - Elsene, 1945) schreef in een exemplaar van zijn *L'Art Populaire* (Brussel, 1922): „A Herman Courtens / le peintre de race / cordialement / [get.:] Sander Pierron / Le 14 janvier 1922“.

In een presentexemplaar van zijn boekje over de tentoonstelling „Ons Volksleven“ betitelde Oscar van Schoor in 1917 Lode Monteyne als zijn „achtbaren Vlaamsche Vriend“. Meteen beleed hij zo zijn eigen vlaamsgezindheid [98] .

De keuze tussen Nederlands of Frans in de dedicaties vertelt heel wat over de taalverhoudingen in de relaties onder de volkskundigen. Dat een nederlandstalige zijn werk van een dedicatie in het Nederlands voorzag, was in Vlaanderen lange tijd immers niet zo evident.

Victor de Meyere schreef een franstalige opdracht voor Charles Bernard in zijn *De Volkswoning en hare versiering* (Antwerpen, 1912), maar in het exemplaar (nu in het Volkskundemuseum te Antwerpen) van de fransschrijvende Edmond de Bruyn kwam er een in het Nederlands: „Aan Edmond de Bruyn, / met de beste groeten / van zyn, d[ienst]w[illige] / [get.:] Victor de Meijere

De Volkswoning en hare versiering

A mon cher ami
Charles Bernard,
fidèlement et cordialement
Victor de Meijere
9/ juillet 1912.

/ 31-10-12". Victor de Meyere meende blijkbaar dat Charles Bernard een opdracht in het Nederlands onaanvaardbaar zou achten, terwijl die voor Edmond de Bruijn wel „door de beugel” kon.

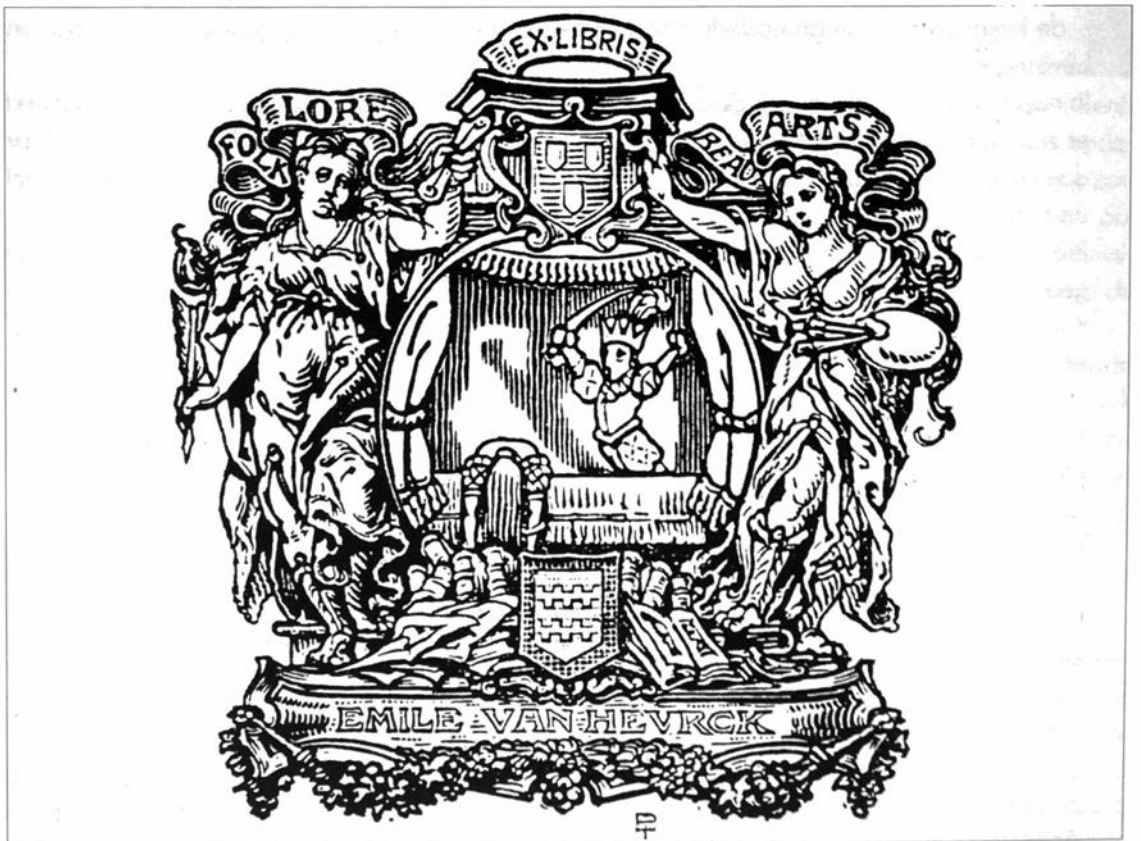
Dat de „banning” August Gittée, die er maar niet in slaagde in Vlaanderen een benoeming als leraar te krijgen, zijn *Contes Populaires du Pays Wallon* (uitgegeven in samenwerking met J. Lemoine, Gent, 1891) in het Nederlands zou opdragen aan de vlaamsgezinde Alfons de Cock lag voor de hand [99].

Franstalige opdracht van Victor de Meijere aan Charles Bernard, 1912.

22. Het zelfbeeld van de auteur

Een auteur hangt in een dedicatie vaak niet enkel een beeld op van de geadresseerde maar impliciet ook van zichzelf.

Daarbij beklemt de schrijver graag wat hij met de begunstigde meent gemeen te hebben. In bijv. een exemplaar van *Les Drapelets de pèlerinage* in het Volkskundemuseum te Antwerpen treffen we volgende tekst aan: „Mon cher Edmond de Bruyn, / C'est de tout coeur que je t'offre ce bouquin, / en souvenir d'une communion d'idées qui remonte bien / haut et de nos très vieilles et toujours très affectueuses / relations. / [get.:] Emile H. van Heurck”.

Ex libris van Emile van Heurck. Houtsneede door Edward Pellens.

Het kan ook met minder woorden, door de geadresseerde een „confrater“ te noemen. Emile van Heurck deed dit in 1930 ten aanzien van Hendrik Grell: „*Hommage amical à mon cher confrère en Folklore M. Henri Grell, / Anvers, le 4 février 1930 / [get.:] Emile H. van Heurck*“ [100]. In Fernand Donnet zag hij vooral een confrater-archeoloog: „*à mon cher confrère en archéologie / Monsieur Fernand Donnet / hommage affectueux de l'auteur, / [get.:] Emile H. van Heurck*“ [101]. Zelf werd Emile van Heurck in 1926 „confrater“ genoemd door de historicus van het begijnenwezen, E.H. Louis J.M. Philippen (Diest, 1879 - Antwerpen, 1946): „*A mon excellent confrère / M. Emile Van Heurck / [get.:] L. Philippen / Anvers le 26 Juin 1926*“ [102].

A.J.J. Vandevelde (Gent, 1871 - 1956) sprak Isidoor Teirlinck (net zoals hijzelf lid van de „Vlaamsche Academie“) aan als „collega“ in volgende opdracht: „*Aan den Hoog geachten Collega, den Heer Is. Teirlinck / v[an de] s[chrijver] [get.:] Vandevelde*“.

Heel wat uitvoeriger belichtte Ger Schmook, na de beëindiging van een studie over de Rubenscultus, zijn geestelijke verwantschap met Prosper Arents, auteur van een lijvige Rubens-bibliografie:

„Voor Rubens heeft Pros hard gewrocht,
Ik heb 't langs andren weg gezocht.
Onze arbeid werd met vreugd gedaan
Al ging veel tijd mee naar de maan.
Teun, 't boerke, eindlijk groet Prosper
En roept: „Tot ziens, nen andren keer“
[Get.:] G. Schmook
22.X.42“.

Deze tekst, geïnspireerd op de rijmpjes die onbekenden te Antwerpen soms op het (straat)beeldje van „Teun de Eierboer“ aanbrachten, prijkt in een exemplaar van: G. SCHMOOK, *Hoe Teun den Eyerboer in 1815 sprak tot de burgers van Antwerpen of het aandeel van de Rubens-viering in de wording van het Vlaamse bewustzijn*, Antwerpen, 1942 [103].

23. Het belang van de context-gegevens

De onderzoeker die zich tegenover de tekst van een opdracht geplaatst ziet, verkeert in een heel andere positie dan de persoon die destijds het presentexemplaar ontving. Hij kan zich immers niet meer ten volle voorstellen in welke omstandigheden de overdracht in illo tempore plaats heeft gehad. Dit ontbreken van de nodige context-gegevens kan wel eens leiden tot een foutief inschatten van de gevoelswaarde der gebruikte woorden.

De erg zuinige opdracht „v[an]. d[e]. s[chrijver].“ zal meestal op veeleer koele betrekkingen wijzen. In een tekst als „*Aan den Heer Henry Grell / v.d.s. / [get.:] Ary Delen*“ [104] wordt deze indruk nog versterkt door de aanspreekvorm „aan den Heer“. Toch mag men uit de loutere vermelding „v.d.s.“ niet te snel conclusies trekken over de mate van afstandelijkheid tussen de auteur en de geadresseerde. Nadere (helaas vaak ontbrekende) informatie over de omstandigheden waarin het presentexemplaar is overgedragen, kunnen soms een gans ander licht werpen op zulk een dedicatie.

We illustreren dit aan de hand van één voorbeeld. Op 25 juni 1962 zond Willem van Eeghem aan Prosper Arents een pakketje met een tiental overdrukjes. In één overdrukje staat: „*Voor / de h. Pr. Arents, / de volijverige bibliograaf. / Brussel, 25/6/62 / [get.:] Willem van Eeghem*“. Al de andere titels bevatten enkel de vermelding „v.d.s.“. Iets later ontving Hubert Thijs ook een pakketje met exemplaren van dezelfde publicaties. Zelfde scenario: overal kortweg „v.d.s.“, behalve in één overdrukje, met deze opdracht: „*De heer / H. Thys, / antikwaar te Antw., / vriendschappelijk aangeboden / Brussel, 5.7.'62 / [get.:] W. van Eeghem*“.

Het is duidelijk dat wie niet heel het pakketje van Prosper Arents of Hubert Thijs in handen

*De heer
H. Thijs,
antwoordbaar te Antwerpen,
vriendschappelijke aanpak*

WEDERWAARDIGHEDEN VAN EEN UNICUM

(Brussel 1659)

Brussel, 5.7.62

DOOR

dr. W. VAN EEGHEM

CONSTANT PHILIPPE SERRURE, in 1805 te Antwerpen geboren en in 1872 te Moortzele (O.-VI.) overleden (1), werd, toen hij zowat zeventien was geworden, door een echte verzamelwoede aangetast, die hij levenslang op boeken, handschriften, charters en penningen zou botvieren. Gelukkig voor ons had hij daarbij, ingevolge zijn omgang, gedurende zijn studententijd te Leuven (1826 en volgende jaren), met de professoren Meijer, Visscher, Mone en Bernhardi (2), een uitgesproken voorkeur voor alles, wat het verleden der Zuidelijke Nederlanden betreft, zodat hij uiteindelijk een gespecialiseerde collectie bezat, waarvan men tevergeefs de weerga zou zoeken.

*Voor
de h. P. Arents,
de volijverige bibliograaf.*

WEDERWAARDIGHEDEN VAN EEN UNICUM

(Brussel 1659)

Brussel, 25/6/62

DOOR

dr. W. VAN EEGHEM

CONSTANT PHILIPPE SERRURE, in 1805 te Antwerpen geboren en in 1872 te Moortzele (O.-VI.) overleden (1), werd, toen hij zowat zeventien was geworden, door een echte verzamelwoede aangetast, die hij levenslang op boeken, handschriften, charters en penningen zou botvieren. Gelukkig voor ons had hij daarbij, ingevolge zijn omgang, gedurende zijn studententijd te Leuven (1826 en volgende jaren), met de professoren Meijer, Visscher, Mone en Bernhardi (2), een uitgesproken voorkeur voor alles, wat het verleden der Zuidelijke Nederlanden betreft, zodat hij uiteindelijk een gespecialiseerde collectie bezat, waarvan men tevergeefs de weerga zou zoeken.

krijgt, en door toeval enkel kennis neemt van de „v.d.s.”-opdrachten, gevaar loopt onjuiste conclusies te trekken omtrent de gevoelens van Willem van Eeghem ten aanzien van deze twee Antwerpse boekenwurmen.

Het verhaal over de overdrukjes van Willem van Eeghem is hiermee nog niet beëindigd. We moeten nog vertellen dat het brochure'tje met de uitvoerige opdracht in beide pakketjes hetzelfde is, namelijk een bibliografische mededeling (getiteld: *Wederwaardigheden van een unicum (Brussel 1659)* [105]) over *Het Brussels Moeselken* (een volks liedboekje). Waarom kreeg juist deze publicatie een meer uitvoerige dedicatie mee? In een brief aan Hubert Thijs (5 juli 1962) gaf Willem van Eeghem zelf het antwoord, door vooral de lectuur van het artikel over het *Moeselken* aan te bevelen. Hieruit mogen we besluiten dat er auteurs zijn die de grootte en de teneur van hun opdracht aanpassen aan het belang dat zij zelf aan het betrokken werkstuk hechten (waarbij zij eventueel ook rekening houden met de omvang van de publicatie [106]).

Uit de historie over de overdrukjes van Willem van Eeghem moeten we vooral onthouden dat het aangewezen is steeds een zo groot mogelijk aantal dedicaties van de te bestuderen persoon samen te brengen, vooraleer conclusies te trekken omtrent de relaties die hij onderhield en de gevoelens die daarbij aan bod kwamen.

24. Geen pasklare oplossingen voor interpretatie-problemen

Uit wat voorafgaat blijkt ondertussen duidelijk dat in de bewoordingen en formuleringen van de dedicaties een groot aantal schakeringen te onderscheiden zijn. Speurend naar aanwijzingen omtrent verhoudingen en gemoedsgestellenissen, dient de onderzoeker aan al deze nuances ernstig aandacht te besteden.

Aandacht voor de vormgeving
van een dedicatie:
een opdracht van
Maurice Gilliams
aan Hubert
en Alfons Thijs,
1967.

Meer nog: hij zal ook oog moeten hebben voor de vormgeving van de dedicatie. Is de opdracht in forse letters geschreven en beslaat zij een goed deel van de bladzijde, of gaat het enkel om een minuscule aantekening aan de rand van het blad? Niet enkel de tekst maar ook de „lay out” kan immers veel verklappen over de psyche van de mens die de opdracht schreef.

Zelfs het gebruikte schrijfmateriaal bevat soms kostbare aanwijzingen. Het feit dat Alfons de Cock in het exemplaar van zijn *Studiën en Essays over oude Volksvertelsels* (Antwerpen-Deventer-Gent, 1919) de opdracht voor Lode Baekelmans in potlood aanbracht, is géén detail. Het getuigt van een menselijk lijden. Alfons de Cock kon bij het verschijnen van dit werk al geen pen meer hanteren; met een potlood ging het min of meer nog een tijdje. „De pen beeft te veel [...], de sleet jongen”, zo vertelde de grootmeester aan Baekelmans een beetje bitter [107].

De informatie uit de opdrachten dient, zoals overigens die uit alle historische bronnen, uiterst kritisch benaderd te worden. Hoe moeilijk het ook mag zijn in iemands hart te kijken (zeker op basis van handschriftelijke relictien), toch zal de historiograaf moeten trachten te achterhalen of de gesuggereerde gevoelens wel overeenstemmen met de werkelijkheid. Waarbij hij niet uit het oog mag verliezen dat zulk een tekst een momentopname is, dat m.a.w. de erin uitgedrukte gevoelens niet noodzakelijk altijd tussen de auteur en de geadresseerde hebben gegolden [108].

Het werkelijke opzet van de overhandiging van een presentexemplaar, zal soms - in weerwil van het bestaan van een dedicatie - niet te achterhalen zijn. De ware, dieper liggende bedoelingen blijven immers vaak (bewust) onuitgesproken. Zo kan bijvoorbeeld eerbetoon aan de geadresseerde eigenlijk een verholde vraag om steun zijn of gewoonweg een middel om aandacht voor eigen persoon en werk te wekken.

Pasklare oplossingen voor interpretatie-problemen bestaan niet. Ieder probleem dient telkens opnieuw als een apart geval bekeken, in functie van de inhoud van de dedicatie zelf en van de (eventueel) ter beschikking staande gegevens omtrent de omstandigheden waarin het presentexemplaar is geschonken. Biografische inlichtingen over schenker en ontvanger zullen daarbij van groot nut zijn.

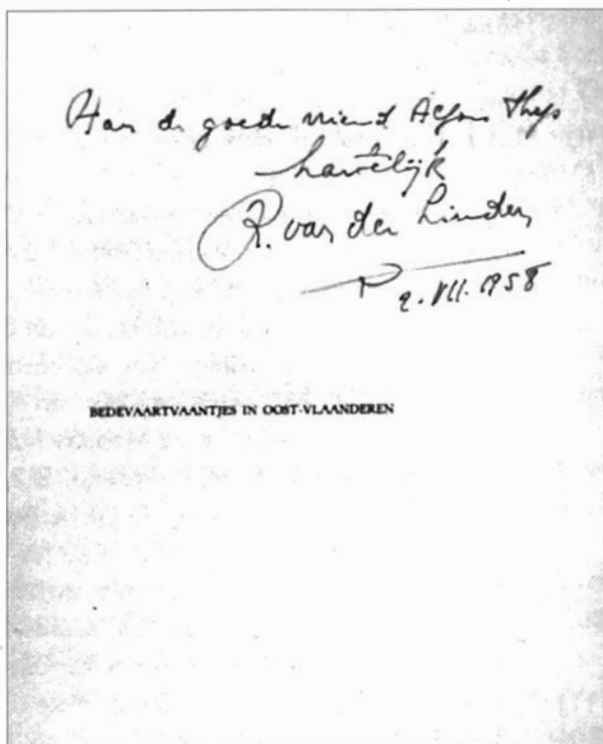
Met hun versluierde (bij)bedoelingen, hun vaak zeer conventionele bewoordingen, hun verre-gaande beknoptheid en hun soms erg cryptische formuleringen, vormen de dedicaties zeker geen gemakkelijk te hanteren bronnen. Dit mag echter geen reden zijn om ze - gemakkelij-keidshalve - terzijde te schuiven. Voor wie ze met de nodige spitsvondigheid en hardnekkig-heid te lijf wil gaan en vooral „tussen de regels” weet te lezen, hebben zij heel veel kostbare, nergens elders te vinden informatie in petto.

Dedicaties zullen uiteraard nooit al hun geheimen prijsgeven, omdat het onmogelijk is heel de context waarin zij ontstaan zijn en gefunctioneerd hebben te reconstrueren. Toch zullen zij ons vaak een levensechte kijk geven op de mens die achter de auteur en de geadresseerde schuil gaat.

De invloed die van sommige teksten uitgegaan is, zal - zeker wanneer de betrokkene niet meer ondervraagd kan worden - helaas bijna steeds een goed bewaard geheim blijven.

Wie kan bijvoorbeeld vermoeden dat deze bijdrage voor Oostvlaamse Zanten misschien nooit zou geschreven zijn, indien hoofdredacteur Renaat van der Linden in een exemplaar van zijn Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen [109], dat hij anno 1958 aan een veertienjarige „volkskundige in spe” schonk, niet volgende aanmoedigende tekst had neergepend: „Aan de goede vriend Alfons Thys / hartelijk / [get.:] R. van der Linden / 2.VII.1958”. U kan dat onmogelijk bevroeden, beste lezer, tenzij de ondergetekende U dat vertelt!

Alfons K.L. THIJIS

NOTEN

- [1] I. G. SCHMOOK, *De Driehoeksverhouding Pol De Mont - August Gittée - Alfons De Cock*, Gent, [1952].
- [2] M. JACOBS, *Volkskunde in het interbellum. De Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-onderzoek, een ontbrekende schakel? Woord vooraf door Renaat van der Linden*, Gent, 1989.
- [3] R. VAN DER LINDEN, Gedenk-, hulde- & vriendenboek, Liber Amicorum, meer dan honderdvoudig eerbetoon, in: *Oostvlaamse Zanten*, 70 (1995), p. 109-152.
- [4] De groep der „initimi” valt bijv. niet steeds samen met die van de auteurs uit een huldeboek, daar niet iedereen zich in staat acht een artikel te schrijven.
- [5] Zo kunnen in de naamlijsten best mensen ontbreken die ooit een grote invloed op de feesteling uitoefenden, eenvoudigweg omdat zij ondertussen overleden zijn.
- [6] P. ARENTS, *De Bibliotheek van Pieter Pauwel Rubens*, in: *Noordgouw*, 1 (1961), p. 169 en 173 (illustratie). Cfr. ook: *Bibliothèque Nationale. Le Livre*, Parijs, 1972, p. 167 en 170 („envoi autographe” van Erasmus aan Frans I, 1523).
- [7] In sommige gevallen is de dedicatie gestempeld: „Hulde van de Schrijver”. - Gedrukte opdrachten (die normaliter in meerdere en meestal zelfs in alle exemplaren van een oplage voorkomen) worden hier geheel buiten beschouwing gelaten. Zij bezitten een groten-deels andere functie dan de hier besproken inschriften. Over het fenomeen van de gedrukte dedicaties bereidt Marc Jacobs een uitgebreide, veelbelovende studie voor.
- [8] Slechts uitzonderlijk is de geadresseerde geen persoon maar een instelling. Zie bijv.: „Offert au Musée de Folklore d’Anvers / par son conservateur / [get.:] Edmond de Bruijn”. In: E. DE BRUYN, *Le Folklore du Droit Immobilier*, Brussel, 1904. Exemplaar in: Volkskundemuseum Antwerpen (= V.M.A.), nr. A.341. Of nog: „Pour la Bibliothèque du Musée de Folklore / d’Anvers, offert par l’auteur. / [get.] Emile H. van Heurck”. In: E.H. VAN HEURCK, *L’Oeuvre des Folkloristes Anversois*, Antwerpen, 1914. V.M.A. (nr. B.306).
- [9] Hierdoor onderscheidt dit ritueel van schenken en ontvangen zich van het louter commerciële gebruik dat vanaf de twintigste eeuw (met de doorbraak van erg agressieve verkoopsmethodes) optreedt en waarbij auteurs in boekwinkels en op boekenbeurzen door

- klanten aangekochte exemplaren „aan de lopende band” signeren. Cfr. M. VANHALEWIJN, Hoe sterk is de eenzame schrijver. Auteurs over de gein en ongein van signeersesies, in: *De Standaard der Letteren*, nummer van 2 november 1995, p. 7.
- [10] In de bibliotheek van de Frans-schrijvende dichter, xylograaf en volkskundige Max Elskamp (Antwerpen, 1862 - 1931) treffen we presentexemplaren-met-opdracht aan van volkskundige publicaties van Jozef Cornelissen en Jan Baptist Vervliet, Victor de Meyere, Pol de Mont en Alfons de Cock, August Gittée, Florimond van Duyse en Emile van Heurck. A. ART & R. FAYT, *Inventaire de la bibliothèque Max Elskamp léguée à l'Université Libre de Bruxelles*, Brussel, 1973, p. 30-31, 34 en 38-41. - Max Elskamp bezat ooit meer volkskundige publicaties waarin een opdracht voorkwam. In het Volkskundemuseum te Antwerpen berust bijv. een exemplaar van A. DELEN, *Het Poppenspel in Vlaanderen* (overdruk uit: *Elsevier's geïllustreerd Maandschrift*, 1910), met daarin de opdracht: „Aan mijn groote engoede vriend Max Elskamp, 3.2.10. [get.:] Ary Delen”. Geciteerd in: A.K.L. THUIS, Van Theater der Armen' tot burgerlijk poppenspel, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, mei 1977, p. 155. - Uit het restant van de bibliotheek van Guido Gezelle blijkt dat deze dichter eveneens presentexemplaren van volkskundige werken ontving. P. COUTTENIER & A. DE VOS, De Guido-Gezellebibliotheek in het Gezelle-Archief te Brugge, in: *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie*, 2 (1989), p. 25 en 54-60.
- [11] G. SCHMOOK, *De Driehoeksverhouding ...*, p. 32-33, 48-49, 52, 54, 58-59, 61, en 83.
- [12] L. BAEKELMANS, Alfons de Cock en Coenraad Busken Huet, in: *Verslagen en Mededeelingen, Koninklijke Vlaamsche Academie*, 1942, p. 449-454.
- [13] Tenzij anders vermeld, berusten de in onze bijdrage geciteerde presentexemplaren-met-opdracht in een Antwerpse privéverzameling. De aangehaalde exemplaren uit de rijke bibliotheek van het Volkskundemuseum te Antwerpen hebben we in de noten aangeduid met: V.M.A. We danken Steven Van den Eijnde (Instituut voor Volkskunde) zeer hartelijk voor de kostbare hulp die hij ons bij het onderzoek in het Volkskundemuseum bood.
- [14] Over deze onderzoeker: P. MEURKENS, De volkskunde van het Kempenland volgens P.N. Panken. Een bron naar waarde geschat, in: *Volkskundig Bulletin*, 20 (1994), p. 148-169.
- [15] Over de rol van Marie Clemence Pieters, echtgenote van A. de Cock, i.v.m. dit boek: „De 'Vlaamsche Sagen uit den Volksmond' die na zijn dood verschenen werden o.m. door Mevrouw de Cock onder dictaat opgenomen”. L. BAEKELMANS, Herinneringen aan Alfons De Cock, in: *Herdenkings-Album Alfons De Cock 1850-1921*, Brugge, 1929, p. 14.
- [16] Over de relatie A. de Cock / M. de Meyer: M. VAN DEN BERG, Het fonds M. de Meyer - A. de Cock in het Volkskundemuseum te Antwerpen, in: *Volkskunde*, 95 (1994), p. 189-190; ID., Inventaris van het fonds M. de Meyer - A. de Cock in het Volkskundemuseum te Antwerpen, in: *Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde, Provinciebestuur van Antwerpen*, jaarboek V (1992-1993), p. 148.
- [17] Julien van Heurck was de broer van Emile, zoals blijkt uit o.m. volgende opdracht: „à mon cher frère Julien, / affectueux souvenir, / [get.:] Emile”. In: E.H. VAN HEURCK, *Les Harrewijn Jacques, Jacques-Gérard, François, Jean-Baptiste et leurs descendants*, Antwerpen, 1920. V.M.A. (nr. B.3711). Zie ook de dedicatie: „Hommage affectueux / à mon cher frère Julien / [get.:] Emile”. In: E. VAN HEURCK, *Saint Hubert et son culte en Belgique*, Verviers, 1925. V.M.A.
- [18] In: G.W. HUYGENS, *Lode Baekelmans (Monografieën over Vlaamse Letterkunde)*, Brussel, 1960. - Een ander voorbeeld: „Voor de twee dikke vrienden / Hubert en Alfons Thijs, / van / [get.:] Gilliams / Antwerpen, 23 februari 1967”. In: P.H. DUBOIS, *Maurice Gilliams (Monografieën over Vlaamse Letterkunde)*, Antwerpen, 1966.

- [19] Het kan uitzonderlijk wel gebeuren dat een auteur voor eigen rekening meer overdrukken dan gebruikelijk laat drukken, om die te verkopen. Emile van Heurck dankte René De Bock (Borgerhout, 1885 - Wilrijk, 1968) omdat hij ingetekend had op de overdruk (uit *De Gulden Passer*) van zijn *Les Images de Dévotion Anversoises* (1930): „Remercie / vivement M. René De Bock de son aimable souscription et lui / présente ses meilleurs souvenirs”. Kaartje in het exemplaar van het V.M.A. (nr. B.1921). - Sommige tijdschriften (o.m. Oostvlaamse Zanten) verkopen bepaalde (veelal lijvige) overdrukken als aparte uitgaven.
- [20] *Folklore & Hulde-Albums* (uit de *Bibl. Prof. Dr. J. Gessler +, Leuven, e.a.*). *Antiquariaat* [N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen], nr. 134 (maart 1953).
- [21] Zoals bekend, plaatst de commerciële uitgever op de aan de schrijver bezorgde „auteur-sexemplaren” soms de vermelding dat deze exemplaren niet in de handel mogen komen. Deze maatregel berust uiteraard op overwegingen inzake concurrentie.
- [22] Juist wegens hun schaarste, bezitten de presentexemplaren achteraf voor de historicus een sterke bewijskracht: wanneer een auteur iemand één van zijn zeldzame exemplaren schenkt, moet hij daartoe toch wel een goede reden bezitten.
- [23] Cfr. W. WATERSCHOOT, Luxe-exemplaren van De Borchgraves „Gedichten” (1861), in: *Studia Germanica Gandensia. Huldenummer Prof. Dr. A. Deprez aangeboden bij haar zestigste verjaardag*, Gent, 1988, p. 242 (betreft H. Conscience, 1849).
- [24] Desgevallend zal de schenker er ook op wijzen dat hij geen gewone exemplaren maar druk proeven (bedoeld als echte „primeurs”) schenkt. Zie bijv. volgende opdracht aan Edmond Ronsse: „Een vriendschapruiker / Gent, 4 Nov. 1846. / Getrokken op twaelf exemplaren, / ter drukkerij van Annoot te Gent / Proeve. / [get.:] Pr[udens] van Duyse”. In: P. VAN DUYSE, *Aen den Eerwaerden Heere Abt Carton, Bestuerder van het Gesticht der Stomme-Dooven te Brugge*, Gent, [1846]. Exemplaar met verbeteringen aan het zetwerk.
- [25] Brief in V.M.A. - G. Celis liet vooraan in zijn boek een epistel van E.H. van Heurck afdrukken, gedateerd 1 februari 1923.
- [26] Het bedoelde werk is effectief verschenen in 1915: E.H. VAN HEURCK, *L'Onguent armairre et la Poudre de Sympathie dans la Science et le Folklore. Préface du Dr Robert Justement*, Antwerpen, 1915.
- [27] Exemplaar in V.M.A. (nr. B.3737). Het exemplaar uit de bibliotheek van wijlen Prosper Arents bevat volgende opdracht: „Voor altijd waakzame geesten! / [get.:] G. Schmook / April 1952”.
- [28] De brief is geschreven op „briefpapier” van het museum, d.w.z. een gewoon velletje waarop bovenaan links een stempel prijkt met de vermelding: „Museum voor Folklore. Antwerpen”. Het bijhorende boek ontbreekt.
- [29] P. DE MONT, Nog het Sermoen van Bacchus, in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde*, 31 (1926), p. 48-49.
- [30] P. DE MONT, De Vlaamsche Vertelselschat verzameld en toegelicht door Victor de Meyere, geïllustreerd door Victor Stuyvaert, in: *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde*, 31 (1926), p. 121-126.
- [31] Over Ary Delen en de volkskunde: A.K.L. THIJS, Burgerlijk Antwerpen tegenover de cultuur der lagere klassen: van bestrijding naar conservatie, in: *Volkskunde*, 94 (1993), p. 142, 147 en 159-161.
- [32] Een groot gedeelte van de Monteyne-bibliotheek werd in 1961 aangekocht door de Antwerpse antikwaar Hubert Thijs.
- [33] De privédruk die een aantal „erotische” gedichten brengt, wordt door de uitgevers voorgesteld als een bijlage bij de (nooit verschenen!) Academie-uitgave. „Om volledig te zijn, geven wij - op aandringen van én folklorist én taalkundige - het hier ontbrekende in een

bijvoegsel uit, een 'privaatdruk', niet voor den handel bestemd. Niettegenstaande deze voorzorgen, zal wel hier of daar een puritein te vinden zijn, om deze uitgave af te keuren en menig vers voor onzedig uit te roepen". J. FRERE & J. GESSLER, *Uit een Tongerschen dichtbundel der XVIe eeuw*, Tongeren, 1925, p. 16.

- [34] Reeds vanaf 1920 was J. Frère in contact met M. Sabbe i.v.m. het handschrift. Cfr. J. DROOGMANS, Jules Frère, dichter en folklorist, in: ID., *Verzamelde opstellen*, II, Hasselt, 1955, p. 204-205.
- [35] Overdruk uit: *Handelingen van den Mechelschen Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst*, 1922. Privécollectie, Deurne.
- [36] Over J. Pieters: R. VAN DER LINDEN, Jules Pieters, Serskamp 9 februari 1896 - Aalst 14 augustus 1974, in: *Oostvlaamse Zanten*, 49 (1974), p. 134-140. - Een kleine aanvulling op de aldaar afgedrukte bibliografie: J. PIETERS, L'image d'offrande de la corporation des chirurgiens-barbiers d'Anvers, in: *AEsculape, Revue mensuelle [...], Organe officiel de la Société Internationale d'Histoire de la Médecine, Edition belge*, 27 (1937), p. 170-173.
- [37] J. Pieters bleef ook later in contact met L. Crick. Cfr. de opdracht: „Aan de trouwe vriend / Dr Lucien Crick / 21.7.1965 / [get.:] J.P.", in: J. PIETERS, Het debuut van Jan Broeckaert, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Heemkunde Wetteren*, 9 (1964).
- [38] Jules Pieters kwam op het onderwerp der „boetes" later nog terug. J. PIETERS, Gezondheidsvoorschriften onzer bedevaarten, in: *Miscellanea J. Gessler*, band 2, Deurne, 1948, p. 999-1009.
- [39] Na verloop van kortere of langere tijd zullen sommige presentexemplaren toch in de handel opduiken, namelijk in antikwariaten.
- [40] Zie o.m.: V. DE MEYERE & L. BAEKELMANS, *Het Boek der Rabauwen en Naaktridders. Bijdragen tot de studie van het volksleven der 16e en 17e eeuwen*, Antwerpen, 1914.
- [41] Over de betrekkingen tussen Ger Schmook en het Antikwariaat Thijs: G. SCHMOOK, *Stap voor stap langs kronkelwegen. Gedenkschriften*, Antwerpen, 1976, p. 464-465.
- [42] In: [Gabriël CELIS], *De Folklore der Processiën en Ommegangen. (Mijn Radiopraatje)*, s.l.n.a.
- [43] In: E. ANDELHOF, *Dit is die excellente kronijke van de Brahmisten ofte van den Gentschen Teerlingbak. Met een woord vooraf van P. De Keyser*, Gent, s.a.
- [44] In: J. CORNELISSEN, *Trouwen en Bruiloft vieren bij de Boeren*, s.l.n.a. Overdruk uit: *Oostvlaamse Zanten*, 1936.
- [45] Exemplaar in V.M.A. (nr. C.1513).
- [46] In: V. DE MEYERE, *Langs den stroom. Derde druk*, Antwerpen, s.a. (uitg.: L.J. Janssens & Zonen). - Terloops: in publicaties en handschriften komen twee verschillende schrijfwijzen van de naam van deze volkskundige voor: „de Meijere" en „de Meyere".
- [47] Het geheel bevindt zich in een tweede omslag, door E. van Heurck aan L. Crick gericht. Dat wijst er wellicht op dat Crick het overdrukje ooit ter inzage heeft gestuurd aan de Antwerpse volkskundige (die het dingetje ook weer keurig terugzond).
- [48] Zie bijv. een opdracht van Georges Van Doorslaer (Mechelen, 1864 - 1940): „A Monsieur V. Van der Haeghen / archiviste de la ville de Gand / Hommage de l'auteur / [get.:] Dr. G. Van Doorslaer", in: G. VAN DOORSLAER, *Le Carillon et les Carillonneurs de la Tour St-Rombaut, à Malines*, Mechelen, 1893.
- [49] De verwijdering van de naam van de geadresseerde geschiedt niet noodzakelijk door de ontvanger zelf. Dit kan bijv. ook het werk zijn van erfgenamen.
- [50] P. ARENTS, Bibliografie van en over *Harry Peters*, in: L. BAEKELMANS, *Harry Peters*, Gent, 1953. Overdruk uit: *Verslagen en Mededelingen, Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*.
- [51] Beide exemplaren in V.M.A. (nrs. C.694 en C.1317).

- [52] In: L. CRICK, *Un drapelet de pèlerinage inconnu*. Overdruk uit: *Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire*, (1933).
- [53] Misschien wijst de afstandelijke term „eerbied” er bovendien op dat Lucien Crick niet tot de intieme vriendenkring van Isidoor Teirlinck behoorde. - Andere voorbeelden van „eerbiedige” dedicaties: „Met mijn eerbiedige groeten den Heer Crick / toegezonden / [get.:] J. Peeters”, in: J. Ch. PEETERS, *De Bedevaartbeeldkens van den H. Folliaen te Neerlinter* (overdruk uit: *De Brabantsche Folklore*, 1933); „Aan Mevrouw du Caju / eerbiedig aangeboden / door den Schrijver”, in: J.B. GESSLER, *Wilgefortiana* (overdruk uit: *Eigen Volk*).
- [54] In: L. CRICK, *Over Tooverboeken*. Overdruk uit: *De Brabantsche Folklore*, 1930-1931. - Bedoeld is: de Antwerpse oudheidkundige Frans Claes.
- [55] In: P. DE KEYSER, *Sporen van waterspuitende Fonteinbeeldjes in de Nederlanden en in Italië - Het Manneken-pis-beeldje van Hiëronymus Duquesnoy de Oude*, Gent, 1959. Overdruk uit: *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde*, 1957-1958. - Van de vriendschappelijke omgang tussen beide volkskundigen getuigt omstreeks dezelfde tijd: „Voor Dr. Luc. Crick / Paul”, in: P. DE KEYSER, *Prof. Jozef Vercoullie en de Folklore*. Overdruk uit: *Taal en Tongval*, 1957.
- [56] Exemplaar in V.M.A., nr. B.3520.
- [57] We citeren nog een paar andere voorbeelden. „Vriendelijke hulde / aan Mr O. Van Schoor / P. Fredegand” (in: F. CALLAËY, *La Vie Belge au Temps jadis d'après les Manuels de conversation*, overdruk uit: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1925). - „Encordial hommage de l'auteur / à Monsieur Claes, / Conservateur des Musées du Steen / et du Vleeschhuis” (in: VAN SCHEVENSTEEN, *Les Plantes dans les Maladies des Yeux*, overdruk uit: *Congrès International d'Histoire de la Médecine*). - „Au cher Monsieur / Bernard Janssens / cordial hommage / [get.:] L. Huyghebaert / 11/11/48” (in: L. HUYGHEBAERT, *Les Chevaliers de Saint Hubert*, overdruk uit: *Cercle Anversois de l'Image. Liber Memorialis 1932-1942*). - „Hommage cordial de l'auteur / à son ami Emm. de Bom / [get.:] Emile H. van Heurck” (in: E. VAN HEURCK, *L'Imagerie Populaire de Turnhout*, Turnhout, s.a.).
- [58] In: E.H. VAN HEURCK, *Le Merveilleux dans la Légende d'Haekendover*, Antwerpen, 1920. Overdruk uit: *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*.
- [59] In: V. DE MEYERE, *De Tooverij in Vlaanderen*, Antwerpen, 1930. Overdruk uit: *Volkskunde*. Privécollectie, Deurne.
- [60] In: J. ERNALSTEEN, *Beroemde Mannen uit de Kempen, nr. 1. Jan Frans Isfried Thys 1749-1824*, Brecht, 1920. Zie: A.K.L. THUIS, *De volkskundige Emile van Heurck en het „Wijneghemsche Maagmiddel”*, in: *Oostvlaamse Zanten*, 68 (1993), p. 92-93.
- [61] Colophon: „Van dit boekje werden voor den schrijver, in speciaal-afdruk, op engelsch papier, getrokken honderd genummerde exemplaren, door de drukkerij Gebroeders Kenis, Antwerpen, op 1 mei 1917. Nr. [ingevuld:] 38”.
- [62] Van de tientallen opdrachten van Ger Schmook die wij onder ogen kregen, zijn er geen twee identiek.
- [63] L. BAEKELMANS, Karel Alfons de Cock, in: *Jaarboek, Kon. Vlaamsche Academie*, 1946-1948, p. 26.
- [64] In: G. SCHMOOK, *Het letterkundig genootschap „De Distel” musiceert (1882-1900)*. Overdruk uit: *Verslagen en Mededelingen, Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1966. - In het exemplaar voor Arents schreef Schmook: „Misschien houdt dit relaas / voor Prosper Arents toch enig / nieuws in! Zoniet, toch har- / telijk aangeboden / [get.:] G. Schmook / 5.9.67”.

- [65] Veeleer uitzonderlijk laat een auteur iedere verwijzing naar zijn gevoelens t.a.v. de geadresseerde achterwege. Een voorbeeld van zulk een „neutrale” opdracht: „*Aan den Eerwaarden heer / Pastor der gemeente van / Meerendre P. Petit / vanwege den onderschreven / [get.:] Joan. D’huijvetter*”. In: J. D’HUYVETTER, *Zeldzaamheden verzameld en uitgegeven ... in het koper gesneden door Ch. Onghena*, Gent, 1829.
- [66] In: I. TEIRLINCK, *Onze oude kruidkundigen, uit een folkloristisch oogpunt*. Overdruk uit: *Botanisch Jaarboek*, 1889.
- [67] Over hem: A.K.L. THIJIS, *Burgerlijk Antwerpen ...*, p. 153-154. Over Laurent Fierens: *ibid.*, p. 151 en 153.
- [68] In: P. VERHEYDEN, *De paneelstempel van Wouter van Duffel, priester, boekbinder te Antwerpen (1249-1285)*. Overdruk uit: *De Gulden Passer*, 1937.
- [69] E. DE BOM, Prosper Verheyden, in: *Prosper Verheyden gehuldigd ter gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag 23 October 1943*, Antwerpen, 1943, p. 11.
- [70] In: E.H. VAN HEURCK, *Les Harrewijn. Jacques, Jacques-Gérard, François, Jean-Baptiste et leurs descendants*, Antwerpen, 1920. Privécollectie, Deurne. - Een innige vriendschap blijkt uit het adjectief „lief” in: „Mijn lieven neef, / Achiël Brys / [get.:] A. de Cock”. In: A. DE COCK & I. TEIRLINCK, *Brabantsch Sagenboek*, II, Gent, 1911. De geadresseerde wijdde in 1916 een artikel aan A. de Cock: A. BRYIS, *Alfons De Cock ‘de veelzijdigste en geleerdste folklorist van België*, in: *Vlaamsch Leven*, zelfstandig Vlaamsch geïllustreerd weekblad, 1, nr. 14 (2 januari 1916), p. 167-169.
- [71] In: J. CORNELISSEN, *Folklore. De Muizen en Ratten in het Volksgeloof*, Turnhout, s.a. - Cfr. ook: „à mon cher Oscar van Schoor, / avec mon très affectueux souvenir, / Emile H. van Heurck”. In: E. VAN HEURCK, *L’imagerie populaire de Turnhout*, Antwerpen, 1912. Overdruk uit: *Annales de l’Académie royale d’Archéologie de Belgique*.
- [72] In: J. GESSLER, *Pour les historiens de l’Art. Le „Journal” de C. Huyghens, le jeune*, Brussel, 1933. Overdruk uit: *Revue belge d’archéologie et d’histoire de l’art*. - Karel de Gheldere liet genegenheid gepaard gaan met achting: „Den eerw. Heere / Hendr. Claeys / uit bijzondere achting & genegenheid / [get.:] Dr. K. de Gheldere”. In: K. DE GHELDERE, *Ghetiden Boec. Naar een handschrift der XVe eeuw uitgegeven*, Gent, 1893.
- [73] In: E. VAN HEURCK, *Saint Gommaire et le Folklore*. Overdruk uit: *Bulletin de la Société d’Anthropologie de Bruxelles*, 1914 (uitgegeven in 1920).
- [74] In: J. CORNELISSEN, *Hagel, Hagelmessen, Hageloffers en Hagelkruisen*, Tongelo, s.a. Een ander voorbeeld: „*Aan den Heer Frans Claes. / Hartelijk / [get.:] Lucien Crick*”; in: L. CRICK, *Six bois à imprimer les images populaires* (overdruk uit: *Bulletin des Musées Royaux d’Art et d’Histoire*, 1930).
- [75] In: J. GOOSSENAERTS, *Volkswijsheid over het weer*. Overdruk uit: *Volkskunde*, 1911.
- [76] In: J. DE SCHUYTER, *Antwerpsche Poppen*. Overdruk uit: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, 1942. - Andere voorbeelden: „*Den Vriend J. de Schuyter / hartelijk / [get.:] J. Ernalsteen*”, in: J. ERNALSTEEN, *Een halve eeuw Taalkundigen en Folkloristischen Arbeid* (overdruk uit: *Mengelingen J. Cornelissen*, 1941); „*Aan den vriend / L. Crick / met hartelijke groeten / 2-7-’30 [get.:] V. de Meijere*” in: V. DE MEIJERE, *De Tooverij in Vlaanderen*, Antwerpen, 1930 (overdruk uit: *Volkskunde*).
- [77] In: J. DE BEER, *Les Blasons en papier de Gildes, Corporations, Confréries et autres Sociétés du Pays d’Audenaerde*. Overdruk uit: *Le Folklore Brabançon*, 1931.
- [78] A.K.L. THIJIS, *Burgerlijk Antwerpen ...*, p. 157.
- [79] In: V. DE MEYERE, *De Volkswoning en hare versiering. Folkloristische studie*, Antwerpen, 1912.
- [80] In: J. CORNELISSEN, *Zwangerschap, Geboorte en Doop. Een folkloristische studie*, Antwerpen, s.a.. Overdruk uit: *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, 1939.

- [81] In: R. FONCKE, *Losse Blaadjes (Folklore & Letterkunde IV)*, Mechelen, 1929. Overdruk uit: *Mechlinia*.
- [82] In: E. DE BOM, *Volkskunst in Vlaanderen. Voordracht in de Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden den 8sten Juni 1932*. Overdruk uit de *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1931-1932*, Leiden, 1932.
- [83] De reden van de dankbaarheid blijft ook verborgen in bijv.: „*Den heer L. Monteyne / met hartelijken dank / toegezonden! / [get.:] G. Schmook / 10.7.41*”. In: G. SCHMOOK, *Plant en Bloem bij Conscience. Enkele kanttekeningen naar aanleiding van het weergevonden „Herbarium”*. Overdruk uit: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1941. - Zo blijft het voor ons ook een open vraag welke „herinneringen” het vooral zijn die Emile van Heurck doen schrijven: „*à M. le Dr René Verdeyen, / avec mes meilleurs souvenirs / [get.:] Emile H. van Heurck*”. In: E. VAN HEURCK, *Een lied over den Antwerpschen Ommegang*. Overdruk uit: *Feestalbum Isidoor Teirlinck*, Brussel, 1931.
- [84] Gereproduceerd in: A. ART & R. FAYT, *Inventaire ...*, p. 38.
- [85] Exemplaar in V.M.A. (nr. B.1947). In 1910 had hij A. de Cock een exemplaar geschonken van E.H. VAN HEURCK en G.J. BOEKENOOGEN, *Histoire de l’Imagerie flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères*, Antwerpen, 1910, met daarin de opdracht: „*à notre cher et très distingué confrère / M. A. de Cock / Hommage cordial des auteurs, / Anvers, le 1 avril 1910/ [get.:] Emile van Heurck*”. V.M.A. (nr. D.151). In 1921 droeg hij een overdrukje van zijn *La Thérapeutique des Couronnes en fer forgé* (Antwerpen, 1921) op aan de weduwe van A. de Cock: „*à M[ada]me Veuve Alphonse de Cock, / hommage respectueux, / [get.:] Emile H. van Heurck*”. V.M.A. (nr. B.1948).
- [86] In: J. BOLS, *Over oude Liedekens*, Gent, 1897 (uitgave van de „Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- & Letterkunde”).
- [87] Een wikkel rond het boek geeft de strekking van de publicatie onverbloemd weer: „[...] voor de *Brusselsche volksziel en het Brusselsche volksleven is de Noord-Zuidverbinding de kerkhofgroeve*”.
- [88] Een citaat uit deze bespreking komt voor op een vrouwblad met publiciteit van de uitgeverij „t Spaeverke” voor de publicaties van Verhavert. - L. Monteyne bezat een exemplaar (*Brusselsche Typen, vierde duizend*, Brussel, s.a.) met daarin volgende inscriptie van de auteur: „*C[ypriaan] V[erhavert] / 18 Aug. 1937*”.
- [89] In: G. SCHMOOK, *Les Riddecks d’Anvers*, Amsterdam-Londen, 1971.
- [90] In potlood toegevoegd door E. de Bom: „12.6.36”.
- [91] Overdruk uit: *Bulletin de la Société d’Anthropologie de Bruxelles*, 1927.
- [92] Het werkje werd gedrukt en uitgegeven door Buschmann. Exemplaar in V.M.A. (nr. A.1764).
- [93] In: G. SCHMOOK, *Lode Baekelmans (Antwerpen, 26 januari 1879 - Antwerpen, 11 mei 1965)*. Overdruk uit: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1967-1968.
- [94] G. SCHMOOK, *Beschouwingen bij een praalziek vertoon. Théâtre royal d’Anvers*. Overdruk uit: *Antwerpen, Tijdschrift der stad Antwerpen*, 1972.
- [95] J. DE SCHUYTER, *Op, Signorken, zijn Legendes en zijn Oorsprong*, Antwerpen, 1944 (gedrukt bij Pierre Dirix).
- [96] Dat de auteur een genummerd exemplaar schonk met zulk een laag volgnummer wijst op de nauwe vriendschapsrelatie die Prosper Arents bezat met Ger Schmook én Lode Baekelmans.
- [97] In: J.A.U. ERNALSTEEN, *Gilde van St Sebastiaan of de Schutterije van den Ouden Handboog te Brecht*, Brecht, 1924.

- [98] „Den achtbaren Vlaamschen Vriend Lode Monteyne / 11-7-17 [get.:] Oscar van Schoor“. In: [O. VAN SCHOOR], *De Folklore Tentoonstelling ...* [ex. nr. 28]. „Den Vlaamschen / Vriend Lod. Monteyne / uit genegenheid / [get.:] Oscar van Schoor / 26.3.18“ lezen we in een franstalige publicatie van dezelfde auteur: *L'Escole de Salerne avec traduction françoise en vers burlesques escrit en 1643* (Antwerpen, 1917).
- [99] „Den vriend A. De Cock / Aug. Gittée“. Exemplaar in V.M.A. (nr. B.4031).
- [100] In: E.H. VAN HEURCK, *Quatre Images populaires anversoises inconnues*, Antwerpen, 1930. Overdruk uit: *De Gulden Passer*. Privécollectie, Deurne.
- [101] In: E.H. VAN HEURCK, *L'Onguent armoire et la Poudre de Sympathie dans la Science et le Folklore*, Antwerpen, 1915. Exemplaar in het V.M.A. (nr. B.3483/b).
- [102] In: L.J.M. PHILIPPEN, *De Oudste Statuten van het St-Elisabethgasthuis te Antwerpen*, Baasrode, 1926. Overdruk uit: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1926.
- [103] Cfr. de beklemtoning van een andere „verwantschap“ tussen P. Arents en G. Schmook in de tekst: „Van boekenwurm / tot boekenwurm / in vriendschap! / [get.:] G. Schmook / Maart '56“. In: G. SCHMOOK, *Ontluistering en verdediging van onze letteren*. Overdruk uit: *Verslagen en Mededelingen, Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1955. - In dezelfde stijl: „Aan Lode Monteyne / van sinjaar tot sinjaar / [get.:] Lode Baekelmans“. In: L. BAEKELMANS, Antwerpen in 1852. Overdruk uit: *Prosper Verheyden gehuldigd*, Antwerpen, 1943.
- [104] In: A. DELEN, *Het Museum voor Folklore te Antwerpen*. Overdruk uit: *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, (1908). - Over H. Grell (1877-1946): A.K.L. THIJIS, *Burgerlijk Antwerpen ...*, p. 157-158.
- [105] Overdruk uit: *Verslagen en Mededelingen, Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1961.
- [106] Het boekje over de *Wederwaardigheden* is tevens het lijevigste (11 pagina's) van het hele pakketje (zeer magertjes uitgevallen) overdrukjes.
- [107] L. BAEKELMANS, *Herinneringen aan Alfons de Cock ...*, p. 14.
- [108] Jos de Beer (Wetteren, 1887 - Antwerpen, 1953) schreef omstreeks het einde van 1932 volgende opdracht: „Aan Mr. & Mevr. A. Du Caju-van Walle / vriendelijk aangeboden / [get.:] Jos de Beer“ (in: J. DE BEER, *De papieren blazoenen der Gilden, Neeringen, Broederschappen en andere Vereenigingen van het Land van Audenarde*. Overdruk uit: *De Brabantsche Folklore, nov. 1932*). In 1935 liet J. de Beer, na een hoog oplopende ruzie, het echtpaar Du Caju uit de „Antwerpsche Sanctjeskring“ stoten. A.K.L. THIJIS, *De Antwerpsche Sanctjeskring (1932-1951) tussen geliefhebber en wetenschap*, in: *Oostvlaamse Zanten*, 70 (1995), p. 241.
- [109] R. VAN DER LINDEN, *Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen. Bijdrage tot de studie van de legenden, de ikonografie, de volksgebruiken*, Ledeberg, 1958.

Hulde aan de trouwe leden Meer dan 30 en 40 jaar lid

Bij het nazicht van de steekkaarten der vroegste leden is haast onbegrijpelijk een reeks namen weggevallen. Het bestuur en de redactie verontschuldigen zich zeer bij het erratum.

Alfons VANDER SCHICHELE
Jozef VAN CAUWENBERGE
A. DE RUYVER
Eugeen VAN AUTENBOER
W. STEEGHERS
Jan THEUWISSEN

M. VAN DEN ABEEL
L. VAN EECKHOUDT
Michel DERUYTTERE
Roger BERCKMOES
Dirk VAN DER LINDEN
A. STEVAUX

Bert DEWILDE. Lachtraantjes aan de Taaltrapeze. 1250 Doordenkertjes met dubbele bodem.

Schalks en ondeugend.

Guido MAERTENS, Ere-rector van de Kulak, 5-6.

Valère ARICKX. Ere-directeur B.R.T.2. West-Vlaanderen.

Uitgave vzw. Wydouw, A. Devaerelaan 20, 8500 Kortrijk, 1994, 96, met tekeningen van de auteur. Som 425 fr. op rekening 462-7246331-41, op rekening van de auteur, vzw. Wydouw.

De naam van Bert Dewilde is sinds 1982 gebonden aan het nationaal Vlasmuseum in de Etienne Sabbelaan dat op nationaal en internationaal vlak met vaste regelmaat de aandacht trekt. Hij heeft dit enig museum uit de grond gestampt en een standaardwerk aan het vlas gewijd (1).

Lachtraantjes aan de Taaltrapeze, meer dan duizend doordenkertjes belicht een speciale gave van deze cultuurvoorst, het bundelen van een enige reeks woordspelingen, als „De eerste striptease beleefde Eva bij het vallen van het blad“, „Organtransplantaties kosten stukken van mensen“.

striptease beleefde Eva bij het vallen van het blad“, „Organtransplantaties kosten stukken van mensen“.

De uitgever Eric Soenen, Afgevaardigde Beheerder Gutenberg en groep Soenen, beklemtoont de uitzonderlijke verdienste van dit werk. De auteur vult eindelijk een lang bestaande leemte aan en bewijst hiermee overvloedig dat ook het Nederlands intrensiek en potentieel beeldrijkdom bezit. De auteur heeft zijn denkertjes in vijfendertig hoofdstukken geschikt en geschift, zodat elke lezer(es) voor zijn (haar) tak en vak een voorkeur laat gelden en daar regelmatig naar teruggrijpt. Aards Paradijs bekleedt natuurlijk de eerste plaats, dan wordt het een zoeken, een wikken en wegen waar de klemtoon kan vallen oor het leukste en koddigste.

De twee voorbeelden bovenaan bleven terstond in onze geest geprent. In nr. 6 Dieren en beestigheden lokt eerst: Hoorndrager wenst lotsverbetering voor de veestapel. Voor nr. 7 Drank en Drinken wint: Aan een toog kweekt men dronkaards. In een toog pastoors.

Voor nr. 8 Feesten en Ontspanning, de eerste prijs: Grote Paastombola: Eerste prijs een kerstboom.

De publikatie levert het ludiek bewijs hoe deze daadvaardige voorman tegelijk een begenadigde humorist is tot in het beendermerg en de onbetaalbare gave verstaat klein en groot, oud en jong te laten genieten van de zeldzame levenskunst: de werkzame en wonderbare lachtherapie die geen enkele doctor of dokter of apotheker kan aanbieden. De directe remedie spat en spuit uit de spirituele vondsten, ononderbroken van het begin tot het einde.

Een verklaring voor de gulle, guitige en milde, wilde bron ligt in het feit, dat Bert Dewilde het keurig werk met eigen tekeningen opsmukt. Tekst en beeld vullen elkaar voortdurend aan in een innerlijk verfijnen en verrijken. Lieden die wegens een of andere reden de slaap niet kunnen vinden, beseffen terstond, dat de persoon op zoek naar slaap, de ware oplossing in de remedie van deze doordenkertjes lustig en rustig, guitig en gulzig van de donkertjes ontdekt en ervaart. Reuzepret! Renaat

(1) „20 Eeuwen Vlas in Vlaanderen“, (3 kg.) verzendingskosten ten laste van de auteur. Uitgave niet meer in de boekhandel, maar uitzonderlijk bij de auteur door storting van de kostprijs - was en is - 2.850 fr. op hetzelfde nummer.

Tovenaressen branden kerktoren af te Gent (1602)

In één van de handgeschreven Memorieboeken van Gent komt een wonderlijk verhaal voor over het afbranden van een kerktoren, waarbij een aantal heksen actief betrokken zouden zijn geweest. Een Memorieboek is een kroniek van memorabele gebeurtenissen die waardig worden geacht voor het nageslacht bewaard te worden.

Zo lezen we in één van deze kronieken (1) dat op maandag 2 september 1602 de toren van de Sint-Janskerk te Gent door brand geheel werd verwoest. De Sint-Janskerk is de huidige Sint-Baafskathedraal. Op die dag, rond tien uur 's avonds, zagen en hoorden de Gentenaars dat het "seer vreeselyck begonst te blixemen en te donderen". Plots zag men "rondtomme de turre [= toren] draeyen een licht in maniere van een tortse, ende daer is gheslegghen eenen seer vreeselycken donderslagh, en den turre is brandende". De bliksem was dus in de toren ingeslagen - een heel natuurlijk verschijnsel, althans in onze ogen, waarbij geen enkele reden voorhanden is om een bovennatuurlijke krachten te denken. Maar zo zagen de tijdgenoten dit helemaal niet.

Ze hadden opgemerkt dat de toren zo snel afbrandde, "al oft licht stroy hadde gheweest, soo datmen geensints en coste gheblusschen". Een dergelijke brand blussen met de primitive middelen van die tijd en dat zo hoog boven de begane grond zal inderdaad bijzonder moeilijk geweest zijn. Toch hebben ze dat wel met alle middelen gepoogd: "nochtans liep het volck up den turre met groote hoopen". Toen de toren in lichterlaaie stond, men bevant, soo de lieden selfs naerder handt openbaer beleeden, dat den boosen vyandt t heurlieder strooy ghehaelt hadde deur het ramour [= lawaai] dat sy up heurlieder plaetse ghehoort hadden, en deur de tooveressen die men alsdan en noch hedendaeghs seer veel vindt.

Enkele boeren getuigden dat ze in hun schuren gerucht hadden gehoord en meenden dat de duivel en enkele tovenaressen stro waren komen stelen om dat naar de toren te brengen zodanig dat die daardoor zo snel afgebrand was. De duivel en zijn stoottroepen, de heksen hadden ervoor gezorgd dat men de torenbrand niet had kunnen blussen.

De duivel, zo lezen we tot onze verbauwereerdheid verder, had zijn heksen opgetrommeld van heinde en verre en naar Gent "ghebracht om den turre in brandt te steken".

Nu was het blijkbaar zo dat op twee plaatsen in het land, te Harelbeke en te Brussel, precies rond deze tijd twee vrouwen verdacht werden van tovenarij. Toen het nieuws van het afbranden van de toren van de Sint-Janskerk deze plaatsen bereikte en men hoorde dat daarbij duivelse machten vermoed werden, legde men een mogelijk verband met de twee verdachten.

Ze werden de vraag gesteld of het niet waar was dat ze te Gent de toren hadden helpen afbranden. De verdachten hadden te voren wellicht nog nooit van de Sint-Janstoren te Gent gehoord, maar onder pijniging bekenden ze ten slotte toch alles wat de rechters wilden horen. En zo gebeurde het dat twee vrouwen hun leven lieten om hun zagezegd aandeel in de brandstichting te Gent.

Van de "tooveressen", zo lezen we verder, zijn er twee "gheusticieert gheweest, de eene tot harelbeke by corterycke int iaer daer naer in de meye recht voor sinxene". De ene heks werd te Harelbeke "gheusticieert", d.i. verbrand, voor Pinksteren, in mei 1603. Ze werd Keste genoemd, was "een waeghemaeckers wyf" en had bekentenissen afgelegd op 9 mei 1603. Ze werd te Harelbeke verbrand met "recht over haer deure". Deze Keste had men er kunnen toe brengen te bekennen dat ze "was op den turre en staeken in brande, t welcke sy al beleden heeft". Ze bekende verder dat ze door haar meester, de duivel "wiert rondtom den turre ghedreghen, tot dat sy [d.i. de toren] meer dan half verbrant was".

Deze Keste te Harelbeke is in de literatuur over de heksen in de Nederlanden niet bekend (2), en van haar proces dat in de lente van 1603 moet hebben plaatsgehad, is - voor zover mij bekend - geen spoor teruggevonden.

De tweede "tooveresse was buyten brusselse gheusticieert int selve iaer". Ook over dit geval uit Brabant zijn geen nadere gegevens bekend.

En er moeten nog meer "tooveressen" door de duivel zijn opgetrommeld om de Gentse toren af te branden. Dat hadden die twee zoëven vermelde tovenaressen zelf bekend, zo besluit de notitie in het Memorieboek: "maer daer wasser noch meer, soo sy beleeden".

Een alleszins zonderling verhaal met verwijzing naar twee tot nu toe onbekende gevallen van heksenvervolgving met de zeer ongewone beschuldiging nog wel van brandstichting in een huis van God.

W.L. BRAEKMAN

- (1) *Bibl. Rijksuniv. Gent, Memorieboek Gent, Hs. 3773, pp. 220-222. Ook in andere handschriften die het memorieboek bevatten, o.m. in Hs. 531, pp. 404-07.*
- (2) *F. Van Hemelrijck, Heksenprocessen in de Nederlanden (Leuven, 1982). Zo zijn er nog meer gevallen b.v. in de bekende Kroniek van Daneel Braem, bewaard in de bibliotheek van de Kon. Oudheidk. Kring in het Waasland te St.-Niklaas, lezen op fol. 139v: "Den 2 mej [1652] isser te lessen een tooveresse leuendich verbrandt die veel quaets bedreuen hadde".*

BERICHT AAN DE LEDEN en ABONNEES die hun lidmaatschapsbijdrage of abonnementsgeld nog niet betaald hebben.

Gezien de voortdurende stijging van de portkosten verzoeken wij U met aandrang uw lidmaatschapsbijdrage of abonnementsgeld dringend te betalen op onze rekening nr. 703-0327514-23

Nazending kost immers 50 F per nummer!

BOEKBESPREKING

Walter GIRALDO. Duizend jaar mirakels in Vlaanderen.

Een volkskundige benadering.

Uitg. Marc Van de Wiele, Brugge, 1955, 160, ill.

Een studie over „Mirakelboeken” is niet voorhanden in het Beneluxgebied. De rijke bibliografie in deze totaal nieuwe en originele publikatie wijst makkelijk naar meer dan zestig heiligen met mirakel- en devotieboeken. Bij de aanvang van deze reeks van nummer een tot vier: Adrianus, Agatha, Alena, Amandus lezen we de aanhaling ... Kort Verhael van het Leven ende Mirakels, De Historie van het Leven ende Mirakelen, Het Leven ende Mirakelen ... Bij Franciscus Xaverius bemerken we op de duur van vier jaar een genre herdruk: Mirakelen ende Wel-Daeden .. in 1660, Tweede Vervolgh op de Mirakelen .. in 1662, Het Leven - Gheduerighe Mirakelen in 1663!

Bij deze beschouwing beamen we de eerste regels van het Slot: „Op het internationale podium van de mirakelliteratuur slaan de Vlaamse mirakelboeken geen pover figuur. Noch qua inhoud noch qua vorm

hoeven ze onder te doen voor b.v. hun Duitse en Oostenrijkse pedanten”.

De auteur heeft niet alleen honderden en honderden mirakelboeken opgespoord in de catacomben van bibliotheken, het archiefonderzoek van het algemeen rijksarchief op vijf plaatsen doorgevoerd, het archief van een bisdom, van een abdij en van steden, handschriften in Gent en Leuven uitgepluisd. Hij beperkt zich niet zoals in zijn standaardwerk Volksdevotie in Vlaanderen tot de kustprovincie, maar bestrijkt heel Vlaanderen, en betreft ook Wallonië, Zeeuws- en Frans-Vlaanderen in zijn studie. Het ligt voor de hand dat hij automatisch naar het verleden grijpt, maar waar de lezer(es) het niet verwacht, kan hij door zijn aparte kijk op de mirakels en zijn grondige kennis van het onderwerp op internationaal vlak de lijn doortrekken naar de actualiteit.

In zijn Inleiding beklemtoont hij, dat de lezer(es) geen theologisch traktaat kan verwachten. De mentaliteitsgeschiedenis treedt met vaste regelmaat op de voorgrond, waar bij alle lagen van de maatschappij en in menig geval van noodsituatie de gedachten- en gevoelswereld zich duidelijk uit, in het verleden en heden. Het onderzoek spitst zich toe op „miracula post mortem”, na de dood.

Een mirakelboek start over het algemeen met een opdracht aan een lokale autoriteit, vervolgt met de historie van het pelgrimsoord, mirakels, litanie(ën), liederen, devote oefeningen en tot slot de approbatie door de „librorum censor”.

Vermaarde en min bekende auteurs, gewoonlijk geestelijken, vinden stof bij vorige schrijvers of bieden resultaten van eigen opzoeken.

Plagiaat blijkt als term onbekend. Het gebeurt makkelijk dat de roemrijke daden van een heilige in een naburige bedevaartoord overgeplant worden.

Vooraan pronkt vaak een bedevaartprent, omgeven met medaillons die taferelen uit de mirakels uitbeelden.

De titel past „Duizend jaar mirakels”, maar omvat vele elementen die niet onmiddellijk in eenzelfde kader aarden. Namen van ziekten leunen gebeurlijk aan bij namen van santen. Propaganda viert in vroegere eeuwen ook somwijlen hoogtij, want de beheerders van bedevaartplaatsen durven openlijk en schaamteloos hun devoties propageren, ten koste van concurrenten.

Een parel van bombastische gezwollenheid te Eksaarde:

*„Roomen laet het stoeffen vaeren,
Menphis wil het roemen sparen
Van uw' Pyramiden schoon,
En uw' Werken fraey ten toon
All' uw stukken groot van wonder
Gaen als heden verr' ten onder
Voor de Beelden groot van waerd'
in Exaerdes Kerke bewaerd“.*

Bij het hoofdstuk Beloften: wat? hoe? waarom? horen talrijke gebruiken thuis, zo het aantal medepelgrims, driemaal op bedevaart gaan, getallen 3, 7 en 9 met symbolische betekenis, blootsvoets, dragen van ijzeren tuig(en), etc. Het kapittel Straf wonder behandelt o.a. Beloftebrekers en Spotters, zodat een zelfde punt her en der onder meer dan 1 noemer optreedt.

Sommige hoofdstukken als Dromen, verschijningen, stemmen, zo Incubatie en naloop, De aanringsritus brengen de lezer(es) naar menige oord in verscheidenheid van gevallen en tijd, van personen en omstandigheden. Circumambulatio of het circumeffect behelst alweer het getal, inzake het aantal keren stappen rond de relieken van een heilige, het heiligdom waar ze berusten. In 1628 werd een bezetene uit Gent, met andere pelgrims negenmaal „rontsomme sinte Baefs kercke“ geleid. Heiligen als levenwekkers passen dubbel en dik in een kroniek van mirakels. „Een kindje dat ongediept stierf en in ongewijde aarde werd begraven, was het ergste dat ouders kon overkomen“.

Over de evolutie van dood naar doop verstreken mirakelboeken uitvoerige inlichtingen, te Brugge in de H. Bloedkapel, in de Antwerpse kathedraal, in de Mechelse jezuïtenkerk, enz. Franse volkskundigen spreken van „des sanctuaires à répit“.

Deze alinea toont aan hoe de studie vaak buiten de grenzen treedt.

A peste, fame et bello, libera nos ... raakt de pest of „de haestighe sieckte“, waartegen „Remedien ...“ verscheen in 1632 in Brugge. Droogte en regen kan katastrofaal treffen. Sint-Amelberga te Mater en Temse kan hulp verstrekken. Voor Tempeest voorzag een „Manuale“ met een „Exorcismus ...“ Een bizar wonder treft in 1081 de klokketoren van Oudenburg die aan het wankelen gaat en dreigend naar het oosten helt. Dank zij de tussenkomst van Sint-Arnoldus blies een wervelwind de toren weer op zijn plaats.

Zoete geuren bevestigen sacraliteit van de heiligen, o.a. Veronus te Lembeek, Sint-Livinus te St.-Lievens-Houtem, abt Idesbald te Koksijde, de H. Coleta te Gent.

Duivelskunsten, o.a. met de nestelknoop en het contract, bereiken een hoogtepunt in de 16de en 17de eeuw, toen de heksenprocessen menig plaats in rep en roer zetten.

Ex-voto's spelen een belangrijke rol, als belofte en dank, langs de eeuwenoude uitdrukkingsvorm van de kaars, wassen vormen, royale giften in zilver en goud, opwegen tegen tarwe, wijn en zilver en goud. Votieftaferelen veraanschouwelijken de mirakels. Ze sluiten aan bij de taferelen waarmede de muren van sommige pelgrimsoorden in Beieren, Oostenrijk en bepaalde streken in Zwitserland als bedekt zijn. De vergelijking met deze aspecten van de volkscultuur in vermelde gebieden als in ons land wijzen cru op het verschil van respect voor het volksdevotionele patri-monium.

Deze indrukwekkende publikatie raakt een uiterst belangrijk punt van de volksdevotie aan, dat de auteur een eerste maal aanhaalt in het XXIIIe Vlaams Filologencongres te Brussel in 1959 (in het jaar dat hij zijn eerste bijdrage voor OVZ leverde). Na zovele opzoekingen in binnen- en buitenland verdient deze studie onze weergaloze hulde, vermits Vlaanderen zovele werken inzake volksdevotie bezit, maar pas nu op internationaal vlak een uitgave aanbiedt die de vergelijking met de andere landen op dit gebied deugdelijk kan doorstaan.

BOEKBESPREKING

Detty VERREYDT. Een bed van beton. Coproductie Bakermat Uitg. Mechelen/Amsterdam en Solidariteitsactie Welzijnszorg, Brussel, 1995, 156, Omslagill. Anne Westerduin (1)

Vijf dagen en nachten doolt Anny door Antwerpen op zoek naar zijn grootvader. Hij beschikt over geen geld om de trein terug naar huis te betalen. De angst voor de politie kwelt en knelt hem. Zonder te beseffen belandt hij in een milieu van dakloze mannen.

De tweede maal schrijft Detty Verreydt een jeugdboek in opdracht. In 1989 leverde ze een verhaal voor kinderen over kansarmoede. Dat werd „Later wil ik een stuntman worden” waar de vriendschap tussen twee jongens uit een uiteraard verschillend milieu domineert.

In het jeugdboek over daklozen begroeten we Flor, Marcel, Jef, Patrick. Zij bestaan echt. Ze komen voor de dag elk met hun eigen verhaal, zoals menig verhaal, een van heerlijke dromen, van verstandige bedoelingen en pijnlijk mislukken. Detty Verreydt heeft deze knapen ontmoet in een opvangtehuis voor daklozen: De Linde, een van de opvangtehuizen in Antwerpen.

We kunnen stellen dat zulk boek en dergelijke opdracht gelijkenis vertoont met het veldwerk van een vorser. In beide gevallen gaat het om optekenen van de realiteit, levensecht.

Ze praat verscheidene maanden na elkaar met de personen die allemaal dakloos waren voor ze daar aanlandden.

De bewoners van De Linde vertellen over fijne en minder goede contacten met politieagenten en sociale diensten. Ze zelf bezocht schuilhoeken van daklozen, hun vaste plaatsen, ondermeer in de metro, de markt waar ze tegen betaling klusjes proberen te doen en alwaar ze eetbare afval bijeengaren.

„Het bed van beton” waar Andy in sliep, bestond in werkelijkheid in een hoek van een bouwwerf in de Pelikaanstraat, in de buurt van het Centraal Station. Andy leeft er vijf dagen ondergedoken.

„Verklaring van de titel: Onder de trap vindt Andy een stapel cementzakken. Hij spreidt ze uit en kruipt tot helemaal in de hoek”.

Het gevaar dreigt de politie of een straathoekwerker hem oppikt. In zijn geval kan een jongen in de prostitutie verzeild geraken. Verscheidene keren komt hij in een hachelijke situatie terecht. De dakloze die hem meest bijstand verleent, is zelf aan alcohol verslaafd.

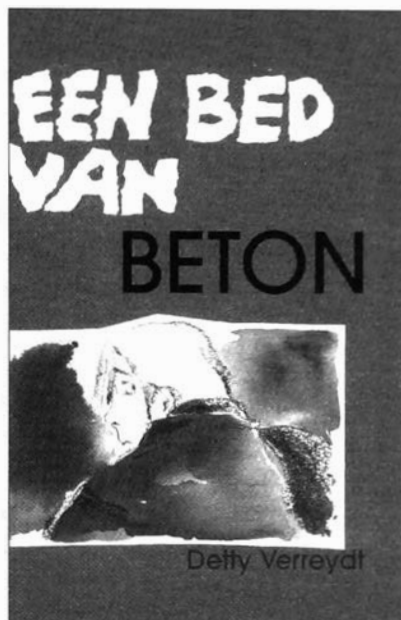
Het boek start vooraan met een ongewone opdracht:

Voor Joos, die nu onder zijn eigen dak zit

en eindigt met de slotzin: „Een bed”, kreunt hij, „een zacht bed met echte lakens ...!”

Bij deze lectuur krijgt de titel nog zwaarder waarde.

In 1994 hebben de zowat honderd centra voor daklozen die Vlaanderen telt, ongeveer twaalf duizend thuislozen opgevangen. Het aantal aanvragen verrast fel: meer dan 27.000. De cijfers stammen van de vzw. Thuislozenzorg Vlaanderen. De gemiddelde verblijfsduur in een centrum bedraagt ongeveer zesenvijftig dagen. Vier op de tien beschikken op het moment van hun aankomst over geen enkele vorm van inkomen. De helft is laaggeschoold.

De Nazarethse bende van Coben Den Beer en die van Jan De Lichte

Zoals algemeen bekend is, richtten de "gedeputeerde der twee steden ende Lande van Aelst" op 25 september 1748 een omzendbrief aan alle baljuws van de dorpen in het gebied (1). Hierin werden die opgeroepen om een klopjacht te houden op landlopers, bedelaars, zigeuners, dieven en andere "varende lieden" die toen al jaren de streek onveilig maakten. Op een bepaalde dag diende men om zeven uur 's morgens de klok te luiden. Op dit teken moest men met "dertigh fidele mannen, behoorlyck gewapent" langs wegen, overzetplaatsen van rivieren, "in bossen ende haegen" en ook in slecht-befaaemde huizen alle verdacht gespuis oppakken. Na een "instantelyck" ter plaatse te houden "informatie preparatoire" dienden de verdachten op 29 september naar Aalst overgebracht te worden.

Dit was het begin van een monsterproces te Aalst van een groot aantal individuen die nu algemeen bekend zijn als behorend tot de bende van Jan de Lichte (2).

De ellende waarin de Oostenrijkse Successieoorlog na 1740 de zuidelijke Nederlanden had gedompeld, had zoals dat met oorlogen overal en in alle tijden steeds weer het geval is, vooral nare gevolgen voor de mensen op de onderste sporten van de sociale ladder. De oorlog met zijn wisselende krijgskansen ontredde het land, plunderingen en opeisingen brachten werkloosheid, armoede en honger, wat dan op zijn beurt leidde tot vormen van miserie zo extreem dat we ons die nog alleen maar met veel moeite kunnen voorstellen. Talloze bedelaars zwierven alleen of in groepjes door het land en pleegden allerlei diefstallen die bij onvoorziene weerstand soms in moord eindigden. Landloperij en bedelarij waren in de loop van de achttiende eeuw geleidelijk uitgegroeid tot een ware plaag. Van zodra de veldtocht van 1745 door Lodewijk XV tot een goed einde was gebracht, vonden de overheden het de hoogste tijd om deze aanhoudende golf van landloperij, diefstallen en inbraken hard aan te pakken. In het Land van Aalst was dat de klopjacht van september 1748 en het daarop volgende massaproces (3).

Het fenomeen was natuurlijk niet tot deze ene streek beperkt. Ook in andere delen van de Nederlanden werd met steeds groter wordende ijver jacht gemaakt op boosdoeners en zwervers, zij het dan niet in de vorm en met de efficiëntie van een overal tegelijk gehouden klopjacht.

In de volgende bladzijden worden enkele gevallen samengebracht van groepen verdachten die bij diefstallen met inbraak rechtstreeks of onrechtstreeks betrokken waren. Het opmerkelijke daarbij is dat vele namen die ons uit het proces te Aalst bekend zijn, ook hier opduiken. De banden van deze groepen met de bende van Jan de Lichte liggen dan ook voor de hand en helpen ons om althans een deel van deze bende te localiseren en de achtergrond ervan beter in de schatten.

Diefstal met inbraak te Maldegem (1733).

In de nacht van 3 op 4 juli 1733 werd te Maldegem ingebroken in de textielwinkel van een zekere Pieter de Vitter, gelegen tegenover de steenput, naast een kleermaker.

In de herfst van hetzelfde jaar werden een aantal verdachten aangehouden er naar Brugge overgebracht waar ze voor de rechtbank van het Brugse Vrijē terechtstonden. Een groep armoezaaiers

was het, van wie we een kleurrijke en gedetailleerde beschrijving krijgen dank zij het geoefend oog van een kleermaker onder hen. Onder de verdachten treffen we vooreerst Joseph Sonnevile aan. Hij was de zoon van Jan, 24 jaar oud en geboren te Markegem. Twee jaar te voren was hij te Watervliet gehuwd met Catherine Raes. Hij verklaart "s winters ... den cost te bedelen, ghedurende het somersaison werckende bij de landtslieden in de polderie" (4). Abraham Meganck, een jonge kleermaker die we hierna nog zullen vermelden, schetst van hem het volgend "portret" :

een langhen manspersoon, out inde 20 jaeren, ghekleet met eene bruijn lijnwaete casacque (5) ende witte lijnwaeten brouck met eenen calamander (6) hemtrock met blauwe, roode ende rooste strepen, sluijtende met hooghe verheven silvere cnopkens, draeghende roste caussens, is dossem (7) in het aensight als eenen blaser (8) met pockepusten, hebbende eenen peiren (9) boven op de scheele vande reghter ooghe, sprekende op het gentsch (10).

Op het scherp examen bekent hij aan de diefstal deelgenomen te hebben. Ze waren met zessen : Abraham Meganck, Livinus van Dorpe, "eenen Jan" en diens vrouw, 'eenen coben" en hijzelf. Hij bekent ook dat hij eigenlijk Jozef Rollez heet en onder die naam in het leger heeft gediend. Toen hij daaruit deserteerde had hij zijn naam veranderd en noemde zich van den af Sonnevile. Hij werd op 7 dec. 1733 te Brugge opgehangen.

Abraham Meganck was te Aardenburg aangehouden (11). Hij was de zoon van Rochus, 18 j. Oud, geboren te Gent en - zoals gezegd - kleermaker van beroep. Hij was "sonder vaste woonste, gaende ten allen canten daer hij den cost can krijghen". Een tijdlang had hij met Anna Verhaeghe of Anna Vander Heijde in Holland verbleven en had "aldaer met haer ghemeynt ... te trauwen". Het viel de rechters op dat hij op zijn linkerhand een vies gezwel had. Wanneer ze hem vroegen hoe hij dat had gekregen, "seght de selve te hebben bekommen bij middel van daer op te applicqueren spaensche zeepe ende onghebluscht kalck om alsoo te beter den cost te bedelen" (12). Pas na een scherp examen ging hij tot bekentenissen over. Hij werd opgehangen.

Jan Jacobs (13), bijgenaamd "den Hollander", was geboren te Breda en 25 jaar oud. Hij woonde lang in Sleidinge maar was in mei 1733 naar De Klinge verhuis waar hij een winkel had en zich was "gheneerende met alderhande coopmanschap te weten van gaeren, leijnten, spellen, naelden ende catoenen". Hij was gehuwd geweest met Henrijne Last maar die had hem een paar jaar voordien verlaten. Hoe de vrouw heette die als zijn echtgenote bij de diefstal te Maldegem aanwezig was is niet bekend. Ook hij werd te Brugge opgehangen.

Zijn lotgenoot, Meganck, beschrijft hem als volgt : magher van posture metswart sleegh (14) hayr, redelijck langh, oud vijf a 26 jaeren, sprekende op sijn hollandts ende bruijn van wesen met swart peck ooghen, gekleedt met een witagtighen justaucorps van drogrée (15) met toe mauwen, eene bruijne camisole ende hemtrock van calemande met bruijne beene cnopkens (16). Hij was ook "hebbende eenen quaden haels als ghequollen sijnde met het seer van St. Marcoen (17).

Naast deze drie mannen was ook de reeds hierboven vermelde Anna Verhaeghe of Vander Heijde, fa Hendrik opgepakt, "ghekleedt ... met eene langhe gheschuerde hollantsche capoote (18) van olijfcleur, wesende cort van posture, met roste plecken in het aensight, hebbende rost hayr ende sprekende de hollandtsche taele" (19). De "Souvereijns gasten" hadden haar aangehouden tussen Watervliet en de Oudeman. Ze "zeght te wercken bij de boeren" maar haar leeftijd kent ze niet, wel weet ze dat ze is gheboortigh onder de militairen", een soldatenkind dus (20).

Men vermoedde dat ze aan de inbraak te Maldegem had deelgenomen, maar ze ontkent dit. Vele uren werd ze gefolterd, ze praat, ze zucht en kermt onophoudelijk maar bekennen doet ze niet. Tenslotte blijkt dat ze alleen een zak had geleend om de gestolen goederen in te steken. Ze wordt op 12 dec. 1733 veroordeeld tot geseling en dertig jaar verbanning.

Twee van de dieven waren door de mazen van het net geglijpt : Lieven Van Dorpe en Coben, d.i. Jacobus Germonpré. Volgens Jozef Sonnevile waren die gevlicht naar het Land van Aalst waar ze te Oordegem en te "Smettelez", d.i. Smetlede bij de ene of de andere boer werkten.

Lieven van Dorpe, wiens vader vroeger te Kortrijk was opgeknoopt, was een twintigjarige, cort ende maegher van posture, bleeck in het aensight met blauwe ooghen, ende cort swart ghefriseert hayr, ghekleedt met eenene bruynen laecken justaucorps, daer onder een bruijn ghestriepert sernelle (21) camisoelken (22) met roode ende swarte streepkens, sluijtende met een rij coorde (23).

In 1740 werd hij in het Land van Luik door boeren doodgeschoten.

De laatste, Jacobus Germonpré, zag er als volgt uit : cort ende dick van posture, oud ontrent de 40 jaeren [in 1783], met dick swart ghecrolt hayr, met roode pleckxkens in het aensight, ghekleet met een brijne lijn schabbe (24) ende roste laecken camisole met ... kemelschajr cnoppen (25).

Zowel Anna Verhaeghe als Germonpré komen hierna nog ter sprake. Vooral de laatstgenoemde is onze aandacht waard. Het duurt echter tot in 1746 vooraleer we zijn spoor terugvinden.

De bende van Nazareth

Op 15 december 1746 en de daaropvolgende dagen werden te Brugge een aantal verdachte individuen uit verscheidene plaatsen samengebracht om er door de rechters van het Brugse Vrije verhoord te worden (26). Wat de preciese aanleiding voor deze gebeurtenis was is onbekend. Wellicht begon men ook hier in te zien dat men eindelijk eens krachtdadig het probleem van de landlopers en dieven diende aan te pakken. Sommigen werden te Brugge veroordeeld tot de doodstraf wegens allerlei misdrijven, anderen brachten het er levend van af. Onder deze laatsten zijn er opvallend velen die we nog geen twee jaar later te Aalst bij de bende van Jan de Lichte aantreffen. Velen blijken ook uit Nazareth afkomstig te zijn dat aldus als het centrum van deze bende kan beschouwd worden : marktkramers, leunders, helers en de dieven die hen van goederen voorzagen.

De oudste in jaren, wellicht de peetvader van de Nazarethse bende, was de dief die men in 1733 niet had kunnen vatten : Jacobus, Francies Germonpré, zoon van Karel, "gebortigh van Waeremaerde [Waarmaarde], casselrije en Oudenaarde (27). Hij was "gaende naer de marckten met een craem van diversche goederen" en was "lest woonachtigh ter parochie van Nazarete", op de "waterdijck om te gaen naer assende". Daar was hij pas sedert twee jaar gehuisvest. Voordien had hij op de Sint-Pietersparochie bij Gent gewoond, maar vele jaren had hij geen vaste woonplaats gehad en zegt "altijds ontrent ghent ende in brabant met zijn craemken te hebben ghelopen".

Hij werd "in 't geschorre", d.i. bij het schorremorrie, Coben den Beer genoemd, "ter causen hij de pandouren (28) beeren hadde genoemt". Te Gavere had men hem opgepakt. Hij was in het bezit van allerlei stoffen en bij een huiszoeking in zijn woning te Nazareth werden nog meer goederen aangetroffen die men vermoedde van diefstallen afkomstig te zijn.

Hij wordt niet alleen beschuldigd van aan de inbraak te Maldegem in 1733 deelgenomen te hebben maar ook van "professie gemaect [te hebben] van het gestolen goet van de andere dieven te coopen ende t uwen huijse te verbergen". Hij was veel ouder dan de andere verdachten, een heler wiens huis een toevluchtsoord en een bevoorradingsplaats was voor vele leurders en kramers. Zoals Salomon de Schepper te Vezeke (29) werd hij wel als "capiteijne" van de dieven beschouwd, een oudere man met gezag en veel ervaring in het bedrijf der vagabonden, leurders en van hen die ze bevoorraadden, de dieven.

Coben te Nazareth en Salomon te Velzeke waren de echte leiders. Ze hielden zich op de achtergrond en lieten de uitvoering van hun plannen over aan mannen als Jan de Lichte die door zijn aandeel in de acties meer tot de verbeelding sprak en daardoor zijn naam aan de bende heeft geleend. Het echte 'brain' was de heler en de tijdgenoten wisten dit : het is niet toevallig dat een dorps- en tijdgenoot Salomon de Schepper "capiteijne" noemde.

Wanneer hem door de rechters gevraagd wordt of hij de hierboven genoemde deelnemers aan de diefstal te Maldegem kent, ontkent Coben dit halsstarrig. Hij wordt dan ook op de pijnbank gelegd maar een gemakkelijke 'patiënt' was hij zeker niet. De tortuur met de halsband begon om negen uur 's avonds, en duurde tot zes uur 's morgens met na enige tijd verzwaring van de foltering met "de ghewighen aen de duijmen ende theen". Uren lang riep de zeventijftigjarige "ick sterve, ich vergeve het ulder; ick sterve voor mijne siele saeligheijt ick sal voor u bidden" en dgl. Van tijd tot tijd aanriep hij O.-L.-Heer en de H. Maegd en zuchtte en steunde. Om zes uur 's morgens bekennt hij dan eindelijk het volgende : daer is een eene quaede bende op nazarette, daer sijn twee cissen onder, ende pieter de cock, ende eenen anderen... sij leven met stelen; sij vercoopen hun goet tot ghent : Joos van houtte is gegeesselt ende gebrantmerckt, soo ick gheloove, tot Cortrijck; ick hebbe alle het selve aldus hooren vertellen tot Nazarette in de herbergen; ick en weet niet waer sij stelen, ten is maer van hooren segghen.

Het was maar van horen zeggen ! Hij blijft uiteraard op de folterbank waar hij doorgaat met oeverloos zuchten en kermen maar hij doet geen verdere bekentenissen meer. Om negen uur oordeelt de dokter dat de foltering moet stopgezet worden.

'S Avonds van dezelfde dag treft men voorbereidingen om hem weer te folteren maar Coben houdt het voor bekeken. Hij gaat eindelijk tot volledige bekentenissen over.

Ja, hij was erbij geweest te Maldegem. Ja, hij kende al de anderen b.v. Jozef Sonnevillie of Rollez, wiens ouders "altijdt gewoont hebben omtrent nazarette".

Ze waren naar Maldegem gegaan in twee groepen van drie. De voorste maakten "teeckens... langst den wegh met meijtjens (30) in de aerde ofte met cruyskens" om aan hen die volgden, Jozeph Rollez en Coben, de weg te wijzen.

Een paar dagen daarna verklaart hij dat de bende van Nazareth de volgende leden telt : "te weten Langhen cis ofte rosten cis, den cleynen Cis, pieter de cock, gabriel Verduyssen van Peteghem". Pieter de Cock was bijgenaamd "knop maecker", en "rosten cis" heette François de Vriese. Of Joos van Houte daar ook toe behoorde, weet hij niet, wel dat die gegeseld en gebrandmerkt was "over eenighe jaeren tot Cortrijck". Zijn broer François, "kleynen Cis", vertoefte veelal in het gezelschap van de Vriese en de Cock. Al deze namen zijn ons ook bekend in verband met het Aalsterse proces van 1748 (31).

Wanneer aan Coben gevraagd wordt of hij Ambrosius Eeckman kent, antwoordt hij daarop bevestigend maar zegt "dat sij malckanderen noyt aen en spreecken ende sonder oyt in malckanders huys comende, als t saemen in vyantschap sijnde ter causen dat zijn dochter jehghens sijnen danck met hem is ghetrauw't".

Deze dochter, Marie Germonpré, was ook te Brugge opgesloten (32). Ze was in dec. 1746 20 jaar. Haar moeder, de echtgenote van Coben, was Françoise Roels. Ze woonde met Eeckman te Nazareth, "gaende naer de ommeligghende marckten met diversche goederen". Ze werd op 13 febr. 1745 te Oudenaarde voor tien jaar verbannen wegens "vehemente suspitie van gecoopeert te hebben in de diefte bij haere moeder begaen". Te Brugge stond ze terecht voor banbreuk en om te hebben blijven "omgaen met de soo genaemde bende ofte geschor van Nazarete". Op 1 febr. 1747 wordt ze daar levenslang verbannen (33).

Haar echtgenoot, Antonius Ambrosius Eeckman, verscheen eveneens midden december van hetzelfde jaar voor de schepenen te Brugge (34). Hij was 22 jaar en afkomstig van Sint-Pieters bij Gent. Op 20 juli 1744 was hij te Kortrijk gegeseld, gebrandmerkt en levenslang verbannen wegens een inbraak te Desselgem. Te Bruggge wordt hij ervan beschuldigd in de nacht van 18 op 19 november te Bottelaere ingebroken te hebben bij Judocus Schepens. Hij ontkent maar op de pijnbank gaat hij al na enige minuten door de knieën : hij pleegde de diefstal samen met Joannes Verlinde en een zekere Adriaan (Van Pamel ?). De buit bestond uit vier zakken lijnwaad, mutsen, linten, "snuijdoecken", enz. Op 4 febr. 1747 wordt hij opgeknoopt.

Joos van Houte (35), zoon van Maarten, weet niet waar hij is geboren maar wel dat hij 26 jaar is. Zijn vrouw heet Elezabeth Hendricks. Hij had lang te Baaigem gewoond maar was sedert enige tijd naar Nazareth verhuisd. Vroeger deed hij "coopmanschap in caussens" maar ten tijde van zijn arrest was hij "sigh gheneerende met vannelappen" (37). Toch waren bij een huiszoeking allerlei textielwaren bij hem aangetroffen. Ook hij was een oude bekende van het gerecht. Op 19 juni 1737 was hij immers te Pamele veroordeeld tot geseling, brandmerking en levenslange verbanning "op pene (38) van de galghe" wegens diefstal met inbraak te Elst. Bij het scherp examen bekent hij de diefstal te Bottelare. Die had hij gepleegd met rosten Cis, Pieter de Cock en "Brosen" d.i. Antonius Ambrosius Eeckman. Ok hij werd te Brugge op 4 febr. 1747 opgehangen.

François de Vriese 39), geb. Te Sint-Baafs bij Gent, 32 j. oud, bijgenaamd "rosten cis" en gehuwd met Isabelle van de Wiele (40). Hij was "gaende ten lande met een craem bestaende in linten, canten, spellen, etc., hebbende geene vaste woonste". Ook hij was een vaste klant van het gerecht en was reeds viermaal verbannen geweest (41). Op de pijnbank bekent hij bij de inbraak te Bottelare op "schille wacht" gestaan te hebben. De buit werd verdeeld te Nazareth in het huis van Joos van Houte en zijn deel had hij verkocht aan Coben den Beer. Hij werd eveneens opgeknoopt. Tot de "bende ofte geschor" van Nazareth behoorden ook een aantal vrouwen (42) die met de gestolen goederen gingen leuren. Ook zij verschenen in december 1747 te Brugge voor het gerecht. Het waren :

1. Marie van de Castele, fa Jan, "geboren in den hollantsen dienst", was 32 jaar en gehuwd met Thomas Sauvette. Ze was "gaende ten lande met haer craem, lest woonachtigh tot Nazarete t sedert ontrent vier maanden ende te vooren geene woonste hebbende gehadt". Ze werd veroordeeld tot levenslange verbanning.

2. Marie van de Velde, ca. 40 j. Was de weduwe van Joannes Vercruijse, bijgenaamd "Slimmentoer" (43). Ze kent noch haar geboorteplaats, noch de naam van haar vader (Van de Velde was blijkbaar haar moeders naam). Haar wordt ten laste gelegd "te Nazarete ende andere omliggende plaetsen uw broodt te bedelen", ook dat ze samen met Marie van de Castele was "aen houdende met de soo genaemde bende ofte geschor van Nazarete". Beide vrouwen woonden sedert vier maanden te Nazareth. Ze wordt te Brugge veroordeeld tot levenslange verbanning (44). In 1749 wordt ze voor zes jaar uit het Land van Aalst verbannen (45).

3. Livine Sonnevill, fa Jan, "oudt in de vijftigh jaeren", de weduwe van Anthone van Dorpe (te Kortrijk opgehangen). Zijzelf was aldaar op 3 dec. 1742 verbannen. Die ban had ze gebroken

en daarom wordt ze te Brugge levenslang verbannen (47). Nog geen twee jaar later wordt ze te Aalst als lid van de bende van Jan de Lichte gezeseld, gebrandmerkt en nog maar eens levenslang verbannen. Ze was de schoonmoeder van Jan de Lichte en fungeerde in diens bende als priesteres die huwelijken onder bendeleden inzegende.

4. Anna Marie van den Dorpe, geboren te Huise, zegt ongeveer 27 jaar te zijn en "staende te trauwen met Jan de Lichte, alsnu [= 27 dec. 1746] ghedetineert in echte (48) van vanghenesse binnen de stede van Aelst, gaende tenlande met een craemken, hebbende geene vaste woonste".

Op 9 sept. Van hetzelfde jaar was ze te Aalst gebrandmerkt en verbannen "ter causen zy tot tweemaal haeren bandt hadde ghebroken". Maar, zo constateert de blijkbaar machteloze rechtbank, ze heeft "gepersisteerd in (haer) voorgaende leven ende gevagabondeert ter prochie van nazarette". Begin februari 1747 wordt ze te Brugge levenslang verbannen en het jaar nadien, weer te Aalst, luidt haar vonnis : geseling, brandmerk en levenslange verbanning (49). Ze ontsnapt er aan het doodsvonniss omdat ze zwanger was.

5. Peeternelle van den Dorpe, geb. Te Astene, 19 j. Oud. Ze was de dochter van Anthone en van Livine Sonnevile. Ze komt er te Brugge vanaf met een "salutaire vermaninge" omdat ze was "gaende te lande met een craemken".

De bende van Waas

Volgens een aantal historici bestond de bende van Jan de Lichte uit enkele groepen die elk in eigen gebied opereerden. Van een hechte structuur, laat staan een duidelijk leiderschap, was daarbij geen sprake. Het ziet er naar uit dat de harde kern van de bende van Nazareth einde 1747 werd opgedoekt. De meeste veroordeelden die het er te Brugge levend van afbrachten vinden we het jaar nadien op het proces te Aalst terug.

Interessant is dat Coben den Beer een aantal bendes opnoemt met enkele van de leden die ertoe behoorden. Zo heeft hij het over de bende die het land van Waas als actieterrein heeft. Volgens hem behoren daartoe Tonnen den Bretteur, Adriaan en Gillis van Pamel. De eerstgenoemde heette in feite Antoon van der Gucht (geb. Te Aalst ca. 1718). Hij "is over het jaer gequetst tot nazarette door Louis (De Vriese), in het geschorre blond hoofd" genoemd, "den welcken door den anderen alsdaer omme verre gesteken wiert (50)". Op het proces te Aalst werd hij tot de galg veroordeeld, maar hij was voortvluchtig (51).

Adriaan was misschien Adriaan van Pamel die te Sint-Niklaas werd opgehangen (52). Gillis van Pamel (broer van Adriaan ?) wordt in de procesbundel van Aalst wel vermeld (53) maar werd in 1748 niet veroordeeld.

De bende of "tgeschoor" van Aalst

Met Aalst wordt niet de stad maar het Land van Aalst bedoeld. Coben den Beer "seght sekeren Simon, gebortigh van Velseke, dickmaels tot Nazarette te hebben geweest, ende te wesen van de bende van aelst, ende over ontrent een jaer (d.i. einde 1745) te hebben gevangen geweest, suspect van eenigh silver werck van eenen franschen generael te hebben gestolen; den selven en heeft t sedert dient tijdt tot Nazarette niet geweest". Misschien was dit Simon Ysenbaert (ca. 30 j. In 1748) die echter niet te Velseke maar te Sint-Maria-Oudenhove was geboren. Hij werd te Aalst geradbraakt (54).

Tot het schorremorrie van Aalst behoorde ook "sekeren laf... ende sijnen naem te wesen lafonteine". "Laf en Lafonteijsne waren de bijnamen van Jacques en Jan le Couvreur, twee broers (geboren te Nederbrakel). Ze werden "in portraite in 1748 te Aalst opgehangen (55).

Tenslotte vestig ik er de aandacht op dat Jan de Lichte blijkbaar aan Coben niet bekend was en dat hij de bende die in het land van Aalst opereerde niet met zijn naamin verband brengt.

Tot besluit mag men stellen dat de zg. Bende van Nazareth gedeeltelijk uit dezelfde mensen bestond die kort nadien te Aalst voor de rechter verschenen, voor zover, natuurlijk, ze voordien niet elders aan hun einde waren gekomen. De zg. Bende van Jan de Lichte is dus een van de vele gelijkaardige roversbenden geweest die in de Nederlanden rond het midden van de achttiende eeuw actief waren. De bende van Nazareth bestond vooral uit markskramers en leurders die "met een craemken" van linten, spelden, textielwaren en dgl. steeds onderweg waren. Ze bevoorraadden zich bij helers zoals Coben den Beer die op hun beurt hun waren kochten van dieven die o.m. gevestigde textielwinkels leegroofden. De helers schrokken er bij gelegenheid ook niet van terug om zelf aan een diefstal deel te nemen, maar dat was wellicht de uitzondering en zeker niet de algemene regel.

W.L. BRAEKMAN

- (1) De brief is afgedrukt bij D. Lamarcq, *Jb. Van de Zottegemse Culturele Kring* (1977-78), 50-51. Zie de volgende noot.
- (2) De voornaamste bijdragen over de bende : G. Simons, "Leven en bedrijf van een achttiende-eeuwse misdadiger : Jan de Lichte in de geschiedenis en in de volkskunde; OVZ 43 (1968), 26-40 en 95-108 (met bibliografie van oudere lit.); W.L. Braekman, "Over en om Jan de Lichte en de zijnen; OVZ 43 (1968), 110-115; D. Lamarcq, "De Bende en Jan de Lichte volgens de processen van 1748", *Jb. Van de Zottegemse Culturele Kring* 22 (1977-78), 11-64; St. De Feyter, *De Bende van Jan de Lichte* (onuitg. Lic. Verhand. Leuven, 1978-79); D. Lamarcq, "Jan de Lichte, slachtoffer van zijn tijd", *Hand. Zottegemse Genootschap voor Geschiedenis* 1 (1983), 117-124; dezelfde, "De bende van Jan de Lichte. Een typevoorbeeld van de invloed van het volksboek op de volksoverlevering", *Volkskunde in Vlaanderen. Huldeboek Renaat van der Linden* (Brugge, 1984), pp. 97-101; W.L. Braekman, "Het 'Droevig Treur-Liedeken van Jan de Lichte en zijn beruchte Bende", *OVZ* 61 (1968), 11-22; dezelfde, "Nieuw Licht op Jan de Lichte en de Zijnen", *OVZ* 62 (1987), 203-232; dezelfde, "De zoon van Jan de Lichte en andere nieuwe gegevens over de Bende. Toneel", *OVZ* 68 (1993), 101-121.
- (3) Vonissen, *Verleent binnen de Stad Aelst...* (Gent, 1748). Herdrukt (facsimile) in *Jb. Van de Zottegemse Culturele Kring* 22 (1977-78).
- (4) RA Brugge, *Brugse Vrije* (Registers), nr. 17017, fols. 53-55 en 64-72r.
- (5) *casaque* : mantel met wijde mouwen.
- (6) *calamander* : een soort wollen stof.
- (7) *dossem* : bleek (Schuermans).
- (8) *blaser* : stoker of glasblazer (?)
- (9) *peiren* : parel.
- (10) RA Brugge, *Brugse Vrije* (Registers), nr. 17017, fl. 46r. Dgl. Beschrijvingen zouden uitsluitend bronnenmateriaal geweest zijn voor b.v. H. Vannoppen (ed.), *Streekdrachten in onze Gewesten* (Gent, 1994).
- (11) RA Brugge, *Brugse Vrije*, nr. 17017, fol. 24-28 en 46-48. Hij was het jaar te voren, op 13 nov. 1732 reeds te Brugge verbannen (nr. 17016, fol. 76r).
- (12) Over de middelen die bedelaars aanwendden om medelijden te wekken, zie V. De Meyer en L. Baekelmans, *Het Boek der Rabauwen en Nachtridders* (Antwerpen, 1914).
- (13) RA Brugge, *Brugse Vrije* (Registers), nr. 17017, fols. 59 en 64-72r.
- (14) *sleegh* : sluijk, glad.
- (15) *drogrée* : soort stof (ik heb het woord nergens 'ander kunnen vinden).

- (16) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17017, fol. 46r.
- (17) seer van St. Marcoen : koningszeer, scrofula
- (18) capoote : grote mantel van ruwe stof met kap.
- (19) RA Brugge, Brugse Vrije, nr. 17017 (Registers), fol. 48r.
- (20) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17017, fols. 5-9 en 51-52.
- (21) sernelle : soort stof (ik heb het woord nergens anders gevonden).
- (22) camisoelken : kort kledingstuk met mouwen dat onder of boven het hemd gedragen werd.
- (23) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17017, fol. 46r.
- (24) schabbe : dunne kiel.
- (25) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17017, fol. 46r.
- (26) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fol. 135v-171.
- (27) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 146-149.
- (28) pandouren : gendarmes, gerechtsdienaars.
- (29) W.L. Braekman, OVZ 62 (1987), 223.
- (30) meijtjens : streepjes. De bijzondere herkenningstekens van vagebonden en landlopers vormden een bijzondere taal. Zie daarover V. De Meyere en L. Baekelmans, Op. Cit., pp. 77-81 (met verdere bibliografie).
- (31) Pieter de Cock (Vonnissen, pp. 15-16; de Feyter, p. 49 en 63) geb. te Oostende, alias Cokernagre, werd te Aalst opgehangen; François de Vriese (de Feyter, p. 48); Fr. Van Houte (Vonnissen, p. 10 : "ofte van den Abeele"); Joos Van Houte (Vonnissen, p. 22); Gabriel Vercruysse (Vonnissen, p. 36).
- (32) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 239v-141r.
- (33) Haar naam wordt niet vermeld op het proces te Aalst.
- (34) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 135v-139r.
- (35) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 142-144.
- (36) Bijgenaamd Jooskens Mie (geb. In Gelderland). Werd te Aalst in 1748 veroordeeld tot geseling, brandmerk en levenslange verbanning (Vonnissen, pp. 22-23).
- (37) vannelappen : het herstellen van wannen.
- (38) pene : straf
- (39) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 158-161.
- (40) Werd te Aalst in 1748 veroordeeld : Vonnissen, p. 48; de Feyter, 27, 35, 50, 61, 83.
- (41) Te Pamele bij Oudenaarde op 19 juni 1737 (samen met Joos van Houte, wegens inbraak te Elst), te Eine op 13 febr. 1738, te Asper in 1740 en te Oudenaarde op 6 april 1743; telkens wegens kleine diefstallen en inbraak.
- (42) RA Brugge, Brugse Vrije (Registers), nr. 17022, fols. 155-171.
- (43) D. Lamarcq, Jb. Zottegemse Culturele Kring (1977-78), 17.
- (44) Marie van de Velde wordt op het proces te Aalst vermeld maar ze behoorde - volgens D. Lamarcq - niet tot de bende (Jb. Zottegemse Culturele Kring (1977-78), 47).
- (45) D. Lamarcq, Jb. Zottegemse Culturele Kring (1977-78), 42.
- (46) Vonnissen, p. 32.
- (47) Vonnissen, p. 32-33, De Feyter, Op.cit., p. 27 en 51.
- (48) in echte : in hechtenis.
- (49) Vonnissen : pp. 50-51; De Feyter, p. 84 en 141.
- (50) D. Lamarcq, Jb. Zottegemse Culturele Kring (1977-78), p. 36.
- (51) Vonnissen, p. 13.
- (52) De Feyter, Op. Cit., p. 37, 50.
- (53) De Feyter, Op. Cit., p. 39, 45, 48.
- (54) Vonnissen, pp. 87-86.
- (55) Vonnissen, pp. 85-86.

Persoons- en plaatsnamen.

Aalst	Elst	Oudenaarde	Isabelle
Asper	Gavere	Petegem	Van den Dorpe,
Assenede	Gent	Raes Catherine	Anna Marie
Astene	Germonpré, Jacobus	Roels, Françoise	Van den Dorpe,
Baaigem	Germonpré, Marie	Rollez, Jozef	Peeternelle
Blond hoofd	Hendricks, Elizabeth	Sauvette, Thomas	Van der Gucht,
Bottelaere	Huise	Schepens, Judocus	Antoon
Breda	Jacobs, Jan	Sint-Maria-	Van Dorpe, Anthone
Brugge	Jooskens, Mie	Oudenhove	Van Dorpe, Livinus
Cis, cleynen	Knopmaker	Sint-Niklaas	Van Houte, François
Cis, langen of rosten	Kortrijk	Sleidinge	Van Houte, Joos
Coben den Beer	Laf	Slimmentoer	Van Pamel, Adriaan
De Cock, Pieter	Lafonteyne	Smetlede	Van Pamel, Gillis
De Klinge	Last, Henryne	Sonneville, Jozef	Velzeke
de Lichte, Jan	le Couvreur, Jacques	Sonneville, Livine	Vercruys(s)e, Gabriel
de Schepper,	le Couvreur, Jan	St.-Pietersparochie	Vercruys(s)e, Joannes
Salomon	Maldegem	Tonne den Bretteur	Verhaeghe, Anna
Desselgem	Markegem	Van de Castele,	Verlinde, Joannes
de Vitter, Pieter	Meganck, Abraham	Marie	Waarmaarde
de Vriese, François	Nazareth	Vander Heyden,	Watervliet
de Vriese, Louis	Nederbrakel	Anna	Ysenbaert, Simon
Eeckman, Ambrosius	Oordegem	Van de Velde, Marie	
Eine	Oudeman (den)	Van de Wiele,	

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

BOEKBESPREKING

Maurits DE MEYER. Het Vlaamse Sprookjesboek. 1995. 368 p.

III. An Candaele. Elfde herziene druk. Standaard Uitgeverij Antwerpen.

In 1942 publiceert Maurits De Meyer het vooraanstaand theoretisch oeuvre Vlaamse Sprookjesthema's in het Licht der Romaanse en Germaanse cultuurstromingen, Leuven. De Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde bekroont de studie met goud. De ontleding van de thema's bepalen de positie van de Vlaamse sprookjesschat tegenover de Germaanse en Romaanse op basis van de cultuurgeografische methode, onze reeks als overgangsthema's en het overgangskarakter.

De eerste uitgave in 1951 telt honderd sprookjes, minder bekende en moeilijk toegankelijke teksten. De geleerde samensteller laat op basis van de waardevolle studie in 1942 een zware wetenschappelijke commentaar en geleerde uitleg terzijde en getuigt dat de bundel „samengesteld is ten behoeve van de jeugd”, in de hoop dat hij „veel genoeg zal verschaffen aan de jeugd van Noord en Zuid”. Uitzonderlijk is beroep gedaan op bekende verzamelingen. De belangrijkste bundels (De Mont, De Cock, Cornelissen, Vervliet, Victor De Meyere) zijn in het midden van de eeuw niet meer binnen het bereik van jeugdige lezers.

De samenstelling stoelt op het speuren in negentien folkloristische tijdschriften en sprookjesverzamelingen. Bij het einde van het boek biedt De Meyer voor het vergelijkend onderzoek een lijst van de behandelde thema's volgens het internationaal typenregister van Antti Aarne en Stith Thompson.

Elke samensteller van sprookjesteksten moet rekening houden met het vraagstuk van de transcriptie. Maurits De Meyer heeft in 1951 de teksten overgeschreven in algemeen Nederlands, terwijl hij ernaar streeft de „gang” van een origineel vertelsel in ere te houden.

„De zakelijke inhoud van elk sprookje met al zijn motieven en al zijn karakteristieke elementen werd angstvallig gerespecteerd. Sommige verhalen boeten door de transcriptie aan kleur en sappigheid in. Hoofdzakelijk was dit het geval met de Westvlaamse en Limburgse.”

De samensteller, tegelijk uitgever, moet voor de illustratie niet eens buitenhuis gaan: hij doet beroep op de kunstzin en tekensvaardigheid van zijn dochter Lutgard, die reeds een gunstige faam geniet als studente aan het Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen en haar meesterproef aflegt met het leveren van tekeningen bij sprookjes.

Bij het verschijnen van het magistraal werk uit professor K.C. Peeters de wens dat spoedig een nieuwe editie noodzakelijk moge blijken voor de nederlandsprekende en lezende jeugd. Zowat een halve eeuw na de eerste publicatie krijgt de wens van K.C. Peeters een speciale klemtoon: thans krijgt de jeugd en de wereld van de volwassenen een elfde druk. De Inleiding, in de loop van de tien drukken, ingekort of aangepast, staat opnieuw volledig vooraan. Jos Liefink zorgt voor de totale redactie. Een paar sprookjes, om welke reden dan ook, niet opgenomen, zijn opnieuw opgevist. Dit boek, in deze zin compleet, krijgt de volgorde van de verhalen van de eerste druk.

Maurits De Meyer, als uitzonderlijke sprookjeskenner, roemt erop, dat onze Vlaamse sprookjesschat in verhouding tot de bevolking en de oppervlakte van het land tot de rijkste van ons werelddeel behoort.

De Standaard Uitgeverij geeft An Candaele de opdracht honderd sprookjes te illustreren. Een getal was omlínd: meer dan tweehonderd illustraties.

Na drie jaar grafiek aan Sint-Lukas te Antwerpen werkt ze voor publiciteitsbureaus, tijdschriften, vindt ze zin in strips inkleuren van Vandersteen. De opdracht voor de nieuwe uitgave van Maurits De Meyer beleeft een onverwachte kunstvlucht wanneer An Candaele in de bib van het ouderlijk huis hét boek terugvindt: de eerste druk van 1951. De hernieuwde lectuur geldt als een uitdaging. De overbekende figuren zijn zo dikwijls getekend. De illustrator krijgt alvast een gouden visitekaartje. (Mariette Van Halewijn. Verrassende Vlaamse Sprookjes. Standaard der Letteren, 31 augustus 1995).

P.R.

Geert van ISTENDAEL. Vlaamse Sprookjes.

Woord vooraf door Prof. Dr. S. Top: 11-12. Inleiding Stefaan Top: 13-24.

Uitgeverij Atlas - Amsterdam/Antwerpen, 1995, 335, omslagillustratie en 196 illustraties binnenwerk: Judith van Istendael.

Er was eens ... Het bericht klinkt als in een oud, wonder verhaal: in een tijdspanne van vier weken verschijnen twee boeken met een zelfde titel en ogenschijnlijk gelijkende inhoud: „Vlaamse sprookjes“ van Geert van Istendael en een verzameling van Maurits De Meyer.

In OVZ 68e jg. (1993) omlijnt een bespreking van Arm Brussel de rijke verdiensten van Geert van Istendael om langs verschillende kansen en kanten een volk te leren kennen, o.a. langs een rare titel voor de hoofdstad met gebouwen, literatoren van diverse pluimage, dichters, romanschrijvers, mystici en stripartiesten. De auteur kent bij manier van spreken Brussel als zijn broekzak. Thans ontdekken we een andere gave.

„Op de leeftijd dat anderen dat al lang belachelijk vonden, ben ik blijven sprookjes doorlezen. Omdat ik dol ben op goede en op onrealistische wonderlijke verhalen.“ Voor de sprookjesopdracht van zijn uitgever leest hij ca. 2.000 sprookjes. (Bij hem thuis bevindt er zich een indrukwekkend grote plank vol sprookjes). Hij las de klassieke Vlaamse verzamelingen, stipte intriges aan, de eigen- en plaatsnaam en selecteerde. Hij start vanuit de essentie van het verhaal, maar wil tevens alle soorten sprookjes sprokkelen, met de typische onderwerpen van de drie broeders, „waaromvragen“ o.a. waarom de distelvink zo bontgekleurd is, de duivel, de O.-L.-H.-verhalen, de grappige soort.

Professor Stefaan Top stelt in zijn Inleiding De aparte wereld van het volksverhaal, met de typische kenmerken: anoniem, de mondelinge traditie, de variabiliteit, de pogingen van de mens om allerlei ervaringen, frustraties, angsten en onzekerheden op een bijzondere wijze te verwoorden, de realiteitszin, enz. De charme van sprookjes bewijst hij langs de structuur, de dramatis personae, het poëtische.

Van Istendael verzamelde tweënzeventig sprookjes en herschreef ze van het begin tot het einde, drukt er een eigen stempel op door er eens een versje bij te verzinnen. Hij kiest radikaal voor de ge- en gij-vorm (De elfde druk voor Maurits De Meyer biedt de voorkeur voor de je- en jij-vorm) en dat klinkt aantrekkelijk bij zijn manier van vertellen. De verouderde zinsbouw en oubollige moraal in se verdwijnen. Zijn sprookjes blijven wezenlijk zeer oud klinken, in een authentiek ongekunsteld karakter.

Het Brabants accent van zijn geboortestreek krijgt zonder het te willen en te weten een eigen waarde. Hij heeft de verhalen zo gehoord en de klank blijft hem immerdoor fascineren. Hij bekent bij de aanvang van het Glossarium (p. 327-330) dat de Brabantse dialecten hem het meest vertrouwd zijn. In die zin lezen we ajuin, djakken, telloor, wallebak, enz.

Elkeen in Noord en Zuid is dubbel en dik akkoord om de auteur te bewonderen en te waarderen als geliefde gast en auteur voor geleerde en gezellige spreekbeurten, voor zijn zelfbewuste wijze om met taal en kunst en literatuur om te gaan. In dit enig kader geldt hij als een gouden ambassadeur om onze sprookjesschat bij de noorderburen te laten bewonderen.

Professor Top voegt in de bundel nog drie sprookjes toe die nooit eerder zijn gepubliceerd.

Scharmanteka, dat een arbeider hem in 1963 bezorgt in een bejaardentehuis in Kortemark; de koningszoon dat een leuder hem vertelt in 1964 te Langemark; bultenaar trouwt baronsdochter, een erotisch sprookje dat een klompenmaker in '14-'18 in de loopgrachten van Diksmuide hoorde en in 1970 aan de professor vertelt in Alveringem.

Aldus bevat de bundel vijfenzeventig sprookjes, die totaal verschilt van de verzameling Maurits De Meyer.

Judith (21) levert knappe pentekeningen bij de verhalen van vader, zoals het veertig jaren geleden geschiedde voor Lutgard De Meyer voor het sprookjesboek van haar vader, een zeldzame samenwerking in de uitgeverwereld.

Twee bundels Vlaamse sprookjes openbaren een weinig gekende wereld voor de jeugd van Noord en Zuid. Professor Stefaan Top verklaart in zijn Inleiding dat een diepere betekenis schuilgaat achter de figuren en de gebeurtenissen, die verband houdt met fundamentele problemen van elkeen, als de verhouding ouder-kind, het beschouwen van de natuur, de eerbied voor bepaalde waarden.

Sprookjes bieden op hun manier een weergaloze rijkdom en vreugde voor de geest en het hart van klein en groot. Geniet ervan!

Renaat van der Linden

BOEKBESPREKING

Siegfried DEBAEKE. Humor in de oorlog. Uitgeverij De Klaproos Klinieklaan 7, 8630 Veurne, 192 blz., 150 ill.

De naam van soldaat is vanzelfsprekend gebonden aan een kazerne. In de buurt van zulk complex of in andere winkels konden belangstellenden zich kaarten aanschaffen die op allerlei wijzen de piot met fijnzinnige of grove karikaturen voorstellen.

Dergelijke documenten bieden een uiterst eenzijdige voorstelling. De soldaat in de loopgracht krijgt gewoonlijk minder aandacht. Siegfried Debaeke biedt een min bekende kant van de soldaten: Humor in de oorlog, een belangrijke en fijnzinnige studie die bewijst hoe elkeen uiterst inventief optreedt in de hachelijkste omstandigheden.

Het klinkt onwaarschijnlijk, maar in de akeligste situaties bestaat een klimaat voor pret en verzet. Bij de noorderburen past een bijvoeglijk naamwoord „vaderlands” voor de pijp, de stenen, zg. Goudse pijp. Het substantief „vaderlander” (tje) wijst op een zakje gevuld met zand of aarde, bestemd voor de militaire versterkingen en verschansingen (en in vreedestijd voor waterstaatswerken). De soldaten die de zakken moesten vullen, en weg en weer liepen als zakkendrager of sjuwersman, staken de draak met het katoenen spul: hun vader had helemaal geen land, behalve in moeders bloempotten.

Hun „abri” diende als akelige en armtierige schuilplaats bij het dreigend en onmiddellijk gevaar, maar kreeg als hun keet onmogelijke namen en opschriften, op basis van de gekste inval, in verband met een lied „Mie Katoen, koffie te bekomen van 's middags tot de noen”. Een schuiloord in de buurt van een kerkhof bleef niet gespeend van galgehumor „Ici chez Boniface - Ik vaut mieuw être ici qu'en face”. De titel „Villa der luizen” sluit aan met de bittere scherts „Op patrouille”, de opdracht of zoektocht naar luizen en vlooiën in de klederen en in de slaapzak, in aansluiting met de uitdrukking een hond of een aap „vlooiën”. Het ongedierte kreeg een passende naam met de soldaten zelf in een of ander specialiteit. Voor de eerste vangst luidt de triomf „de cyclisten”, de volgende „vliegende cyclisten”. Dan komt een andere groep aan de beurt „infanteristen”, d.w.z. het voetvolk.

Soldaten zijn in de oorlog nooit verwend. Het ligt voor de hand dat een afzonderlijke woordenschat voorhanden is voor het eten en de koks en de keukenpieten.

Zodra de klaroen het sein voor het middageten schalt, verklaren ze: „De man in de keuken blaast het vet van de soep”.

Ook eigennamen boeien voor het voedsel als kenmerk: „Joffrebrood”, een zuur en veelal uitgedroogd Frans brood. De Franse maarschalk (1852-1931) was befaamd bij de stabilisatie van de fronten tot aan de zee kust, als start van de loopgravenoorlog.

In dergelijke omstandigheden krijgen allerlei waarden een boertig inkleden of een nabootsen om het oorspronkelijk element deerlijk te bespotten. Dat geschiedt met het Onze Vader, waar de Duitse keizer Willem als slachtoffer valt:

„O Willem die in België zijt. Vervloekt zij uwen naam. Nooit become ons uw rijk.

Uw wil geschiede in Duitschland, maar niet elders.

Geef ons heden ons gestolen goed terug.

En vergeef ons onze dapperen weerstand aan den Ijzer.

Gelijk wij vergeven alle verzopene Duitsers.

En leid ons niet in bekoring alle moffen te vermoorden.

Maar verlos ons van uw bestaan. Amen”.

De opgave „groot” kan op een beperkte en uitzonderlijke waarde wijzen, zoals „het grote leger”, dat van Napoleon, kan als bepaling van de „uitmuntende” vorst klinken, zoals Karel de Grote. „De Grote Oorlog” telt enkel als de Eerste Wereldoorlog, tachtig jaar geleden.

Daar heerste een mentaliteit dat wij ons lastig kunnen voorstellen, het spotten en gekscheren in een taal die de oversten niet snappen. Op die basis circuleren grappen als in een gesloten circuit, waar de laagste laag er dubbel van geniet.

Het leven en streven van de soldaten ontdekken we aan de ene zowel als aan de andere kant van de linies, door de rijkdom van meer dan honderdvijftig foto's en karikaturen, die thans de eerste keer verschijnen, zodat de lezer(es) dubbel kan genieten van tekst en beeld tegelijk.

De knoop als historisch document in de geschiedenis van mode en streekdracht

Dr. Henri Vannoppen

1. De functie van een knoop

Een knoop moet twee delen van een kledingsstuk of van een schoen bijeenhouden. De knoop zorgt voor de sluiting van kledingstukken. De knoop komt voor in allerlei vormen en in allerlei materialen. Bij een knoop past ook een knoopsgat. Dit is een gleuf waaraan een rondje verbonden is. Met knoopsgatenzijde of 'cordonnier' krijgt het knoopsgat zijn vorm (1). Verre familie heet in Midden-Brabant familie van het zoveelste knoopsgat (2). De knoop is functioneel of decoratief. Sommige functionele knopen kunnen ook verborgen knopen zijn. Men spreekt dan van een blindeknoopsluiting.

2. De Romeinen

De Romeinen hadden geen knopen als functioneel element. Voor hen was het geen nuttig gebruiksvoorwerp. Ze gebruikten de 'fibula' om de klederen op te houden. Ze kenden de knoop alleen als versiering. Zo brachten de Romeinen de 'lunulae' aan op de tunieken als decoratie.

3. De knoop in de Middeleeuwen

Om de gebruikswaarde van de knoop te begrijpen moet men vertrekken van twee soorten kledij: de loshangende kledij en de nauwsluitende kledij. De knopen passen bij de nauwsluitende kledij. De functie was duidelijk praktisch: de kledij dicht houden. Knopen maken was het werk van juweliers, wat ook op de rijkdom en de prijs van de knopen wijst. Birmingham in Engeland was het centrum van de knopenindustrie.

Het Franse woord 'bouton' vonden we in de 12de eeuw afgeleid van 'boutare'. Het woord boutare kwam van het Frankisch 'botan' of 'boutan' wat betekent dat wat eruit komt'. Dit blijkt uit de studie van de Franse schrijver Pascal Dignard over de geschiedenis van de knopen. Knoop gaat terug tot het Middelnederlands 'cnop' dat verwijst naar knoop evenals het Middelnederduits 'knoppe'. Knoop komt in het Middelnederlands ook voor als 'cnoop'. In het dialect spreekt men van 'knop' (3). Cnops, Knoops, De Knopmaeker en Cnopmaekers zijn familienamen die naar de knopenproductie verwijzen.

4. De vrouwen en mannen op het wandkleed van Bayeux

Reine Mathilde weefde in de 11de eeuw de vrouw met de cotte, de surcotte en de manteau. De cotte was een tunica, dus een onderkleed, toen ook 'chainse' genoemd vandaar het Franse woord 'chemise'. De surcotte was een overkleed, ook 'bliaud', genoemd vandaar het Franse woord 'blouse'. De manteau was een cape in de vorm van een halve cirkel, ook sagum genoemd. Zo vonden we de vrouwen op het wandtapijt van Bayeux. Tot in de 12de eeuw bleef deze kledij in gebruik (4). De cotte had mouwen. Er stond een hele reeks knopen op deze mouw van de pols tot aan de elleboog. Voor de surcotte had men wijdere mouwen (5).

5. De cyclas van 1230

Mannen en vrouwen droegen rond 1230 de cyclas. Dit was een mouwloos kleed met splitten aan de zijanten soms ook aan de voorkant. De ridder droeg een cyclas over de maliënkol-

der. De split aan de halsopening werd gesloten met een knoop of met een broche. Bij ridders sprak men van een wapenrok of 'cotte d'armes' (6).

6. De cothardie rond 1370

Mannen en vrouwen droegen rond 1370 de 'cothardie'. Dat was een los kleed zonder gordel dat voorzien was van een lange sleep en dat moest opgeschort worden bij het gaan. Het had een rij knopen in de middenvoor (7).

De lengte van de sleep voor de vrouw werd duidelijk bepaald o.a. in Modena in 1374. Een steen op de straat gaf de toegestane lengte voor de sleep aan.

7. De kap kon het zonder knoop

De Meester van Moulins schilderde in de 15de eeuw Madeleine van Bourgondië, de natuurlijke dochter van Filips de Goede, de stichter van het Gulden Vlies. Zij huwde in 1486 te Moulins waar ze woonde Bompar de Laage en ze stierf daar voor 1495. Ze werd op het schilderij afgebeeld met de H. Magdalena. Het rood-zwarte keurslijf van deze heilige was met gouddraad afgeboord en was vooraan gesloten met grote vergulde knopen (8). De knopen waren dikwijls het werk van de goudsmeden. De stad Leuven had in de middeleeuwen een ambacht van goudsmeden.

Niet alle rijke dames werden met dure knopen voorgesteld op de schilderijen. De Franse schilder Fouquet schilderde 'De Madonna met het Kind'. De gelaatstrekken van Agnes Sorel, het liefje van de Franse koning Karel VII, zijn goed herkenbaar. Haar kleed is toegeregen met linten. Hier hebben we dus de concurrentie van de knoop (9).

Rond 1490-1510 droeg de vrouw nog steeds een witte kap. Hier kwamen niet veel knopen van pas (10). Van de 15de tot de 17de eeuw droeg de vrouw eveneens een wambuis. Het is een opgestropt nauwsluitende jak, een keurslijf, dat over de rok gedragen werd. De wambuis had ook knopen (11).

Ook de huik en vooral dan de snavelhuik werd door de vrouwen gedragen rond 1500 (12).

8. De man met de wambuis rond 1500.

De man droeg een wambuis of een keerle of een paltrack. Daarover kwam dan de robe of tabbaard (13). Rond 1504 droeg de Vlaamse werkman nog steeds een kaproen, een hoofddeksel met een afhangende handdoek (14). Jeroen Bosch was uit 's Hertogenbosch in Noord-Brabant afkomstig. Hij schilderde zijn eigen portret. Hij droeg daarbij een muts op het hoofd en een mouwloze buis, vooraan in het midden gesloten met 7 ronde knopen. Knopen moeten duur geweest zijn want 'De Verloren Zoon' schilderde hij met een mars op de rug en met klederen die dichtgeregen waren met koorden. Hier komen geen knopen aan te pas (15).

9. De Spaanse mode

Typisch voor de Spaanse mode onder Filips II (de 2de helft van de 16de eeuw) was de stijve wambuis met een hoge boord tot tegen de kin. De wambuis was in het midden gesloten met een rij bolle knopen. Pieter Pauwel Rubens schilderde in 1609-1610 zijn portret samen met dat van zijn eerste echtgenote Isabella Brandt. Men kan het bijna een huwelijksfoto van het jonge paar noemen. De bruine wambuis van Rubens met de kanten platte halsboord telde ook heel wat knoopjes vooraan in het midden (16).

10. De musketiers in de 17de eeuw

Rijen knopen werden gebruikt in de tijd van de musketiers. Knopen waren een nieuwe vorm van versiering. Men kon ze bij de musketiers op drie plaatsen aanbrengen:

- langs de mouwen

- langs de broeksnaaden
- midden over de wambuis.

De musketiers lieten de knopen los om hun mooi hemd of mooie onderbroek te laten zien.

Philippe de Champaigne schilderde in 1649 'De kinderen Montfort'. De zonen droegen een wambuis van massa's knopen vooraan in het midden voorzien. Het was ook de tijd van de kanten platte kragen en van de kanten manchetten.

Frans Hals schilderde Willem Croes in 1658 met massa's knopen vooraan in het midden van de wambuis (17).

11. Lodewijk XIV , de zonne- en de knopenkoning

Onder Lodewijk XIV werden de staatsiegewaden zeer luxueus. Men kan stellen dat de knopen van een staatsiegewaad een waar vermogen omvatten.

Het belangrijkste element was de vest of 'justaucorps'. Deze vest was versierd met zakken en met veel knopen. Ze was rijk geborduurd met zilverdraad en met juwelen.

12. De redingote in Engeland en de frac in Frankrijk

Rond 1725 werd de redingote als herenmantel uitgevonden in Engeland. Het was de 'riding coat' voor de mannen die te paard reden. Daar stonden ook knopen aan (18)

De jas van het 'habit à la française' was de frac. De frac was een vest met buitengewoon kostbare knopen, die eigenlijk even duur waren als de gehele vest met borduurwerk en al. De knopen waren bezet met edelstenen en met miniatuurtjes achter glas. De Engelse schilder William Hogart schilderde in 1740 'Kapitein Thomas Coram'. Opvallend was niet alleen de driesteek of 'tricorné' maar ook de dubbele rij knopen op de rode 'frac' en op de zwarte vest. De mouwen van de jas waren omgeslagen en met dezelfde knopen versierd. Daarbij paste de zwarte 'culotte' of kniebroek met de kousen en platte schoenen (19).

Thomas Gainsborough schilderde rond 1750 het portret van 'Mr. en Mrs. Andrew'. De dubbele rij knopen op de lichtgroene frac vielen op.

In dezelfde periode komen we bij Goethe in Duitsland. Het was de tijd van het Wertherkostuum. Met droeg dan een 'frac' van donkerblauw laken met koperen knopen, een gele vest, een gele lederen broek en laarzen met brede omslagen. Deze mode was een echte rage. In de 18de eeuw werd de broek gesloten met een flap met knopen. De gulp werd als zedenverwilderend beschouwd.

13. De Franse Revolutie

De Franse Revolutie betekende het Nieuwe Regime. De 'culotte' of kniebroek werd vervangen door de 'pantalon'. Het werd de tijd van de 'Sansculotten'. Het was ook de tijd van de collecties of van de knopenverzamelingen. Knopen uit gekleurd kristal, uit goud, uit zilver, uit ivoor, beschilderde knopen werden verzameld. Sommige knopen werden met initialen beschilderd. Zelfs Amor, de god van de liefde, die een pijltje afschoot werd op de knopen aangebracht. Men vindt ook witte porcelainen knopen met een vlinder versierd. Een doorsnee 18de-eeuwse knoop heeft een waarde van 1.500 tot 4.500 fr. Zo werden 150 loten 18de eeuwse knopen aangeboden te Parijs bij Drouot-Richelieu op 11 december 1995. De Franse schilder David schilderde in 1795 het 'Portret van de Heer Sériziat'. Opvallend waren de grote knopen van zijn overjas. De gele broek met valdeur had een sluiting met vijf knopen onderaan langs de zijkant. Daarbij paste een hoge hoed (20).

14. Beau Brummell

De dandy Beau Brummell (1778-1840) droeg een habit met een fluwelen kraag. Deze habit had 2 rijen van 4 knopen. Zijn ondervest was veel kleuriger maar telde slechts 3 knopen.

15. De adellijke knopen

Men noemt de adel in de 18de eeuw wel eens de 'leisure class'. Het was de tijd van het verzamelen van eretitels als symbool van niets doen (de hofadel), de tijd van het massaal verzamelen van immateriële goederen (succes van het theater) bij de adel, de tijd van de kanspelen als element van opzienbarende consumptie, de tijd van extravagante diners met veel genodigden en speciale spijzen, en vooral de tijd van een uitgebreide personeelsstaf. Dit personeel moest de edelman de indruk geven een zeer belangrijk iemand te zijn. De lakei is op een zeer voortreffelijke wijze getraind in de etiquetteregels. Het werk van de lakei werd omschreven als 'vicarious leisure' of vrije tijd doorgebracht ten voordele en in functie van de adellijke werkgever. Ook de kledij gaf de status aan.

De adel rustte zijn huispersoneel uit met een livrei. Deze kostuums zijn verdwenen met de democratisering. Er bleven livreien bewaard van de lakeien of het huispersoneel van de graven de Lannoy, van de prinsen d'Arenberg en van Barones van den Bossche, geboren gravin d'Oultremont.

De beide laatste livreien vindt men in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel. De adellijke livreien waren voorzien van knopen, waarop het wapenschild van de adellijke familie was aangebracht. Het wapenschild werd aangebracht op de zakken, op de mouwen, op de vest en op de kniebroek. Het gebruik gaat terug tot het Eerste Keizerrijk of de Napoleontische adel. Onder het Ancien Regime kende men geen knopen met wapenschilden versierd. Er waren ook geen heraldische processen waarin allusie gemaakt werd op het feit dat gewone burgers lakeien hadden met livreien met een adellijk wapenschild op (21).

Prins Jean de Merode gaf zijn versie van en herinneringen aan de heraldische knopen : „De tafeldienaars-alleen het bestendig personeel in Everberg-had een livrei. Ze droegen een donkerblauw rokkostuum ('habit'), een lange broek of 'pantalon' met een rode sierstreep langs de zijkant. De boord van de 'habit' was ook rood. Daarbij paste een witte 'cravatte'. Het geheel was versierd met koperen knopen met het wapenschild van de familie de Merode. Ze droegen nog de gravenkroon, ze dateerden dus voor 1930, toen de graven de Merode prins werden. De hofmeester die de leiding had van het diner droeg deze livrei niet. Hij droeg een zwarte 'habit' met een zwarte 'cravatte'. Ik herinner mij dat bij de Prinsen de Croy - de familie van mijn moeder - groene livreien gedragen werden. De livrei werd gemaakt in de kleuren van het familiewapenschild. Ook de boswachters hadden een uniform met knopen waarin het familiewapenschild van de Merodes stond. Ik heb deze nog van Jozef Meersmans, de boswachter die hier in het boswachtershuis in de Prinsendreef woonde. De knoppen aan de mouwen waren kleiner maar droegen ook het familiewapenschild. De chauffeur droeg een uniform met knopen met ons wapenschild en een kepi. Tot 1965 heb ik deze livreien zien gebruiken op het kasteel der Prinsen de Merode te Everberg. Men mocht eerst bij de adellijke familie op het diner aanwezig zijn wanneer men 10 jaar oud was. Wanneer de volwassenen daarna naar het salon trokken, moest ik naar mijn kamer. Ik kreeg een smoking toen ik 13 jaar was. Hij werd gemaakt uit een oude smoking van mijn vader. Ik ben er twee à drie keer naar een diner mee geweest. In Frankrijk had men platte knopen met wapenschilden op, in België waren het meestal ronde. De Prinsen de Croy op het kasteel van Roeulx in Henegouwen volgden de Franse mode met de ronde knoppen. Mijn moeder Prinses Marie -Claire de Croy is de dochter van Prins Etienne de Croy en van Prinses Maria Salvatrix d'Arenberg. Zij bracht de stok mee waarmee de deurbewaker de gasten aankondigde in het Paleis van Arenberg

(Egmontpaleis) te Brussel. Deze stok bevindt zich nog op het kasteel van Everberg. De familie de Croy had een kleine 'pied à terre' in de Wolvestraat in Brussel en een groot Hotel in Parijs. Ik zie nog de lakei in 'habit à la française' in het Hôtel de Merode bij mijn grootmoeder Prinses Jean de Merode te Brussel. Daarbij werden ook nog de culotte of de kniebroek en de platte schoenen met zilveren gespen gedragen. Daarbij pasten natuurlijk ook de knopen met het wapenschild de Merode. Bij mijn neef Prins Alexander de Merode te Brussel wordt opgediend in een bordeaux smoking versierd met knoppen met het wapenschild van de familie. Daar gaat de traditie nog verder". Op het kasteel van Perk bij Steenokkerzeel in Midden-Brabant bewaart men een grote collectie knopen, van het personeel van de graven Christijn de Ribaucourt.

16. De moord van de Balkestraat onder Erps-Kwerps in 1845 opgelost door knopen

De echtgenoten Manhaers werden vermoord in de nacht van 4 op 5 november 1845. Hun hoeve op de Leuvenstraat op het gehucht Borhautens of Balkestraat onder Erps-Kwerps werd in brand gestoken. Het was een roofmoord want al het geld was weg. De twee moordenaars kleermaker Pieter-Joseph Janssens 29 jaar en zijn broer Cornelius Janssens een 21 jarige dagloner waren de moordenaars. Zij waren de zonen van Franciscus Janssens, knopmaker van beroep. Hij was uit Geetbets afkomstig. Hij woonde te Kampenhout en overleed te Erps-Kwerps op 2 oktober 1845. Zijn echtgenote was Catharina Vorsters. In de volksmond vertelde men het volgende : „Zij waren knopenmakers van stiel. De oude vader die kreupel was, moest werken, terwijl de zonen niets deden dan stelen en wildstropen en overdag lagen te slapen. 's Avonds gingen ze met hun beiden in de eenzame hoeve van de twee oude mensen, die hun slachtoffers zouden worden „zitten". Het echtpaar Manhaerts was de pap aan het eten. Toen werden ze met een ijzer doodgeslagen. Knopen speelden een belangrijke rol in het proces. Pieter-Joseph Janssens was kleermaker. Hij had de stiel in de gevangenis of in het 'prison' geleerd. Hij werkte bij zijn vriend Jan-Baptist Rouffé. Die had bij hem zijn trouwbroek laten maken. Het was de gewoonte dat de ambachtsman naar de klant kwam en daar werkte. De stof en de voering voor de laken trouwbroek van J.B. Rouffé zou gestolen zijn bij het echtpaar Manhaers. Maar aan een broek moest ook een knop komen. Kleermaker Pierre-Joseph Janssens kreeg de knoop van zijn werkgever trouwkandidaat Jan-Baptist Rouffé, die met zijn lief Elisabeth Van Mallecot wenste te trouwen. Rouffé beweerde dat hij de stof in Leuven gekocht had maar Marie De Neuter , de lakenhandelaarster te Leuven kon zich dat niet herinneren. Rouffé beweerde dat hij deze stof gekocht had de zondag voor Allerheiligen. De knoop voor de broek was een tweede probleem. Voor de beschuldiging was dit een bewijsstuk voor de moord. Jan-Baptist Rouffé had deze knoop. Hij zou uit de hoeve Manhaers afkomstig geweest zijn. De 16-jarige Catharina Stroobants van Veltem vertelde dat haar tante verschillende knopen had o.a. die welke als bewijsmateriaal was meegebracht. Zij had zelf een benen knoop gekregen van haar tante. Peter Stroobants uit Veltem erkende de knoop van de Manhaers niet . Jan-Baptist Meys uit Nederokkerzeel verklaarde dat zijn neef Pierre Meys hem verteld had deze knoop gezien te hebben bij Manhaerts. Jan-Baptist Rouffé verklaarde dat hij de knoop sedert meer dan 4 jaar bezat. Hij had hem afgesneden van een versleten broek. Volgens Engelbert Rouffé zou de beruchte knoop een schenking geweest zijn van Elisabeth Lenaerts uit Kampenhout. Zij verklaarde dat ze 1,5 jaar tevoren een knoop met een hart op gegeven had. Er was dus heel wat discussie rond de knoop van de trouwbroek van Jan-Baptist Rouffé, maar tot een trouw kwam het niet. De broers Janssens kregen de doodstraf en werden te Brussel ge Guillotineerd op dinsdag 9 februari 1847. De medeplichtige, de 26-jarige Jan-Baptist Rouffé kreeg levenslange dwangarbeid, maar keerde nog naar Erps-Kwerps terug waar hij stierf op 26 januari 1881. De moordenaars Janssens stonden in Erps-Kwerps bekend als de 'Knopmakers'. Zij bleven berucht in volkslied, volksverhaal en pers (22).

17. De crinoline

Vanaf 1840 verscheen de crinoline, een onderrok ,vastgesnoerd en afgezet met paardehaar of 'crin'. Vanaf 1850 was de crinoline reeds een onderrok van gewatteerd katoen, versterkt met baleinen. Vanaf 1860 werd het een kooi-achtige constructie van flexibele stalen hoepels, die gebruikt werd om rokken te dragen (23). Hierbij paste de romantische kledij met heel wat knopen.

18. Het realisme en de knoop

Gustave Courbet is het voorbeeld van het Franse realisme. In 1850 schilderde hij 'De terugkeer van de markt van Flagey'. De man die te voet van de markt kwam met de geruite paraplu in de hand droeg een slaapmuts op het hoofd en daarboven een hoed. Boven het witte hemd kwam de rode foulard en de gele vest met een rij knopen. Daarboven had men de lange donkergroene jas. De pantalon was bleek groen en de stoffen guetten werden over de schoenen gedragen (24).

19. De gentleman in de 19de eeuw

Baronne Staffe. Usages du monde. Règles du Savoir-Vivre dans la société moderne, Paris, 1927 was de zoveelste uitgave van het 19de eeuwse boek over de Savoir -Vivre. Mijn moeder Marie Van Tilt gebruikte het nog. Volgens Barones Staffe droeg de man uit de burgerij bij een huwelijk 'un habit'(een rokkostuum), met een wit hemd met 'col droit ou cassé' en daar beginnen reeds de knopen, witte handschoenen en de 'chapeau haut' hoge zijden of buishoed. Dat 'habit'-systeem was het meest gekleed. De meest gebruikte huwelijkskledij voor de man was echter het jacquet met een grijze broek en een 'cravate de couleur'. Ook met een buishoed. Bij begrafenissen droeg de man uit de burgerij 'l'habit' met een zwarte das 'cravate' en een hoge hoed 'chapeau de soie recouvert d'un bande crêpe'. De winterjas van de man of de 'pardessus d'hiver' moest 2 rijen knopen hebben. Dat was volgens Barones Staffe een noodzaak. Vooral de onderwijzers moesten hun kledij in het oog houden en ervoor zorgen dat de knopen van de jas of de redingote dicht waren wanneer ze op straat kwamen. Baronne Staffe had er de volgende reactie op: "Le professeur lui, est tenu de se présenter convenablement vêtu: des habits tachés ou négligés feront la plus mauvaise impression sur l'élève"(25)

20. De jachttradities

Typisch voor de adel in de 19de eeuw was de 'chasse à cour' te paard. Het meest luxueuse volgens Baronne Staffe was het rode habijt met de vergulde knopen. Daarbij paste de zwarte opgeblonken laarzen 'à revers fauve'.

Dat was de kledij voor de 'équipage'. Het rode habijt met de vergulde knopen kwam zeker van het Engelse leger. Reynolds schilderde een eeuw vroeger in 1756 'Kapitein Rober Orme' in een rood habijt.

Wat minder in aanzien voor de 'chasse à cour' was het 'jacquette de gros drap noir ornée de Boutons sculptées'. Men had hier gebeeldhouwde knopen.

Men kon ook de buishoed 'le haut de forme' vervangen door de bolhoed of 'le melon'(26). Dat was veel gemakkelijker voor de jacht.

21. De schoenen soms ook met knopen en de vesten met een dubbele rij knopen

Van de 14de tot het midden van de 19de eeuw had men stelschoenen. Het waren schoenbeschermers. Ze bestonden uit een houten zool met een lederen band en ze waren verhoogd door ijzeren ringen. Men stak de schoen onder de lederen band. In Oostende sprak men van 'slijkpatinen'

Rond 1850 droegen de vrouwen laarzen of bottines met een stevige hak. Deze werden op de zijkanten gesloten met knopen of met veters. Zo sprak men ook van 'knopbottines'. En de knoop was er weer. Nog heel wat plechtige communicanten hadden knopbottines in de jaren 1920-1930.

De Blankenbergse visser droeg in 1844 een lange jas van blauw laken met zilveren knopen. Vincent Van Gogh schilderde in 1887-1888 'Vader Tanguy', de man bij wie hij zijn schildersmateriaal kocht. De man droeg een halflange vest met een dubbele rij knopen.

22. De pothoedenvrouw

Rond 1920-1930 had men de pothoedenvrouwen (28). De vrouwen droegen rond 1920 daarbij als daagse mantel de 'wrap-over' o.a. onze koningin Elisabeth. Deze telde slechts één knoop. Rond 1935 verschenen voor de vrouwen de mantelpakken met de grote knopen. De Italiaanse ontwerper Schiaparelli maakte ontwerpen voor de wonderlijkste knopen. Zowel de knopen als de ritssluiting waren toen een decoratief element.

23. De knoop evolueert met zijn tijd

Traditioneel waren knopen uit ivoor, been, metaal en parelmoer. Voor de parelmoeren knopen werden de volgende schelpen gebruikt : de trochusschelp, de haliotisschelp en de quadulaschelp. Knopen werden soms ook met stof overtrokken. Dat vonden we reeds in de 17de-eeuw op schilderijen van Philippe de Champaigne. Zo beeldde hij het blauwe kleed van Judas uit dat bovenaan in het midden vooraan dicht was met twee met blauwe stof overtrokken knopen.

Met de 1ste, 2de en 3de industriële revolutie kwamen er ook nieuwe materialen: stof, glas, plastic, barnsteen en hout. Knopen moesten ook tegen de was kunnen.

De knoop kreeg ook concurrentie. Er waren de drukknopen of de 'pressions' voor babykleding. In Erps-Kwerps (Vlaams-Brabant) kent men ook 'luie wijvenknopen'. Men vindt deze bij jeansbroeken. Een knoop met een pin steekt men door de stof en langs de andere zijde wordt er een rondje op gezet en het kan niet meer los. En wie aan jeans denkt ziet het beeld van James Dean voor zich. Er zijn ook de haken en ogen. Er zijn zelfs families die 'met haken en ogen' in een zitten. Er waren ook de houten stokjes bij de duffelcoat die vastgemaakt werden aan een koord 'een lits'. Voor de gulp kregen de knopen de concurrentie van de ritssluiting.

24. Voetbal en knopen

Voetbal is naast wielrennen de populairste sport in Vlaanderen. Elke gemeente heeft wel een voetbalveld, maar er zijn ook 'voetbalknopen'. Het zijn knopen die op een voetbal gelijken en die met leder overtrokken zijn. Ze worden gebruikt als knopen voor de groene lodens of winterjassen.

25. Het trouwknopsgat en de rouwknop

Vanaf de Belle Epoque droeg de man uit de rijkere familie in het knopsgat een oranjebloesem of een takje met wassen bolletjes. Dat was ook nog zo tijdens het interbellum. Prins Bernard liep gewoonlijk met een anjer in het knopsgat. Ik huwde in 1980 te Kortenberg met een oranjebloesem in het knopsgat. Dit was het takje van de grootvader van mijn echtgenote Greta Schroven nl. Willem Penninckx uit Zaventem. Wassen oranjebloesem ontstond in de 19de eeuw in Bretagne.

De zwarte das bij de begrafenis werd eerst vervangen door een zwarte band en nu door de rouwknop, die de man in het knopsgat draagt (29).

26. De vrouwenemancipatie en de knopen

De vrouw had de man in de fabriek en op het bureau vervangen in W.O.I. Ze was zich daarvan bewust geworden en eiste gelijkberechtiging. Dit kwam tot uiting in de haartooi en in de kleding. Men ging een jas dragen zoals de man. De 'deux pièces', het mantelpak in twee stukken, was geboren. Hierbij kwamen ook knopen te pas. Ik denk maar aan de twee knopen louter als versiering aan de onderkant van de mouw.

27. De manchetknoop

Macho's zeggen juwelen dat is iets voor vrouwen. Eén juweel echter is typisch mannelijk nl. de manchetknoop. Oorspronkelijk werd het hemd aan de pols vastgeknoopt met veters. In de 17de -18de eeuw verscheen de manchetknoop. Grote juweliers zoals Fabergé, Cartier, Lalique en Schlumberger hebben de manchetknoop omgevormd tot diegene die we nu kennen. De gouden en diamanten manchetknopen werden in de tijd van Edward VII vervangen door de knopen van bont, email en kleurrijke halfedelstenen. Het was ook de tijd van het Brits imperium. Edel- en halfedelstenen kenden groot succes: robijnen uit Birma, saffieren uit Kashmir, granaat uit Siberië en opalen uit Australië. Edward VII werd 'the first gentleman of Europe' genoemd. Hij verkoos de manchetknopen van Fabergé van glanzend rood email, versierd met robijnen en diamanten. In de jaren 30 waren de manchetknopen uit de mode verdwenen. Na W.O.II was een manchetknoop opnieuw een symbool van welstand. Elke zakenman droeg rijkelijk geassorteerde juwelen : de aansteker, de dasspeld, de horlogeketting en de manchetknopen. De hertog van Windsor, de vroegere koning Edward VIII droeg een kettingje aan de manchet. Ook de massaproductie kwam op gang. De manchetknopen werden gemaakt uit niet edele metalen en imitatie-edelstenen. Tot de jaren '60 waren de manchetknopen populair. Een typisch plechtige communiegeschenk waren manchetknopen met de 1ste letter van de voornaam in verwerkt. Ik kreeg er nog zo een paar in 1963 bij mijn plechtige communie in Erps. In de jaren '70 was de manchetknoop voorbijgestreefd. Het sporthemd had knoopjes aan de manchetten en de manchetknoop werd overbodig. In de 80-er jaren daagden de manchetknopen terug op bij huwelijken. In de '90er jaren is er een nieuwe relance voor de manchetknoop (30).

28. Spot en knopen

Knopen zijn in het Erps-Kwerps dialect 'knoppen'. Men kan in ons Midden-Brabants dialect „heel wat naar de knoppen doen“. Vannoppen rijmt dan ook nog op knoppen. In de lagere school verscheen dan ook al snel het spotrijmpje „Vannoppen kan zijn broek niet knoppen“, maar kort daarop verschenen de broeken met een ritssluiting en dat was weer een redding voor de mensheid.

Besluit

De knoop heeft een belangrijke rol gespeeld in onze West-Europese cultuur, vooral dan wanneer er een strakkere kledij kwam i.p.v. de loshangende. De knoop werd zowel in de burgermode als in de streekdracht gebruikt wat we kunnen afleiden uit de 19de-eeuwse signalen. In de heraldische geschiedenis, bij de macho's met of zonder manchetknoop, in de vrouwenemancipatie met de 'deux pièces', bij de jeansbroek van onze jeugd en de valdeur van onze 18de eeuwse voorouders waren er knopen te bespeuren. Zelfs moorden kwamen ermee aan het licht.

Noten

- (1) Knoopsgat. Winkler Prins voor de Vrouw. Brussel, 1953,p. 925.
- (2) Interview Marie Van Tilt. Erps-Kwerps, 1996.
- (3) J. DE VRIES. Etymologisch woordenboek. Aula nr. 6. p. 118. Antwerpen,1966.
- (4) Art. Knoop-Standaard Encyclopedie. Deel 8. Antwerpen, 1972,p. 244.
- (5) L. VAN BEURDEN. Over mode en mensen. Tien eeuwen kostuumgeschiedenis, p. 29. L.BRUNIN.Geschiedenis van het kostuum. Antwerpen, 1968, p. 223-224.
- (6) L.BRUNIN, p.226.
- (7) L.BRUNIN, p.227.
- (8) Le Maître de Moulins. Chefs d'oeuvre de l'art. Grands Peintres Nr. 110. Hachette. 1968.
- (9) Fouquet. Chefs d'oeuvre de l'art. Grands Peintres. Nr. 72. Hachette, 1967.
- (10) F.W.S. VAN THIENEN Acht eeuwen kostuum. Hilversum, 1967, p. 45, p. 48.
- (11) J.PEACOCK. Kleding door de eeuwen heen. Een visuele geschiedenis. 1991 p. 223.
- (12) F.W.S. VAN THIENEN,p. 78.
- (13) F.W.S. VAN THIENEN,p. 48.
- (14) J.PEACOCK, p. 81, p. 97.
- (15) Bosch. Chefs-d'oeuvre de l'art. Grands peintres. Nr. 61.1967.
- (16) Rubens. Chefs d'oeuvre de l'art. Grands Peintres. Nr. 11. Hachette.1966.
De mode in Rubens'tijd. Tentoonstelling Het Sterckxhof. Deurne-Antwerpen, 1977, p. 29.
- (17) Hals. Chefs-d'oeuvre de l'art. Grands Peintres.Hachette. Nr. 16.
- (18) L. VAN BEURDEN, p. 111.
- (19) Hogarth. Chefs-d'oeuvre de l'art. Grands peintres. Nr. 94. Hachette, 1968.
- (20) David. Chefs-d'oeuvre.Grands Peintres. Hachette. Nr.63. 1967.
- (21) M. VAN DEN BERG. De adel in de 18de eeuw : een „leisure class“? in
De adel in het hertogdom Brabant. p. 143-183
(Uitgave Centrum voor Brabantse Geschiedenis Ufsal Brussel, 1985).
L. Robyns de Schneidauer. Folklore Nobiliaire.
Coutumes héraldiques et féodales belges-Le Folklore Brabançon, 1938, p. 368-371.
- (22) S.TOP. Komt vrienden,luistert naar mijn lied.
Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen (1750-1950). Tielt, 1985, p. 134-135.
J.MAES. Van Pertoen en de Giljotine...De Dorpsklok.
Handelsblad voor Steenokkerzeel-Wambeek-Humelgem, Pasen, 1963, nr. 2.
H.VANNOPPEN. De beruchte moord van de Balkestraat onder Erps-Kwerps
in 1845-De Brabantse Folklore, 1982, p. 335-389.
- (23) J.PEACOCK,p. 214.
- (24) Courbet. Chefs d'oeuvre de l'art. Grands Peintres. Hachette. Nr. 26.1966.
- (25) BARONNE STAFFE. Usages du Monde. Parijs, 1927, p. 33, 79, p. 293-294.
- (26) BARONNE STAFFE,p. 346.
- (27) J. PEACOCK,p. 221. H.VANNOPPEN. Streekdrachten in onze gewesten. Gent, 1994, p. 293.
- (28) F.W.S. VAN THIENEN, p. 133.
- (29) H.VANNOPPEN.Overlijden en begrafenis als elementen van sociale segregatie
Ons Heem, 1994, p. 5-6.
- (30) Art. Terug van weggeweest : de manchetsknoop
Het Laatste Nieuws,27 december 1995.

THE NITROO...S...T...L...C

KVOPPEN en SQUITTINGEN

(Verzameling Mev. H. J. J. J. J. J.)

